

Οι Έλληνες Μικρασιάτες στη Ναύπακτο: από την καταδίωξη στην καταξίωση/
Γιάννης Γεωρ. Χαλάτσης.- Ναύπακτος: Αυτοέκδοση, 2013, σελ. 216.
Περιέχει φωτογραφίες

1. Μικρασιάτες Έλληνες 2. Πρόσφυγες 3. Ναύπακτος-Ιστορία

ISBN: 978-960-935178-2

Πρώτη έκδοση: Αύγουστος 2013

Εκτύπωση:

Ηλ. σελιδοποίηση: Γιάννης Καλπακιώρης

Copyright: Γιάννης Χαλάτσης

Μαμουλάδα Ναυπάκτου

Τηλέφωνο: 6955356447

E-mail: thelastgiannis@gmail.com

ISBN: 978-960-935178-2

Γιάννης Γεωρ. Χαλάτσης

**Οι Έλληνες Μικρασιάτες στη Ναύπακτο.
Από την καταδίωξη στην καταξίωση.**

Αυτοέκδοση
Ναύπακτος 2013

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	7
---------------	---

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Περί αποκατάστασης των προσφύγων στην Ελλάδα	13
Η εγκατάσταση των προσφύγων στη Ναύπακτο	23
Η εγκατάσταση προσφύγων στην περιοχή του Ευπαλίου	30
Η εγκατάσταση των Ελλήνων του Πόντου στη Ναύπακτο	33
Δημιουργία προσφυγικού οικισμού στη Ναύπακτο.....	37
Πρόσφυγες μαθητές στο σχολείο Ναυπάκτου	49

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Πώς επηρέασε την περιοχή μας η εγκατάσταση των προσφύγων;	58
Εισροή κεφαλαίων και εργατικού δυναμικού.....	82
Δημογραφική εξέλιξη της Ναυπάκτου	58
Επέκταση του ιστού της πόλης.....	60
Ανάπτυξη της Αγροτικής παραγωγής.....	61
Βιοτεχνική ανάπτυξη	62
Εισαγωγή νέων μεθόδων ψαρέματος.....	64
Δυναμικότερη συμμετοχή της γυναίκας στην εργασία	66
Αναβίωση της Λαϊκής Παράδοσης.....	67
Ενίσχυση του ρόλου της γειτονιάς στην κοινωνική ζωή του τόπου....	69
Εισαγωγή νέων πολιτικών και κοινωνικών αντιλήψεων.....	76
Πώς αντιμετώπισε η τοπική κοινωνία τους πρόσφυγες;	80

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Οι οικογένειες προσφύγων στη Ναύπακτο.....	90
Οικογένειες προσφύγων στην περιοχή του Ευπαλίου.....	181
Πρόσφυγες που μετακινήθηκαν τα πρώτα χρόνια	199
Αντί επιλόγου	206
Βιβλιογραφία	211
Ευρετήριο	213

Πρόλογος

Έχουν περάσει 91 χρόνια από τη φθινοπωρινή εκείνη βραδιά, στις 7 Οκτωβρίου του 1922, όταν έφθασαν, με το ατμόπλοιο «Μενέλαος», έξω από το λιμάνι της Ναυπάκτου επτακόσιοι Έλληνες από τη Μικρά Ασία. Ο αναγνώστης του παρόντος βιβλίου θα έχει την ευκαιρία να γνωρίσει οδυνηρές πτυχές του αγώνα των αδελφών μας προσφύγων που δοκίμασαν για την έξοδό τους από τα πάτρια εδάφη και για την εγκατάσταση και την αποκατάστασή τους στον ελλαδικό χώρο και ειδικότερα στη Ναύπακτο. Χωρίς την παραμικρή αμφιβολία η βίαιη απόσπαση ενός κομματιού Ελλήνων από τη Μικρά Ασία και η εγκατάστασή τους στη Ναύπακτο αποτελούν ιστορία του λαού μας και της μικρή μας πόλης. Γι' αυτή την ιστορία έχουν γίνει μικρές αναφορές κατά καιρούς, αλλά είναι η πρώτη φορά που γίνεται σχετική έρευνα.

Σκοπός της έκδοσης αυτής είναι να παρουσιάσει τον προσφυγικό πληθυσμό που έφτασε και πολιτογραφήθηκε στο Δήμο Ναυπάκτου και το Δήμο Ευπαλίου μετά τη Μικρασιατική καταστροφή. Να ανιχνεύσει κατά πόσο και σε ποιους τομείς ο πληθυσμός αυτός συντέλεσε στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της πόλης της Ναυπάκτου και της ευρύτερης περιοχής της. Γιατί χωρίς αμφιβολία οι Έλληνες Μικρασιάτες που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή μας ασχολήθηκαν με δραστηριότητες που ασκούσανε και στην πατρίδα τους, όπως την αλιεία, τη ναυτιλία, τη βιοτεχνία, τις μεταφορές, την αμπελοκαλλιέργεια, την καλλιέργεια κηπευτικών και οπωροφόρων. Με την τεχνογνωσία και την εμπειρία τους έδωσαν ώθηση στη βελτίωση της γεωργικής παραγωγής, στην ίδρυση μικρών βιοτεχνικών μονάδων και στην ανάπτυξη εμπορικών δραστηριοτήτων.

Ενδεχομένως η παρούσα εργασία να έχει κάποια κενά, παραλείψεις ή και λάθη, αθέλητα βέβαια. Το υλικό που είχαμε στη διάθεσή μας είχε τις αδυναμίες του, αφού αναφερόμαστε σε εποχές ιδιαίτερα δύσκολες και σε συνθήκες πρωτόγνωρες για την πατρίδα μας. Ωστόσο έπρεπε να γίνει η προσπάθεια διάσωσης όσων ήταν εφικτό γιατί ο χρόνος λειτουργεί σε βάρος της μνήμης.

Οι γραπτές πηγές από τις οποίες αντλήθηκαν στοιχεία για την άφιξη, την εγκατάσταση και την ενσωμάτωση των προσφύγων της Μικρασιατικής καταστροφής στη Ναύπακτο είναι λιγοστές και οι περισσότερες από τις υπάρχουσες είναι αποσπασματικές. Δεν κατέστη δυνατόν να βρεθεί κάποια καταγραφή των προσφύγων κατά το πρώτο διάστημα της εγκατάστασής τους στη Ναύπακτο. Σκοπεύοντας να διαμορφώσουμε λοιπόν μια εικόνα των προσφύγων που εγκαταστάθηκαν στη Ναύπακτο, καταφύγαμε στα δημοτολόγια του Δήμου Ναυπάκτου. Εκεί εντοπίσαμε όσους από τους πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν στη Ναύπακτο μόνιμα. Δεν καταγράφηκαν όσοι έφυγαν μετά από δύο, τρία ή και πέντε χρόνια. Τα δημοτολόγια δε δίνουν πραγματική εικόνα των Ελλήνων Μικρασιατών που εγκαταστάθηκαν στην πόλη μας για τις δεκαετίες 1920 και 1930.

Μια καλή συμπληρωματική πηγή πληροφοριών ήταν το μαθητολόγιο του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου από το οποίο πληροφορούμαστε τα ονόματα των προσφυγόπουλων εκείνων που εγγράφηκαν και φοίτησαν στο σχολείο αυτό από το 1922 και μετά.

Η Υπηρεσία Κοινωνικής Πρόνοιας του νομού Αιτωλοακαρνανίας, με έδρα το Μεσολόγγι, ανέσυρε από το αρχείο της μερικούς φακέλους που είχαν σχέση με την παραχώρηση προσφυγικής κατοικίας σε Μικρασιάτες πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στη Ναύπακτο. Καλύτερη όμως έρευνα έγινε αργότερα όταν οι φάκελοι αυτοί μεταφέρθηκαν στα Γενικά Αρχεία του Νομού Αιτωλοακαρνανίας.

Από το βιβλίο των πράξεων του Κοινοτικού Συμβουλίου της Κοινότητας Ναυπακτίδος πληροφορηθήκαμε το σκεπτικό της απόφασης που αναφέρεται στη θέση ανέγερσης του προσφυγικού οικισμού.

Η έλλειψη τοπικών εφημερίδων της εποχής του 1922 μέχρι το 1945 θεωρείται καθοριστική για την απώλεια πολλών λεπτομερειών που θα βοηθούσαν την έρευνα σήμερα. Έγινε προσπάθεια το κενό αυτό να καλυφθεί με προφορικές μαρτυρίες. Για χρόνια επιδίωκα να συναντιέμαι και να συζητώ με Μικρασιάτες και Πόντιους πρόσφυγες πρώτης και δεύτερης γενιάς. Για το λόγο αυτό συχνά βρισκόμουν στον προσφυγικό οικισμό της Ναυπάκτου, όπου κυρίως ήταν το σημείο συνάντησης με τους ανθρώπους αυτούς. Με τις πολύωρες αυτές συζητήσεις προσπάθησα να καταλάβω πως βίωσαν οι ίδιοι και οι οικογένειές τους τα γεγονότα της αποκατάστασης και της ένταξης στην τοπική κοινωνία της Ναύπακτο. Συνάντησα Μικρασιάτες δεύτερης και τρίτης

γενιάς που ήταν γνώστες σε βάθος της Ιστορίας των οικογενειών τους. Υπήρξαν κάποιοι λιγότερο ενδιαφερόμενοι και ελάχιστες περιπτώσεις ατόμων που απέφευγαν να αναφερθούν στο γεγονός της εποχής εκείνης γιατί η πίεση τραυματικών εμπειριών θεωρούν ότι μειώνει την αξιοπρέπειά τους.

Τελικά, έγινε προσπάθεια να παρουσιαστεί συνοπτικά η ιστορία κάθε οικογένειας με πληροφορίες που συγκεντρώθηκαν δύσκολα. Αν ζούσαν σήμερα οι ίδιοι θα είχαν να διηγηθούν πολλά από την περιπέτεια της προσφυγιάς τους. Έστω όμως και αυτό το φτωχό ντοκουμέντο για τον καθένα, τεκμηριωμένο με λιγοστά γραπτά τεκμήρια και φωτογραφικό υλικό που βρέθηκαν έχουν μεγάλη αξία για τους μεταγενέστερους, που θα ενδιαφερθούν να μάθουν κάτι για τους προγόνους τους. Η καταγραφή προφορικών μαρτυριών φέρνει στην επιφάνεια την ανθρώπινη διάσταση της ιστορίας των προσφύγων και όχι απλά την απρόσωπη παρουσίαση πολιτικών ή διοικητικών αποφάσεων.

Επίσης, είναι σπουδαίο και πολύτιμο ιστορικό ντοκουμέντο για την ιστορία της πόλης και της περιοχής γενικότερα. Γιατί είναι δεδομένο ότι η ιστορία και αυτής της περιοχής υφάνθηκε, στολίστηκε, ομόρφυνε και με την τέχνη των Ελλήνων Μικρασιατών που εγκαταστάθηκαν μόνιμα εδώ.

Για το λόγο αυτό ευχαριστώ όσους πρόθυμα και ευγενικά έδωσαν στοιχεία, όπως την Ραλλού Παπαθανασίου – Λαζανά, την Χρυσάνθη Βακάλογλου - Παύλου, τον Μήτσο Κριδαρά, τον Δημήτριο Μεσηνέζη, τον Βασίλη και τον Γιώτη Παναγιωτίδη, τον Γιώτη Αναστασιάδη, που ήρθαν στη Ναύπακτο σε μικρή ηλικία και οι νωπές διηγήσεις των γονιών τους καταγράφηκαν στα παιδικά τους βιώματα. Επίσης, πολύτιμες ήταν και οι πληροφορίες που μου έδωσαν τα παιδιά των προσφύγων, όπως ο Μιχάλης Δογάνης, ο Αντώνης Μαλλίδης, ο Μάριος Σταματίου, η Λούλα Τσαχτσαρλή, η Σταματούλα Βακάλογλου, ο Γιώτης Αναστασιάδης, ο Γιώργος Γραμμάτης η Θάλεια Παπαθανασίου, η Βούλα Σταμάτη, η Δήμητρα Μαλλίδη κ.ά. Για για τους πρόσφυγες του Μοναστηρακίου σημαντικές πληροφορίες μου έδωσε ο Χαράλαμπος Ασημακόπουλος.

Τέλος, ευχαριστώ τον συμπολίτη μας Γιώργο Κοτρώνη ο οποίος έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τους Μικρασιάτες και υποστήριξε αφιλοκεδώς την παρούσα έκδοση.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Περί αποκατάστασης των προσφύγων στην Ελλάδα

Η εγκατάσταση των προσφύγων στη Ναύπακτο

Η εγκατάσταση προσφύγων στην περιοχή του Ευπαλίου

Η εγκατάσταση των Ελλήνων του Πόντου στη Ναύπακτο

Δημιουργία προσφυγικού οικισμού στη Ναύπακτο

Πρόσφυγες μαθητές στο σχολείο Ναυπάκτου

Περί αποκατάστασης των προσφύγων στην Ελλάδα

Η εγκατάσταση προσφύγων στην Ελλάδα άρχισε από το 1912, την εποχή της αρχής των Βαλκανικών πολέμων, οπότε οι εμπόλεμες χώρες προχωρούσαν σε απελάσεις πολιτών αντίπαλων κρατών. Συγγραφείς της εποχής εκείνης αναφέρουν ότι κατά το χρονικό διάστημα μεταξύ του 1912 μέχρι και του 1920 μετακινήθηκαν πάνω από 100.000 άτομα ελληνικής καταγωγής στον ελλαδικό χώρο. Ο ακριβής εντοπισμός των προσφύγων δεν μπορεί να γίνει, διότι στην απογραφή του 1920 δεν γίνεται διαχωρισμός μεταξύ προσφύγων και ντόπιων. Στην απογραφή του 1928 έγινε καταγραφή των προσφύγων, αλλά και πάλι η καταγραφή δεν ήταν ακριβής διότι οι πρόσφυγες ζούσαν ήδη μερικά χρόνια στον ελλαδικό χώρο και η αριθμητική τους σύσταση είχε αλλοιωθεί λόγω γεννήσεων και θανάτων. Στην απογραφή του 1928 καταγράφονται 1.221.849 πρόσφυγες¹. Οι γυναίκες και τα παιδιά αποτελούσαν το μεγαλύτερο τμήμα του προσφυγικού πληθυσμού, καθώς πολλοί άνδρες εξοντώθηκαν ή αιχμαλωτίστηκαν. Αν υπολογίσουμε το υψηλό ποσοστό θνησιμότητας λόγω των επιδημιών και των άθλιων συνθηκών διαβίωσης αλλά και το γεγονός της μετοίκησης πολλών προσφύγων σε άλλες χώρες, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι είναι μεγαλύτερος ο αριθμός αυτών που ζήτησαν αρχικά καταφύγιο στον ελλαδικό χώρο.

Γεγονός πάντως είναι ότι ο μεγαλύτερος αριθμός προσφύγων ήρθε το 1922 με τον ελληνικό στρατό, μετά την κατάρρευση του μετώπου, καθώς και λίγο αργότερα με την ανταλλαγή πληθυσμών. Η διαδικασία αναχώρησης των ελληνικών πληθυσμών καθορίστηκε από τις διαφορετικές συνθήκες της ιστορικής τους ύπαρξης. Στα δυτικά μικρασιατικά παράλια, περιοχή με συμπαγές και ακμάζον ελληνικό στοιχείο, ο αιματηρός διωγμός εκατοντάδων χιλιάδων ανθρώπων κορυφώθηκε μετά την καταστροφή της Σμύρνης, το Σεπτέμβριο του 1922. Αντίθετα,

¹ Σ' αυτούς περιλαμβάνονταν 117.633 προερχόμενοι από τη Βουλγαρία, τον Καύκασο και αλλού και διακρίνονταν σε 673.025 αστούς και 578.824 αγρότες. Ο διαχωρισμός έγινε με βάση τον τρόπο αποκατάστασής τους στην Ελλάδα και όχι σε δήλωσή τους για το προηγούμενο επάγγελμα ή τον τόπο κατοικίας τους.

Ξεχωρίζοντας άνδρες για εκτόπιση, ηλικίας 17 ως 45, στην είσοδο του λιμανιού της Σμύρνης το 1922. (φωτ. Σ. Ντ. Μόρις, απο το National Geographic).

στην Ανατολική Θράκη η παρουσία ελληνικών στρατευμάτων επέτρεψε την ειρηνική εκκένωση της περιοχής.

Οι ορθόδοξοι κάτοικοι της κεντρικής και νότιας Μικράς Ασίας αναχώρησαν οργανωμένα κάτω από την εποπτεία της Διεθνούς Μικτής Επιτροπής από τον Οκτώβριο του 1923 έως το 1925. Στον Πόντο η έξοδος πήρε διαφορετική μορφή. Αν και οι παραλιακές περιοχές εκκενώθηκαν σύμφωνα με τους όρους της Σύμβασης της Ανταλλαγής², στις ορεινές περιοχές δημιουργήθηκε αντάρτικο κίνημα αντίστασης στη μοίρα του ξεριζωμού. Αρκετές κοινότητες, με την καθοδήγηση ένοπλων σωμάτων, έφυγαν προς τον Καύκασο ελπίζοντας στη σύντομη επιστροφή τους.

Ο τρόπος και ο χρόνος αναχώρησης καθόρισαν τη δημιουργία δύο κατηγοριών προσφύγων. Στην πρώτη εντάσσονται αυτοί που εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα πριν από το 1922, οι κανονικά ανταλλαγέ-

² Πρόκειται για τη Συνθήκη της Λωζάννης στις 24 Ιουλίου 1923, που στην ουσία ήταν μια επιχείρηση «εθνοκάθαρσης» που επικυρώθηκε από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Η αμοιβαία ανταλλαγή μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας είχε ως αποτέλεσμα τη φυγή 350.000 μουσουλμάνων από την Ελλάδα και την εγκατάσταση γύρω στο 1.200.000 χριστιανών στον ελλαδικό χώρο.

ντες και οι κάτοικοι της Ανατολικής Θράκης, οι οποίοι μπόρεσαν να διασώσουν την κινητή περιουσία τους ή μέρος αυτής, σε αντίθεση με το μεγάλο ποσοστό εκείνων που έχασαν τα πάντα με την καταστροφή³.

Πέρα από αυτό, μεταξύ του πολυάριθμου προσφυγικού πληθυσμού υπήρχαν οικονομικές και κοινωνικές διακρίσεις, πολιτιστικές και κοινωνικές ιδιαιτερότητες, οι οποίες, ως ένα βαθμό, αμβλύνονταν από την κοινή μοίρα του ξεριζωμού.

Σε μια χώρα όμως που ο πληθυσμός της ήταν μόλις πέντε εκατομμύρια, το ενάμισι περίπου εκατομμύριο προσφύγων που τελικά έφθασε στην Ελλάδα δημιούργησε οξύτατο οικονομικό και κοινωνικό πρόβλημα. Η εξαντλημένη ηθικά, πολιτικοκοινωνικά, δημογραφικά και οικονομικά Ελλάδα υποδέχθηκε στους κόλπους της χιλιάδες πρόσφυγες χωρίς συγκεκριμένο σχέδιο υποδοχής. Η πρώτη και βασική μέριμνα των ιθυνόντων ήταν να φθάσουν σώοι οι πρόσφυγες στην Ελλάδα, ενώ στη συνέχεια προχώρησαν στη δημιουργία κοινοτήτων με άτομα που κατοικούσαν στις ίδιες περιοχές στη Μικρά Ασία και στην εξασφάλιση συνθηκών παρομοίων με αυτές της πατρίδας τους.

Μάλιστα, σύμφωνα με μία εγκύκλιο που είχε σταλεί στις νομαρχίες, η Επιτροπή θεωρούσε ότι η κατά το δυνατόν καλύτερη ανασύσταση των κοινοτήτων αποτελεί βασικό όρο για την επιτυχία της μόνιμης εγκατάστασης των προσφύγων. Πρακτικά βέβαια δεν ήταν τόσο εύκολο να υλοποιηθούν οι προαναφερθείσες κρατικές προσδοκίες, γιατί οι συνθήκες δεν ήταν οι ίδιες – τα μέσα ήταν πρωτόγονα, το μέγεθος των τεμαχίων γης μικρό, ακόμα η μικρή Ελλάδα δε διέθετε την οργανωμένη αυτοδιοίκηση, την κοινωνική πρόνοια, την άρτια εκπαίδευση σε όλες τις βαθμίδες, τις ιδιωτικές στέγες για όλους, την ευρεία αγορά εργασίας και τον υψηλό βαθμό εκβιομηχάνισης που διέθετε το Αίβαλί και οι άλλες μικρασιατικές περιοχές. Έτσι, το αποτέλεσμα ήταν οι πρόσφυγες να μένουν σε χωριά των 100 ως 200 ατόμων χωρίς στέγη, εργασία και γενικώς κρατική μέριμνα κι ακόμα να μην κατορθώσουν να συγκροτήσουν τις δικές τους κοινότητες.

Για να αντιμετωπίσει το κολοσσιαίο πρόβλημα της στέγασης στις πλημμυρισμένες από πρόσφυγες πόλεις, που είχαν βρει προσωρινό καταφύγιο σε σχολεία, εκκλησίες, αποθήκες το κράτος έλαβε το μέ-

³ Γιώργος Γιαννακόπουλος, «Το προσφυγικό ζήτημα», Περιοδικό Ιστορικά της εφημερίδας Ελευθεροτυπία, 30/8/2001, σ. 14.

Άφιξη προσφύγων στη Θεσσαλονίκη (φωτ. Σ. Ντ. Μορίς, απο το National Geographic).

τρο της επίταξης των ακινήτων. Επιτάχθηκαν οικήματα που ανήκαν σε φυσικά πρόσωπα, σε εταιρείες, σε νομικά πρόσωπα δημόσιου ή ιδιωτικού δικαίου, σε μονές, ναούς και άλλα εκκλησιαστικά ιδρύματα. Όπου οι δημόσιοι χώροι δεν επαρκούσαν επεκτείνονταν η επίταξη και σε κατοικημένα σπίτια. Η επίταξη έγινε κατά κύριο λόγο στα ακίνητα που είχαν δωμάτια περισσότερα του διπλάσιου του αριθμού των κατοικούντων. Κουζίνα, μπάνιο, διάδρομοι έγιναν εκ των πραγμάτων κοινόχρηστοι χώροι.

Για τα επιταγμένα σπίτια η καταβολή ενοικίου ήταν επιβεβλημένη. Το ενοίκιο καταβαλλόταν στους δικαιούχους από τον κρατικό προϋπολογισμό για όσους πρόσφυγες είχαν χαρακτηριστεί από τις κρατικές υπηρεσίες ως «άποροι», η μισή για τους «μερικώς ευπορόντες» και οι χαρακτηρισθέντες ως «εύποροι» κατέβαλλαν ολόκληρο το ενοίκιο οι ίδιοι.

Επειδή και το μέτρο της επίταξης αποδείχθηκε ανεπαρκές, η πολιτεία αποφάσισε στις 3-11-1922, την ίδρυση του Ταμείου Περιθάλψεως Προσφύγων (ΤΠΠ), το οποίο παράλληλα με το Υπουργείο Υγιεινής, Προνοίας και Αντιλήψεως, ανέλαβε την κατασκευή οικημάτων για τη στέγαση των προσφύγων. Το μεγαλύτερο μέρος όμως των ανθρώπων αυτών στεγάστηκε με δικά του μέσα και όσοι δεν είχαν την οικονομική δυνατότητα για κάτι τέτοιο κατασκεύασαν πρόχειρα ξύλινα παραπήγματα με στέγη από τσίγκο, πισσόχαρτο και άλλα φτηνά υλικά κάτω από την πίεση της επείγουσας ανάγκης.

Το ΤΠΠ διαλύθηκε τον Μάιο του 1925 χωρίς βέβαια να έχουν εκλείψει οι λόγοι δημιουργίας του και τα καθήκοντα του ανατέθηκαν στο νέο οργανισμό, την Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ) που είχε ήδη ιδρυθεί από το 1923.

Όλος ο κρατικός μηχανισμός, βοηθούμενος από εθελοντές και φιλανθρωπικές οργανώσεις προσπαθούν να ανακουφίσουν τους πολύ ταλαιπωρημένους πρόσφυγες που έφθναν στον Ελλαδικό χώρο.

Είχε γίνει φανερό ότι το έργο της προσφυγικής αποκατάστασης ήταν αδύνατο να πραγματοποιηθεί χωρίς εξωτερική βοήθεια. Η Κοινωνία των Εθνών (Κ.τ.Ε.), ανταποκρινόμενη σε ελληνικό αίτημα, ενέκρινε τη δανειοδότηση της χώρας, θέτοντας ως κύριο όρο τη δημιουργία μιας αυτόνομης και ανεξάρτητης οργάνωσης, που θα διαχειριζόταν τους πόρους του δανείου και θα αναλάμβανε την κύρια ευθύνη της αποκατάστασης. Στις 29-9-1923 υπογράφηκε μεταξύ Ελλάδος και Κ.τ.Ε. το πρωτόκολλο ίδρυσης της ΕΑΠ, τη διοίκηση της οποίας αναλάμβανε τετραμελές συμβούλιο αποτελούμενο από δύο ξένους (πρόεδρο και αντιπρόεδρο) και δύο Έλληνες που διορίζονταν με τη σύμφωνη γνώμη της Κ.τ.Ε. Η ελληνική κυβέρνηση όφειλε να παράσχει τις υλικές προϋποθέσεις για την εγκατάσταση και την παραγωγική απασχόληση των προσφύγων. Ως το τέλος του 1929, στη διάθεση της ΕΑΠ τέθηκαν δωδεκάμισι περίπου εκατομμύρια λίρες Αγγλίας που αντιστοιχούν στο προϊόν των δύο δανείων που συνήψε η Ελλάδα το 1924 και το 1928, όπως και 8,4 εκατομμύρια στρέμματα. Τα περισσότερα ήταν κτήματα ανταλλάξιμων Μουσουλμάνων, ιδιοκτησίες που απαλλοτριώθηκαν ή δημόσιες εκτάσεις. Η Επιτροπή έριξε το βάρος της στην αγροτική αποκατάσταση που μπορούσε να πραγματοποιηθεί γρηγορότερα και οικονομικότερα από ό,τι η αστική. Έως το τέλος του 1928 δημιουργήθηκαν από την ΕΑΠ στην ελληνική ύπαιθρο δύο περίπου χιλιάδες αγροτικοί οικισμοί. Σε αυτούς εγκαταστάθηκαν περί τις εκατόν πενήντα χιλιάδες οικογένειες, οι περισσότερες στη Μακεδονία και στη Θράκη.

Αγροτική Αποκατάσταση: Η αγροτικού τύπου αποκατάσταση περιλάμβανε την παραχώρηση γεωργικού κλήρου και κατοικίας, τον εφοδιασμό των αγροτών με ζώα, σπόρους, δέντρα, λιπάσματα, εργαλεία κ.λπ. και την παροχή ανάλογου χρηματικού ποσού για τη συντήρηση της οικογένειας ως την πρώτη σοδειά. Όλα αυτά χρεώνονταν στους αγρότες, οι οποίοι τα εξοφλούσαν σταδιακά με τοκοχρεολυτικές δόσεις. Η αγροτική αποκατάσταση θεωρήθηκε πιο συμφέρουσα και πιο εύκολα πραγματοποιήσιμη απ' ό,τι η αστική. Για την αγροτική αποκατάσταση βασική προϋπόθεση της κατανομής του αγροτικού πληθυσμού ήταν η εθνική ομοιογένεια. Η ιστορικός Έλσα Κοντογιώργη υποστηρίζει ότι δόθηκε προτεραιότητα στην αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων, παρότι ο μεγαλύτερος αριθμός αυτών είχε αστική και όχι αγροτική προέλευση.

Η ΕΑΠ δεν ήταν φιλανθρωπικός οργανισμός. Βασική της θέση υπήρξε η χρησιμοποίηση των κτημάτων και των χρημάτων που της διατέθηκαν με κριτήριο την παραγωγική αξιοποίησή τους από τους πρόσφυγες και όχι την ανακούφιση της δυστυχίας τους. Μετά την αρχική εγκατάσταση σε μία περιοχή αποδιδόταν σε κάθε οικογένεια με προσωρινό παραχωρητήριο ο κλήρος που της αναλογούσε, καθώς και μια σειρά ενισχύσεων, (συνήθως ζώα, δενδρύλλια και γεωργικά εργαλεία). Οι ενισχύσεις αυτές αποσκοπούσαν στη στήριξη και τη συντήρηση των αγροτικών οικογενειών μέχρι την πρώτη συγκομιδή. Η εξαρχής χρέωση των προσφυγικών οικογενειών με τα έξοδα εγκατάστασης δημιούργησε σοβαρό οικονομικό πρόβλημα, που απειλούσε να δυνάμειψι την προοπτική οικονομικής βιωσιμότητας των προσφυγικών νοικοκυριών. Το πρόβλημα οξύνθηκε με επικίνδυνο τρόπο μετά τη σοβαρή κρίση των αρχών της δεκαετίας του '30, υποχρεώνοντας το κράτος να προβεί το 1937, σύμφωνα και με το διεθνές παράδειγμα, σε νομοθετική ρύθμιση με σκοπό τη μείωση των προσφυγικών χρεών. Ας σημειωθεί ότι μετά τη διάλυση της ΕΑΠ το 1930 τα χρέη των αγροτών προσφύγων δεν παραγράφηκαν, αλλά την είσπραξη τους ανέλαβε η Αγροτική Τράπεζα, που είχε ιδρυθεί το 1929, δηλαδή ένα χρόνο νωρίτερα.

Αστική αποκατάσταση: Η αστική αποκατάσταση περιελάμβανε την παροχή στέγης στους πρόσφυγες που είχαν εγκατασταθεί στις μικρές και μεγάλες πόλεις της Ελλάδος, μέσω των κατά τόπους Γραφείων Εποικισμού που λειτουργούσαν στους νομούς και τις επαρχίες. Οι πρόσφυγες φτάνοντας στις πόλεις προσπάθησαν να βρουν κατάλυμα. Όσοι μπόρεσαν να φέρουν μαζί τους χρήματα ενοικίασαν ή αγόρασαν κάποιο σπίτι. Οι υπόλοιποι έμειναν είτε σε επιταγμένα οικήματα είτε σε πρόχειρα σπιτάκια που κατασκευάστηκαν από τους ίδιους σε οικόπεδα που τους δόθηκαν.

Για τις ελληνικές κυβερνήσεις του Μεσοπολέμου «αστοί» πρόσφυγες θεωρούνταν «οι διαμένοντες προ της προσφυγιάς των εις αστικά κέντρα και οι ασχολούμενοι με αστικά επαγγέλματα». Όπως συνέβη και με τους πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στον αγροτικό χώρο, η επιτυχία της αστικής αποκατάστασης προϋπέθετε κυρίως την εξεύρεση λύσης στα δύο μεγάλα προβλήματα, της στέγασης και της απασχόλησής τους.

Για την ΕΑΠ η επαγγελματική απορρόφηση των προσφύγων θεωρήθηκε η βασική προτεραιότητα και βάρυνε πολύ περισσότερο στο σχεδιασμό των προγραμμάτων της απ' ό,τι η στέγαση των προσφυγικών οικογενειών. Σύμφωνα με το Πρωτόκολλο της Γενεύης, που ήταν η ιδρυτική πράξη της ΕΑΠ, ο πρόσφυγας της πόλης έπρεπε να εγκατασταθεί κάπου, όπου θα ήταν σε θέση να συνεχίσει τη εξάσκηση του επαγγέλματός του ή κάποιου άλλου επαγγέλματος, «χωρίς το οποίο η εξασφάλιση οποιασδήποτε κατοικίας, εκτός του ότι θα του ήταν άχρηστη, θα μπορούσε επίσης να βλάψει και τα συμφέροντά του».

Η αποκατάσταση των αστών προσφύγων αποτελούσε έναν σαφώς πιο σύνθετο και πιο δύσκολα υλοποιήσιμο στόχο απ' ό,τι η αγροτική αποκατάσταση. Η αποκατάσταση των αγροτών σήμαινε την παροχή ενός κομματιού γης και κατόπιν τη στήριξη του αγρότη με χρήμα και με γεωργικά εφόδια μέχρι την πρώτη συγκομιδή. Έπειτα, ο νέος αγρότης θα έπρεπε να συντηρηθεί μονάχος του, αναλαμβάνοντας ταυτόχρονα και την ευθύνη της αποπληρωμής των χρεών εγκατάστασης. Η ίδια η Επιτροπή διευκρίνιζε με εξαιρετική σαφήνεια το σκεπτικό της, όταν έγραφε το 1924 σε έκθεση της προς την ΚΤΕ ότι:

Μικρά παιδιά έφθασαν στην Ελλάδα με τη βοήθεια των παππούδων τους αφού οι γονείς τους δεν τα κατάφεραν.

«έδει τα εις την διάθεσίν της κεφάλαια να χρησιμοποιηθούν κατά τρόπον ώστε να αποδώσουν άμεσα αποτελέσματα εις εγγύν χρόνον».

Ένας τρίτος λόγος που δυσκόλεψε περισσότερο τη διαδικασία της αστικής αποκατάστασης ήταν το γεγονός ότι για τρία τουλάχιστον χρόνια μετά την άφιξη και εγκατάσταση στην Ελλάδα, ο προσφυγικός πληθυσμός ήταν υποχρεωμένος να μετακινείται. Μεγάλος αριθμός αγροτών προσφύγων εγκατέλειπαν τον κλήρο και την «αγροτική»

κατοικία τους και εγκαθίσταντο στα μεγάλα αστικά κέντρα διεκδικώντας, ως «αστοί» πλέον, τη σχετική αποκατάσταση, δηλαδή την κατοικία και την επαγγελματική απασχόληση⁴.

Η αστική και επαγγελματική αποκατάσταση των προσφύγων πραγματοποιήθηκε σε τρεις χρονικές περιόδους. Η πρώτη αρχίζει το 1922 και ολοκληρώνεται το 1941 με τη γερμανική κατοχή, η οποία ανάγκασε τις υπηρεσίες να διακόψουν κάθε δραστηριότητα. Η δεύτερη καλύπτει τα έτη αμέσως μετά τον εμφύλιο (1951) και φτάνει μέχρι το μέσον της δεκαετίας του 1960, ενώ η τρίτη αρχίζει το 1965 και συνεχίζεται περίπου ως το 1980.

Η χωροθέτηση των προσφυγικών συνοικισμών μέσα και γύρω από τις πόλεις διαμόρφωσε μια νέα αστική δυναμική με έντονη κοινωνική διαφοροποίηση.

Ένα από τα σημαντικότερα σημεία τριβής ανάμεσα στους πρόσφυγες και τις ελληνικές κυβερνήσεις ήταν ότι, παρά τις απαιτήσεις των προσφύγων, η αποκατάσταση και τα όσα εντάσσονταν σ' αυτήν από πλευράς παροχών σε καμία περίπτωση δε θεωρήθηκαν από τον πολιτικό κόσμο «δώρο» του ελληνικού δημοσίου προς τους πρόσφυγες, αλλά μία πολιτική που τους δημιουργούσε σημαντικές και ρητά διατυπωμένες οικονομικές υποχρεώσεις. Με άλλα λόγια, ενώ οι πρόσφυγες δεν περίμεναν τίποτε λιγότερο από δωρεάν στέγαση με έξοδα της κυβέρνησης, για το ελληνικό δημόσιο ήταν αυτονόητη η αντίληψη που εξέφρασε με σαφήνεια το 1933 ο Ελευθέριος Βενιζέλος απευθυνόμενος σε πρόσφυγες για το ζήτημα των χρεών τους:

«Αλλά να είμαστε εξηγημένοι. Αναθεώρησις δεν σημαίνει χάρισμα».

Παρά το γεγονός ότι η παραπάνω αρχή στην ουσία της δεν αμφισβητήθηκε ποτέ από τα δύο μεγάλα κόμματα, το ζήτημα των προσφυγικών χρεών εμφανίστηκε επανειλημμένα στο πολιτικό σκηνικό του Μεσοπολέμου, άλλοτε με τη μορφή απειλών των προσφύγων για αποχή από τις εκλογικές αναμετρήσεις, όπως συνέβη το 1926, άλλοτε με απόπειρες σχηματισμού προσφυγικών κομμάτων, που θα λειτουργούσαν ως μοχλός πίεσης για την προώθηση των προσφυγικών συμφερόντων, και άλλοτε με τη μορφή υποσχέσεων του πολιτικού κόσμου για συνολική ή μερική λύση του προβλήματος των χρεών.

4 Δαλακούρα Βερονίκη «Τα χρόνια της παράγκας», Ιστορικά Ελευθεροτυπίας, 30-8-2001.

Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, αναπτύχθηκε αρκετά νωρίς μια αντίδραση εκ μέρους των προσφύγων, η οποία αρχικά εκφράστηκε με την κατάληψη βαγονιών, αποθηκών και κάθε είδους χώρων που θα μπορούσαν να στεγάσουν προσωρινά τις οικογένειές τους, ενώ αργότερα πήρε τη μορφή άρνησης πληρωμής των οφειλόμενων χρεών. Στα τέλη της δεκαετίας του '20, οι αθηναϊκές εφημερίδες αποτύπωναν στις σελίδες τους ενέργειες που εξέφραζαν την αγανάκτηση των προσφύγων και συνέθεταν έναν αυθόρμητο και πρωτόγνωρο για την εποχή κοινωνικό ακτιβισμό. Σ' αυτό το πλαίσιο θα πρέπει να ενταχθούν οι βίαιες καταλήψεις σπιτιών από πρόσφυγες στην Καισαριανή, τη Νέα Ιωνία, το Βύρωνα και άλλες προσφυγικές συνοικίες στα τέλη της δεκαετίας του '20 και ο αγώνας που ακολούθησε για άμεση απόδοσή τους στους καταληψίες. Σε μία τουλάχιστον από αυτές τις περιπτώσεις, η κυβέρνηση έστειλε εναντίον των προσφύγων που είχαν καταλάβει σπίτια στο συνοικισμό της Καλλιθέας περισσότερους από εβδομήντα στρατιώτες του Α' Σώματος Στρατού για να ακυρώσουν με βίαιο τρόπο την εγκατάστασή τους.

Ωστόσο, το ζήτημα της στέγασης των αστών προσφύγων που βρέθηκαν στη χώρα μετά το 1922 αποτελούσε ένα τεράστιο πρόβλημα. Σε όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου το πρόβλημα της στέγασης ήταν μια ανοιχτή πληγή για την κοινωνία και γι' αυτό το λόγο μάλλον ένα από τα πιο πολυσυζητημένα θέματα του ελληνικού κοινobουλίου. Το 1930 αποτελεί ορόσημο για το προσφυγικό πρόβλημα, αφού είναι η χρονιά που διαλύεται η ΕΑΠ, η οποία θεωρείται ότι έχει ολοκληρώσει το έργο της, και ταυτόχρονα έσβησε το όνειρο της πλήρους αποζημίωσης. Το κράτος χαλάρωσε τις προσπάθειες του παρά το γεγονός ότι ιδιαίτερα στις πόλεις το πρόβλημα της στέγης ήταν πιεστικό. Οι πολεμικές περιπέτειες στις οποίες μπήκε η χώρα από το 1940 διέκοψαν το έργο της αποκατάστασης των προσφύγων. Οι προσφυγικοί συνοικισμοί υπέστησαν τεράστιες καταστροφές, καθώς αποτελούσαν σε μεγάλο βαθμό το κέντρο του εαμικού κινήματος σε Αθήνα και Πειραιά.

Η εγκατάσταση στη Ναύπακτο

Μετά τους διωγμούς των Ελλήνων της Μικράς Ασίας από τους Τούρκους το 1914 μερικές οικογένειες προσφύγων εγκαταστάθηκαν στη Ναύπακτο. Δεν κατέστη δυνατόν να εντοπιστεί σχετική αναφορά σε κάποιο έντυπο. Οι μαρτυρίες είναι αμυδρές και χάνονται στη λήθη. Τα μόνα στοιχεία που αντλούμε για τους λιγοστούς αυτούς πρόσφυγες πριν από το 1922 προέρχονται από το Δημοτολόγιο της Κοινότητας Ναυπάκτου και από το Μαθητολόγιο του Ελληνικού Σχολείου στη Ναύπακτο.

Με τους μαζικούς διωγμούς του 1922 στο νομό Αιτωλοακαρνανίας βρήκαν καταφύγιο αρκετοί Μικρασιάτες και αργότερα Πόντιοι. Σύμφωνα με την απογραφή του 1923, στο νομό Αιτωλοακαρνανίας εγκα-

Πρόσφυγες πάνω στο καράβι που τους μετέφερε από τη Μικρά Ασία στην Ελλάδα.

ταστάθηκαν 9.089 Μικρασιάτες πρόσφυγες. Από αυτούς 775 εγκαταστάθηκαν στην επαρχία Βάλτου, 2.681 στην επαρχία Βόνιτσας, 2.679 στην επαρχία Μεσολογγίου, 2.668 στην επαρχία Τριχωνίδας και οι 286 στην επαρχία Ναυπακτίας.

Οι πόλεις και οι κωμοπόλεις που δέχτηκαν τον μεγαλύτερο αριθμό προσφύγων στο νομό Αιτωλοακαρνανίας είναι: Γαλατάς 45, Αγγελόκαστρο 53, Νεοχώρι Μεσολογγίου 61, Μπουρλέσα 70, Γαβαλού 75, Μοναστηράκι 91, Παληάμπελα 103, Μύτικας 116, Ματαράγκα 123, Κανδήλα 128, Αιτωλικό 228, Αμφιλοχία 235, **Ναύπακτος 286**, Ζαβέρδα 410, Αστακός 573, Βόνιτσα 882, Αργίνιο 2570.

Το χρονικό άφιξης караβιών με πρόσφυγες στο λιμάνι της Πάτρας το 1922 είναι το παρακάτω:

28-9-1922	Με το πλοίο "ΠΑΒΙΑΝ" 5.000 επιβάτες κατέληξαν στο Κρυονέρι Μεσολογγίου.
7-10-1922	Με το ατμόπλοιο "ΜΕΝΕΛΑΟΣ" 700 επιβάτες κατέληξαν στη Ναύπακτο.
16-11-1922	Με το πλοίο "ΜΑΤΘΑΙΟΣ" 3.000 επιβάτες από την Καλλιπολή κατέληξαν στο Κρυονέρι.

Στην επαρχία Ναυπακτίας οι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν μόνο στην πόλη της Ναυπάκτου. Στο σημερινό δήμο Χάλκειας είχαν εγκατασταθεί 28 άτομα στο Γαλατά και 17 στο Κρυονέρι. Αργότερα, κάποιοι απ' αυτούς μετακινήθηκαν προς τα Χάνια Γαβρολίμνης και προς τη Ναύπακτο.

Στις 7 Οκτωβρίου του 1922, λοιπόν, έφθασαν με πλοίο έξω από το λιμάνι της Ναυπάκτου επτακόσιοι Έλληνες μικρασιατικής καταγωγής. Το ατμόπλοιο «Μενέλαος» είχε επιβιβάσει τα άτομα αυτά στο λιμάνι της Μυτιλήνης και κατευθύνθηκε στον Πειραιά. Επειδή η Αττική είχε δεχθεί μεγάλο αριθμό προσφύγων, το ατμόπλοιο πήρε εντολή να κατευθυνθεί στον Κορινθιακό και να αποβιβάσει τους επιβάτες του στην παραλιακή επαρχιακή πόλη της Ναυπάκτου που την εποχή εκείνη ο πληθυσμός της ήταν μόλις 3.000 άτομα. Η κα Ραλλού Παπαθανασίου – Λαζανά, που τότε ήταν τριών χρόνων, μας διηγείται αυτά που άκουσε από τον παππού της, Θεράποντα Φωτιάδη, λίγα χρόνια αργότερα για την πρώτη αντίδραση των προσφύγων αυτών:

«Στη Μυτιλήνη επιβιβάστηκαμε στο ελληνικό φορτηγό ατμόπλοιο "Μενέλαος". Μας είχαν υποσχεθεί ότι θα μας πήγαιναν στην Αθήνα. Στον Πειραιά δε μας δέχτηκαν και το πλοίο πήρε εντολή να κατευθυνθεί στη Ναύπακτο. Φτάσαμε βράδυ και το πλοίο αγκυρο-

βόλησε στα ανοιχτά του κόλπου της Ναυπάκτου, αφού το λιμάνι ήταν μικρό και δε μπορούσε να μπει μέσα. Ο ανύπαρκτος νυχτερινός φωτισμός της μικρής κωμόπολης και οι κραυγές των τσακαλιών από τις εκβολές του Μόρνου μας τρόμαξαν. Το πρωί οι περισσότεροι αρνούμασταν να κατέβουμε από το πλοίο. Οι τοπικές αρχές του τόπου ανέβηκαν στο πλοίο και ύστερα από πολλές διαβεβαιώσεις ότι θα κάνουν ό,τι μπορούν να μας βοηθήσουν πειστήκαμε για να αποβιβαστούμε»⁵ .

Πρωταρχικό και επιτακτικό αίτημα του προσφυγικού πληθυσμού ήταν η εξασφάλιση στοιχειωδών όρων ζωής. Ως τόπος προσωρινής κατοικίας τους χρησιμοποιήθηκαν δημόσια κτήρια, σχολεία και κατοικίες. Στη συνέχεια, σύμφωνα με το νόμο της 1-11-1922 «περί επιτάξεως ακινήτων δι' εγκατάστασιν προσφύγων», οι πρόσφυγες διέμεναν στοιβαγμένοι σε δωμάτια κατοικιών που ενοικίασε το ελληνικό δημόσιο. Πολλά προσφυγόπουλα δεν άντεξαν τις κακουχίες της προσφυγιάς και όπως προκύπτει από τις ληξιαρχικές πράξεις του Δήμου, τον πρώτο χρόνο πέθαιναν επτά παιδιά μέχρι ηλικίας δέκα χρόνων.

Σε δημοσίευμα της εφημερίδας Νεολόγος με τίτλο «Πρόσφυγες εν Ναυπάκτω - Προθυμοτάτη περίθαλψις» ανταποκριτής από τη Ναύπακτο με υπογραφή Ναύπακτος - Κρ. Φρ. γράφει:

«Κατ' αρχάς η πόλις μας φιλοξενεί περί τους επτακοσίους πρόσφυγας αφιχθέντας διά του ατμοπλοίου «Μενέλαος». Οι δυστυχείς ούτοι κατώρθωσαν, κατόπιν πολλών βασάνων και ταλαιπωριών, να εύρουν άσυλον στεγάσεως και αναπαύσεως. Άμα τη αφίξει των επιτροπή αποτελουμένη εκ των κυριών Κοζώνη, Τόγκα, Σισμάνη, Παπανικολάου, Παπαδοπούλου και Φράγκου διένειμε εις τα μικρά παιδιά γάλα εις δε τους άλλους τσάι και άλλα τρόφιμα. Εστεγάσθησαν προσωρινώς εις τα σχολεία, Εκκλησίαν και οικίας τινάς. Όλοι οι κάτοικοι, πτωχοί τε και πλούσιοι προσεφέρθησαν να τους περιθάλψουν, δι' ο και είναι άξιοι συγχαρητηρίων. Πολλών όμως και ιδιαιτέρων επαίνων άξιος είναι ο κ. Γ. Πατσαούρας πτωχός βιοπαλαιστής, όστις προσεφέρθη να δίδη δια τα παιδιά και τους ασθενείς περί τας 15 οκ. γάλα, άτινας του παρέχουν αι αγελάδες του καθ' εκάστην.»

5 Μαρτυρία της κας Ραλλού Παπαθανασίου – Λαζανά, που γεννήθηκε στην Πέργαμο το 1919, (Συνέντευξη 6/9/2009).

Εκτός από το κράτος, και η τοπική κοινωνία βοήθησε στο έργο της περιθάλψης των προσφύγων, προσφέροντας ο καθένας από το περίσσευμά του. Υπάρχουν αναφορές ότι πριν το 1922 είχαν εγκατασταθεί κάποιες οικογένειες Μικρασιατών στη Ναύπακτο, όπως των αδελφών Αλέξανδρου και Νικολάου Αντωνόπουλου στο Ξηροπήγαδο, του Καραντζά Παναγιώτη (γεν. 1862) και των ψαράδων αδελφών Βασίλη και Χαράλαμπου Σμυρνιού στη Ναύπακτο. Φαίνεται λοιπόν ότι υπήρξε ένας μικρός θύλακας ελλήνων Μικρασιατών πριν την Καταστροφή στη Ναύπακτο. Δεν γνωρίζουμε αν οι λιγοστοί αυτοί Μικρασιάτες ήταν σε θέση να βοηθήσουν τους νεοφερμένους πρόσφυγες του 1922. Γνωρίζουμε όμως ότι ήταν σημαντική η προσφορά του μητροπολίτη Ναυπακτίας και Ευρυτανίας Αμβρόσιου μέσω της φροντίδας που κατέβαλε για την επιτυχία της στέγασης των προσφύγων που βρέθηκαν στη Ναύπακτο. Ο τότε μητροπολίτης Ναυπάκτου και Ευρυτανίας Αμβρόσιος καταγόταν από την Προύσα, είχε καταφύγει στην Ελλάδα προ της Μικρασιατικής Καταστροφής. Ήταν παλαιότερα επίσκοπος στη Θράκη και καταδιώχθηκε από τους Τούρκους για την πατριωτική του δράση.

Ο δάσκαλος Κωνσταντίνος Γ. Ζαρλής στο βιβλίο του με τίτλο «Ναύπακτος και Ναυπακτία: περασμένη ζωή» περιγράφει τον τρόπο και τα αισθήματα των Ναυπακτίων που υποδέχτηκαν τους Μικρασιάτες πρόσφυγες στην πόλη τους:

«Ένα καράβι απ' αυτά διατάχτηκε να πλεύση και για τη Ναύπακτο... Στη Ναύπακτο, τη φτωχή απ' τον ίδιο τον τόπο της, αλλά και τη γεμάτη ωραία αισθήματα... Ήρθε η είδησι σαν αστραπή, πως πεντακόσιους εξακόσιους πρόσφυγες, ράκη καλλίτερα ανθρώπινα, θα τους περιθάλη η πόλι. Για πόσο καιρό...; Άγνωστο...

Πλούσιοι την ώρα εκείνη έγιναν όλοι οι Ναυπάκτιοι... Και ο πιο φτωχός κάτι πρόσφερε... Μαζεύτηκαν πολλά και απ' όλα. Αποθήκες γέμισαν από ρούχα, από τρόφιμα, απ' όλα γιατί απ' όλα χρειάζονταν, μα και βελόνια ακόμα...

Άδειασαν τα σχολεία... Το σημερινό και μοναδικό τότε πρώτο Δημοτικό και το Ελληνικό τότε, η σημερινή Οικοκυρική Σχολή... Είχαν αρκετό χώρο και τα δύο τους. Τα τοίμασαν. Τα κάμαν σαλόνια οι νοικοκυράδες της Πόλεως. Ακόμα σε κάθε αίθουσα κι καντηλάκι

κι εικόνισμα βάλανε οι καλές επαχτίτισσες. Έκαμαν πολιτισμένο το περιβάλλον... Πολιτισμένοι όμως ήταν κι εκείνοι που περιμένονταν, πολύ πολιτισμένοι...

Ένα μεγάλο συνεργείο ασχολήθηκε με τον τρόπο της ετοιμασίας των φαγητών, ψωμιού κλπ., με την οργάνωσι της διατροφής του κόσμου αυτού...

Οι φούρνοι του μακαρίτη του Σταύρου του Αθανασίου του Κώστα του Μερμήγκα, του Γρηγόρη του Ράφτη και τρεις άλλοι προς το λιμάνι, ανάλαμβαν να κάνουν ψωμί... Γέμισε ο τόπος ψωμιά, σε ταψιά μεγάλα, μπομποτές και σιταρένια... Στο μεγάλο υπόστεγο, του μεγάλου σχολείου, στήθηκαν πέντε έξι καζάνια μεγάλα για φαγητά και μαζεύτηκαν ξύλα για τις φωτιές...

Ήρθε η είδησι, πως το αυριανό απόγευμα το καράβι θα ήταν στη Ναύπακτο... Πολύ νωρίς όλη η πόλι ξεχύθηκε στους δρόμους για να κατεβή στ' ακρογιάλια και στο λιμάνι... Δεν ήταν χαρούμενη η ώρα, αντίθετα πολύ θλιβερή. Το λέγανε τα γεγονότα της ημέρας για την Πατρίδα μας και τα ζούσε η πόλι ζωντανά...

Πρόσωπα ισχνά και κλαμμένα μάτια έβλεπε κανείς πέρα πέρα στο ακρογιάλι. Το βαπόρι, ένα κατάμαυρο βαπόρι, έφτασε και ο καπνός απ' το μεγάλο του φουγάρο γέμισε τον ορίζοντα για να συμπληρωθή η θλιβερή ώρα απ' το μούγγρισμα των μηχανών του κι απ' τα σφυρίγματά του! Στάθηκε έξω απ' το λιμάνι, αρκετά μακριά. Έρριξε άγκυρες, που απ' το γουργούρισμά τους μου φαίνεται πως βουίζουν ακόμα στ' αυτιά μου...

Ένα καϊκάκι τραμπολίζοντας απ' τα κύματα, έφερε στο καράβι μια επιτροπή απ' τους άρχοντες της πόλεως για να χαιρετήση τους καινούργιους πολίτες της, όπως κάποτε υποδέχτηκε τους Μεσσηνίους, και για να κανονίση με τους καπεταναίους του караβιού την αποβίβασι... Η ώρα πέρασε, ήταν αργά πιά. Η έξοδος τόσου κόσμου και η τακτοποίησί του χρειάζετο χρόνο και φως, ημέρα...

Τα φαγητά, τα ψωμιά, οι μεγάλες κάμαρες τους περίμεναν. Όλα οι φιλότιμες κυρίες τα τοίμασαν και τα δρόσιζαν με της ψυχής των την ομορφιά... Μα όμως οι πρόσφυγες υποχρεώθηκαν να μείνουν ακόμα μια βραδυά στα μπουντρούμια του караβιού ένας απάνω

στον άλλο... Είχαν φαίνεται ακόμα αμαρτίες...

Την άλλη μέρα, στην ώρα που τοιμάστηκε το καράβι, με σειρά από σφυρίγματα δυνατά, που έβαψαν τον αέρα με θλίψη ξανά, δόθηκε η είδησι να πλησιάσουν τα καϊκια και να παραλάβουν τους ταλαιπωρημένους επιβάτες... όλοι οι καπεταναίοι με μια ψυχή: οι Τραγουδαίοι, ο Νικολάκας, ο Πατάκας, ο Κουκόγιας, ο Τσαγκαράκης και άλλοι, που δεν τους κρατάει η θύμησή μου, με τα πρόθυμα πληρώματά τους, έφεραν τα караβάκια και τα πλεύρισαν ολόγυρα στο μεγάλο καράβι... Έκαναν το ταξίδι τους αρκετές φορές... Ο κόσμος απ' τ' κρογιάλια βλέπει, κλαίει, βλέπει κι αναλογίζεται... Μια σιωπή και μια θλίψη σκεπάζει πέρα ως πέρα το τόπο... Στο λιμάνι οι αρχές και οι προύχοντες καλοδέχονται τις ανθρώπινες εκείνες σκιές, που κι εκείνες, τόσο κουρασμένες, ανταποδίδουν με τον τρόπο τους. Τι ευγενικές μορφές ήταν όλοι τους. Τι ελληνική γραμμή έβλεπε κανείς στο πρόσωπό τους!!!

Άχνιζε η ευγένειά τους. Και οι τσαλακωμένες φορεσιές τους βεβαίωναν κι αυτές την αρχοντιά τους...

Σχηματίστηκαν, όπως έβγαιναν, πομπές και οδηγήθηκαν στα σχολεία που τους περίμεναν... έδιναν χαρά τα σχολεία, που τόσο χρειάζεταν, για τις πονεμένες αυτές ψυχές των. χωρίς ν' ακουστούν, αθόρυβα τακτοποιήθηκαν κι ξαπλώθηκαν... Από τα πλούσια σπίτια τους, από το δωμάτιό τους στο στρατώνα. Απ' το πουπουλένιο κρεβάτι κάτω στο σανίδι... Δε μπορούσε να γίνη αλλιώς...»⁶

Από τα επτακόσια άτομα που έφθασαν αρχικά στην πόλη της Ναυπάκτου τα μισά περίπου έφυγαν τα πέντε πρώτα χρόνια, στην προσπάθειά τους να βρουν τους συγγενείς τους και τον καταλλήλοτερο για την περίπτωσή τους χώρο μόνιμης εγκατάστασης. Η θέληση των προσφύγων για συμβίωση με συγχωριανούς τους και γενικότερα με ανθρώπους που προέρχονταν από την ίδια περιοχή ήταν σαφής, ταυτόχρονα όμως ταίριαζε απόλυτα με τους σχεδιασμούς της ΕΑΠ. Η τακτική αυτή βοήθησε τους πρόσφυγες να αντιμετωπίσουν με συλλογικό τρόπο τις δυσκολίες που συνεπαγόταν η ζωή στην Ελλάδα και παράλληλα συνέφερε και την ΕΑΠ, που με τον τρόπο αυτό έβλεπε το

6 Κωνσταντίνος Γ Ζαρλής, Ναύπακτος και Ναυπακτία: περασμένη ζωή. Αθήνα 1970. σ.12-14. Morgenthau, H., Η αποστολή μου στην Αθήνα. Το έπος της εγκατάστασης (Αθήνα 1994), σελ. 368.

κόστος της στέγασης και τις πρακτικές δυσκολίες της εγκατάστασης να μειώνονται σημαντικά. Τις περισσότερες φορές το έργο της οικοδόμησης των προσφυγικών οικισμών αναλάμβανε η ίδια η κοινότητα και με εθελοντική εργασία και πνεύμα αλληλεγγύης το κόστος μειωνόταν στο ελάχιστο.

Το αίσθημα της κοινής καταγωγής και η διάθεση για καλύτερευση της ζωής τους συνέβαλε στην επιλογή της εγκατάστασης προσφύγων από την ίδια περιοχή στο ίδιο μέρος ήταν αυτό που ο Morgenthau αποκαλούσε «ένστικτο της κοινότητας⁷». Το ένστικτο λοιπόν αυτό ήταν αιτία που αρκετοί πρόσφυγες, από τους επτακόσιους που έφτασαν την 7 Οκτωβρίου 1922 στη Ναύπακτο, αναζήτησαν και να μετακινήθηκαν σε άλλα μέρη όπου είχαν εγκατασταθεί οι συγγενείς τους και οι χωριανοί τους. Επίσης, για τον ίδιο λόγο εγκαταστάθηκαν τα επόμενα χρόνια και κάποιοι άλλοι που αρχικά είχαν πάει σε άλλα μέρη της Ελλάδας.

Ένας άλλος λόγος που συνέβαλε στην κινητικότητα των προσφύγων ήταν η πολιτική ένταση που επικρατούσε στην ελληνική περιφέρεια και έφερνε σε δύσκολη θέση τους Μικρασιάτες και Πόντιους πρόσφυγες λόγω των ιδεολογικών τους πεποιθήσεων. Μερικοί πρόσφυγες έπαιρναν τις οικογένειές τους και αναζητούσαν εργασία στις μεγαλύτερες πόλεις, όπως στην Αθήνα, στον Πειραιά, στη Θεσσαλονίκη, στην Πάτρα ή ακόμα στην Αμερική, στον Καναδά, στην Αυστραλία και αλλού. Η ανωνυμία των αστικών κέντρων έδινε λύση στις συχνές ενοχλήσεις της αστυνομίας και των παρακρατικών δεξιών οργανώσεων προς τις οικογένειες των προσφύγων. Αργότερα, όταν εξέλιπε η πολιτική ένταση, κάποιοι γύρισαν πίσω και εγκαταστάθηκαν μόνιμα στη Ναύπακτο ενώ άλλοι επέστρεψαν μόνο ως επισκέπτες.

Τέλος, από τα όσα εμφανίζουν οι διοικητικές αναφορές και οι απογραφές, είναι βέβαιο πως χιλιάδες πρόσφυγες, όπως άλλωστε και ντόπιοι που ανήκαν στα φτωχότερα τμήματα του πληθυσμού, μετακινούνταν συνεχώς κατά το Μεσοπόλεμο, στην προσπάθειά τους να κάνουν μια δουλειά «του ποδαριού».

7 Morgenthau, H., Η αποστολή μου στην Αθήνα. Το έπος της εγκατάστασης (Αθήνα 1994), σελ. 368.

Η εγκατάσταση προσφύγων στο Μοναστηράκι

Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή μερικές οικογένειες προσφύγων εγκαταστάθηκαν στο Μοναστηράκι Δωρίδας. Η εγκατάσταση των προσφύγων αυτών δεν έγινε μαζικά, όπως έγινε στις περισσότερες περιπτώσεις, αλλά ύστερα από προσωπική επιλογή τους. Το κριτήριο η εύρεση εργασίας και η προοπτική για μόνιμη εγκατάσταση. Την δεκαετία του 1920 στο Μοναστηράκι είχε δημιουργηθεί ένας παραθαλάσσιος οικισμός με σημαντική εμπορική και οικοδομική ανάπτυξη. Για την οικονομική δραστηριότητα του χωριού καθοριστικό ρόλο έπαιζε το μικρό απάνεμο λιμάνι του που ευνοούσε την ακτοπλοϊκή σύνδεση της Δωρίδας με τις απέναντι ακτές του Κορινθιακού κόλπου. Στο μικρό αυτό οικισμό που ήταν συγκοινωνιακός κόμβος λειτουργούσαν έξι καταστήματα γενικού εμπορίου, Μονοπώλιο, ταβέρνες, καφενεία, δύο ραφτάδικα, δύο κουρεία και δύο ελαιοτριβεία. Η μεταφορά των εμπορευμάτων από το λιμάνι και από τα εμπορικά καταστήματα προς τα χωριά της ορεινής Δωρίδας γινόταν με ζώα. Παλιοί Μοναστηρακιώτες θυμούνται ότι τα χρόνια που γινόταν το πέραμα έμπαιναν μέχρι και 100 μουλάρια καθημερινά στο Μοναστηράκι για να φορτώσουν εμπο-

Άποψη του Μοναστηρακίου 1937.

ρεύματα και να τα μεταφέρουν στα χωριά κυρίως της ορεινής Δωρίδας. Η εμπορική αυτή κίνηση ήταν αιτία που προσέλκυσε και πρόσφυγες που αναζητούσαν μετά το 1922 κάποια γωνιά στην Ελληνική γη να εγκατασταθούν μόνιμα, να βρουν δουλειές και να αρχίσουν να κτίζουν από την αρχή τη ζωή τους.

Έτσι λοιπόν εγκαταστάθηκα καμιά δεκαριά οικογένειες προσφύγων. Μερικοί από αυτούς, αγόρασαν οικόπεδα στη βορειοδυτική πλευρά του χωριού, πάνω από τα Γραβανέικα, και έκτισαν έναν μικρό οικισμό, «τα προσφυγικά», έστησαν τα νοικοκυριά τους και ενσωματώθηκαν με τους ντόπιους Μοναστηρακιώτες. Τους παραχωρήθηκε γεωργική γη στη θέση «Γουβό» στην περιοχή της Φανερωμένης, αλλά ο τόπος αυτός δεν προσφερόταν για καλλιέργεια.

Οι περισσότεροι εργάστηκαν στη θάλασσα, είτε ως ψαράδες, είτε ως ναυτικοί στα καΐκια της ακτοπλοϊκής γραμμής Μοναστηρακίου, είτε ως φορτοεκφορτωτές στο λιμάνι. Κάποιοι απ' αυτούς απέκτησαν αργότερα βάρκες και καΐκια και εργάστηκαν στο πέραμα Μοναστηράκι - Ψαθόπυργος. Άλλοι ασχολήθηκαν με το πλανόδιο εμπόριο γυρνώντας στα χωριά της Δωρίδας, με αγροτικές δουλειές στην εύφορη πεδιάδα του Μόρνου, με την μεταφορά κάρβουνου από το δάσος της Μονής Βαρνάκοβας, με το ψάρεμα, και άλλα ελεύθερα επαγγέλματα (αρτοποιοί, υποδηματοποιοί, οικοδόμοι και άλλα).

Στο «Παραθάλασσο», δυτικά του Μοναστηρακίου, εκεί που δημιουργείται μια μικρή λιμανούλα, ένας Μικρασιάτης (ο Χατζηδημητρίου) ενοικίασε από την κοινότητα Μοναστηρακίου και έφτιαξε ένα διβάρι για την εκτροφή ψαριών. Ψάρευε με νταλιάνι⁸ ανοικτά του λιμανιού (στο μόλο) και τα μικρά ψάρια, κυρίως τσιπούρες και λαβράκια, τα έριχνε στη λιμανούλα του «Παραθάλασσου», για να μεγαλώσουν και να τα ψαρέψει αργότερα.

Η ενσωμάτωσή τους στην τοπική κοινότητα έγινε με ομαλό τρόπο. Δεν υπήρξαν συγκρούσεις για την ανεύρεση εργασίας, αντίθετα υπήρξαν γάμοι με ντόπιους.

8 Το νταλιάνι είναι μια μόνιμη μεγάλη παγίδα ψαριών η οποία τοποθετείται κοντά σε επιλεγμένες ακτές που είναι συνήθως περάσματα ψαριών. Είναι μια τεχνική ψαρέματος κατά την οποία γύρω από τέσσερις κολώνες απλωνόταν δίχτυ αφήνοντας μόνο μια πλευρά ανοιχτή, για να περάσουν μέσα τα ψάρια και να εγκλωβιστούν. Οι ψαράδες σε συχνά χρονικά διαστήματα έκλειναν την πόρτα και σήκωναν το κάτω μέρος του νταλιανιού, για να πάρουν τα ψάρια.

Παλιοί Μοναστηρακιώτες μιλούν με καλά λόγια για τους πρόσφυγες. Τους χαρακτηρίζουν εργατικούς και προοδευτικούς. Η κα Φρόσω Κουρεμένου, η οποία γεννήθηκε το 1920, θυμάται για τους Μικρασιάτες Έλληνες που εγκαταστάθηκαν ως πρόσφυγες στο Μοναστηράκι :

«ήταν ήσυχoi και εργατικοί άνθρωποι. Οι γυναίκες ήταν σπουδαίες νοικοκυρές και πολύ καθαρές».

Όταν άρχισε να δουλεύει η γραμμή από το Αντίρριο προς το Ρίο, το 1948, η κίνηση στο πέραμα του Μοναστηρακίου μειώθηκε μέχρι που σταμάτησε η ακτοπλοϊκή σύνδεση το 1954. Συνέπεια της αλλαγής αυτής ήταν να αυξηθεί η ανεργία και η περιοχή άρχισε σιγά - σιγά να εγκαταλείπεται. Αρκετοί Μικρασιάτες αναζήτησαν την τύχη τους σε άλλα μέρη. Κάποιοι μετακινήθηκαν στο Αίγιο, στην Πάτρα και στην Αθήνα. Η οικογένεια Πετρόπουλου εγκαταστάθηκε μόνιμα στο Ευπάλιο, ενώ η οικογένεια του Αδάμ Γεωργουδάκη εγκαταστάθηκε από την αρχή στην Χιλιάδου.

Μερικές από τις οικογένειες που έφυγαν κράτησαν τις κατοικίες τους στο Μοναστηράκι και τις επισκέπτονται για τις διακοπές τους.

(Περισσότερες πληροφορίες για τις οικογένειες των προσφύγων θα βρείτε στο αντίστοιχο κεφάλαιο)

Η εγκατάσταση των Ελλήνων του Πόντου

Μεταναστευτικά κύματα Ελλήνων προσφύγων από την πρώτην Σοβιετική Ένωση κατέφθασαν στην Ελλάδα τις περιόδους: α) 1918-1930, β) 1937-1939, γ) 1965-1967 και δ) από το 1987 έως σήμερα. Οι Πόντιοι της Σοβιετικής Ένωσης είναι ουσιαστικά μέρος του μικρασιατικού πληθυσμού, ο οποίος λόγω των ιστορικών συγκυριών δεν μπόρεσε να έρθει στην Ελλάδα την περίοδο γύρω στο 1922. Τον Ιούλιο του 1920 η συνθήκη των Σεβρών όριζε ρητά ότι θα δημιουργούνταν ποντιακό και αρμενικό κράτος σε μορφή σύνδεσης μεταξύ τους. Από το 1921 ως το 1923 οι Πόντιοι διεξήγαγαν λυσσώδη ανταρτοπόλεμο, με τη συμπαράσταση της ελληνικής κυβέρνησης, έχοντας ως προοπτική να δημιουργήσουν στρατιωτικά τετελεσμένα γεγονότα υπέρ της ανεξαρτησίας. Όμως, αυτό δεν κατέστη δυνατόν να υλοποιηθεί, διότι τα αρμενικά στρατεύματα ηττούνταν από τα ενωμένα τουρκικοσοβιετικά στρατεύματα και ο ποντιακός στρατός δεν μπόρεσε να σπεύσει γρήγορα στο πεδίο της μάχης. Οι πιο μαχητικοί Χριστιανοί αναγκάστηκαν να εκπατριστούν προς τη Ρωσία και την Ελλάδα. Πρέπει να αναφέρουμε ότι η γενοκτονία των Ποντίων (1916-1923), με περισσότερους από 350.000 νεκρούς, αποτελεί μια από τις μεγαλύτερες του αιώνα μας.

Μετά το 1937 οι Έλληνες της Ρωσίας αναγκάστηκαν από το σταλινικό καθεστώς της Σοβιετικής Ένωσης να πολιτογραφηθούν Ρώσοι πολίτες ή να εγκαταλείψουν τη Ρωσία. Ανάμεσα σ' αυτούς που έφυγαν ήταν και δυο οικογένειες που έφτασαν και εγκαταστάθηκαν στην πόλη της Ναυπάκτου. Έτσι, λοιπόν, οι οικογένειες του Πέτρου Παναγιωτίδη και του Αναστάσιου Αναστασιάδη επιβιβάστηκαν το 1939 σε ρωσικό πλοίο μαζί με όσα από τα υπάρχοντά τους μπορούσαν να μεταφέρουν στην Ελλάδα. Στον Πειραιά επιβιβάστηκαν μαζί με πέντε-έξι οικογένειες προσφύγων στο πλοίο «Πύλαρος» που τους μετέφερε στο Μεσολόγγι τον Ιούλιο του 1939. Κατά τη διάρκεια της πορείας πλεύσης προς Μεσολόγγι το πλοίο αγκυροβόλησε για λίγο στα ανοιχτά του κόλπου της Ναυπάκτου απ' όπου οι πρόσφυγες είδαν την πεδιάδα του Μόρνου, τα πλατάνια και τα πολλά νερά στην παραλία της, εντυπωσιάστηκαν και εξέφρασαν την επιθυμία να μείνουν για πάντα

εκεί. Τελικά αποβιβάστηκαν στον αρχικό προορισμό τους που ήταν το Μεσολόγγι όπου παρέμειναν για δύο εβδομάδες στο χώρο του Νοσοκομείου, δίπλα στον Κήπο των Ηρώων. Η πολλή ζέστη και τα κουνούπια τούς προδιέθεσαν αρνητικά και έτσι αυτοί αναζήτησαν την τύχη τους στο Αγρίνιο και στη Ναύπακτο.

Οι οικογένειες Παναγιωτίδη και Αναστασιάδη επιβιβάστηκαν σ' ένα φορτηγό, που μαζί με την οικοσκευή τους, η οποία δεν έπρεπε να υπερβαίνει τα εννέα κιλά, τους έφερε στη Ναύπακτο. Έμειναν σε δυο διαμερίσματα των προσφυγικών κατοικιών, που είχαν χτιστεί πριν από λίγα χρόνια.

Το 1939 ο Βάσος Παναγιωτίδης ήταν 15 χρονών όταν ήρθε στη Ναύπακτο. Σε ερώτηση αν ήρθαν και άλλες οικογένειες Ελλήνων ποντίων στη Ναύπακτο εκείνη την εποχή μας είπε:

«Εκτός από τις οικογένειες του Πέτρου Παναγιωτίδη, του Αναστάση Αναστασιάδη και του Σταύρου Αναστασιάδη ήρθαν και τρεις οικογένειες ακόμη, οι οποίες όμως έφυγαν μετά από δυο-τρεις μήνες. Δεν θυμάμαι τα ονόματά τους. Θυμάμαι ότι με τη μία απ' αυτές τις οικογένειες μείναμε στο ίδιο διαμέρισμα μέχρι που έφυγαν για τη Θεσσαλονίκη».

Αμέσως μετά ο Πέτρος Παναγιωτίδης ξεκίνησε να λειτουργεί εργαστήριο που έφτιαχνε στρώματα και παπλώματα, αρχικά κοντά στη δυτική πύλη του κάστρου και αργότερα κοντά στον Άγιο Δημήτριο. Όμως, οι εποχές εκείνες ήταν δύσκολες για τη χώρα μας, η αγορά ήταν μικρή, οι κάτοικοι δε χρησιμοποιούσαν παπλώματα και γι' αυτό η προσπάθεια απέτυχε. Δυο χρόνια αργότερα, το 1941, ο Παναγιωτίδης πέθανε. Η γυναίκα του Ζώγια αναγκάστηκε να δουλεύει σε αγροτικές εργασίες, για να ζήσει την οικογένειά της.

Ο Αναστάσης Αναστασιάδης στη Ναύπακτο άσκησε το επάγγελμα του σιδηρουργού. Στην αυλή της προσφυγικής κατοικίας του λειτούργησε εργαστήριο, όπου κατασκεύαζε γεωργικά εργαλεία, καρφιά, πέταλα κ.ά.

Τα παιδιά και των δυο αυτών οικογενειών μετανάστευσαν στην Αμερική όπου σημείωσαν μεγάλη πρόοδο. Μερικά επέστρεψαν και ζουν μόνιμα στη Ναύπακτο, ενώ άλλα ζουν μεταξύ Αμερικής και Ναυπάκτου.

Προσφυγικός οικισμός στο Βατούμ της Ρωσίας το 1938

Οικογένεια Αναστασιάδη

Οι Πόντιοι πρόσφυγες που ήρθαν στην Ναύπακτο ήταν φιλήσυχοι, προοδευτικοί και ως μόνα εφόδια είχαν τη ζωτικότητα, την αισιοδοξία τους και την αγάπη για προκοπή. Την αποκατάστασή τους, που ήταν αργή και δύσκολη και έφτασε μέχρι τα νεότερα μεταπολεμικά χρόνια, ανέλαβε η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων. Οι συνθήκες της εγκατάστασης στη Ναύπακτο, η στάση της τοπικής κοινωνίας και η ανεπαρκώς παρεχόμενη βοήθεια από τους φορείς του κράτους δεν ήταν ανάλογη αυτής που ανέμεναν οι πρόσφυγες. Παρά ταύτα οι Πόντιοι, μαζί με τους υπόλοιπους Μικρασιάτες πρόσφυγες, ξαναζωντάνεψαν την πόλη μας, τροφοδοτώντας την με νέο αίμα, δυναμισμό και πλούσια ελληνικά πολιτιστικά στοιχεία, που για αιώνες είχαν καλλιεργήσει.

Οι Ρωσοπόντιοι ως τμήμα των προσφύγων ψηφοφόρων ευνοούσαν την εκλογική επικράτηση του Ελευθέριου Βενιζέλου. Το γεγονός ότι μεγάλο τμήμα των ντόπιων ήταν αντιβενιζελικοί πυροδοτούσε ανταγωνισμό στην πολιτική ζωή. Η ένταξη πολλών προσφύγων στην Εθνική Αντίσταση και στην ιδεολογία του ΚΚΕ συνέχισε να τους δημιουργεί προβλήματα τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Ίσως για το λόγο αυτό οι περισσότεροι μετανάστευσαν στο εξωτερικό, προκειμένου να αποφύγουν τις διακρίσεις της ελληνικής κοινωνίας.

Ο 85χρονος Βάσος Παναγιωτίδης, ένας από τους τελευταίους επιζώντες του ξεριζωμού σε σχετική ερώτηση είπε:

«Εμάς τους πρόσφυγες μας αντιμετώπιζαν σαν κατοίκους δεύτερης κατηγορίας. Θυμάμαι ένα βράδυ του 1946 γυρνώντας σπίτι μου μετά από κινηματογράφο με σταμάτησε μια περίπολος Εθνοφρουράς στην κεντρική πλατεία. Όταν τους είπα ότι μένω στα προσφυγικά ο ένας μου είπε: «που είχατε συνάντηση ρε κομμούνια;» και ένας με χτύπησε άσχημα, ενώ ένας άλλος με σημάδευε με το όπλο και με λόγχιζε με την ξιφολόγη. Μαζί τους ήταν και ένας γνωστός της οικογένειάς μου και παρόλο που γνώριζε ότι δεν είχα σχέση με πολιτικές δραστηριότητες δεν πήρε θέση. Τέτοιες απαράδεκτες συμπεριφορές έβγαλαν πολλούς δημοκρατικούς ανθρώπους στο δεύτερο αντάρτικο.

Γενικά πάντως μια μερίδα ντόπιων μας αντιμετώπισε με προκατάληψη γιατί μας θεωρούσε αριστερούς. Όμως, σταθήκαμε όρθιοι »⁹.

9 Προφορική μαρτυρία Βάσου Παναγιωτίδη 22-9-2009

Δημιουργία προσφυγικού οικισμού στη Ναύπακτο

Τη δεκαετία του 1930 στη Ναύπακτο έμειναν περίπου 300 πρόσφυγες συμπεριλαμβανομένων και των τριών οικογενειών Ελλήνων του Πόντου που ήρθαν το 1939 από το Βατούμ της Γεωργίας. Λίγες οικογένειες που είχαν οικονομική ευχέρεια ενοικίασαν κατοικίες στην πόλη από τα πρώτα χρόνια. Οι υπόλοιπες οικογένειες ζούσαν, μέχρι το 1937, στοιβαγμένες σε σπίτια που κάλυπτε το ενοίκιο η Κοινωνική Υπηρεσία της Νομαρχίας Αιτωλοακαρνανίας.

Ήταν επιτακτική ανάγκη να βρεθεί τρόπος για την στέγασή τους. Η διαδικασία που απαιτούνταν για την εγκατάσταση προσφύγων στις αγροτικές περιοχές οριζόταν από το νομοθετικό διάταγμα της 6ης Ιουλίου του 1923. Η δημιουργία συνοικισμού απαιτούσε την ύπαρξη τουλάχιστον δέκα οικογενειών προσφύγων, οι αρχηγοί των οποίων είχαν την υποχρέωση να εκλέξουν μια επιτροπή που θα τους αντιπροσώπευε στις υποθέσεις τους με την ΕΑΠ και τις υπηρεσίες του κράτους. Στη Ναύπακτο οι οικογένειες ήταν περισσότερες από τριάντα. Το 1934, τριάντα δύο οικογένειες υπέβαλλαν αίτηση για παροχή προσφυγικής κατοικίας στον υπό κατασκευή προσφυγικό οικισμό.

Οι προσπάθειες κατασκευής προσφυγικού οικισμού για αστική αποκατάσταση προσφύγων στην πόλη μας ξεκίνησε από το 1924. Από το πρακτικό της 21ης Δεκεμβρίου του 1924 πληροφορούμεθα ότι η Επιτροπή Προσφύγων της πόλης μας προκάλεσε με έγγραφό της τη συνεδρίαση αυτή, ανακοινώνοντας ότι το Ταμείο Περίθαλψης Προσφύγων, στην προσπάθεια για τη στέγασή τους, ζητεί από την Κοινότητα την παραχώρηση κατάλληλου γηπέδου, προκειμένου ν' ανεγερθούν 25 κατοικίες για το σκοπό αυτό. Προκρίθηκαν, κατά το πρακτικό αυτό, τέσσερις θέσεις: η πρώτη στην περιοχή του Κεφαλόβρυσου, όπου τελείται η εμποροπανήγυρις, η δεύτερη στη Βαρναράχη, η τρίτη στο Φρούριο, στο χώρο μεταξύ της Τάπιας Τσαούση και του διαζώματος της κορυφής του πρώτου διαζώματος και η τέταρτη στα δυτικά της πόλης, κοντά στο σημερινό γήπεδο.

Τελικά, αφού αποκλείσθηκε ο χώρος της εμποροπανηγύρεως και της Βαρναράχης, που είχε κηρυχθεί αναδασωτέος «χάριν της δεξαμενής

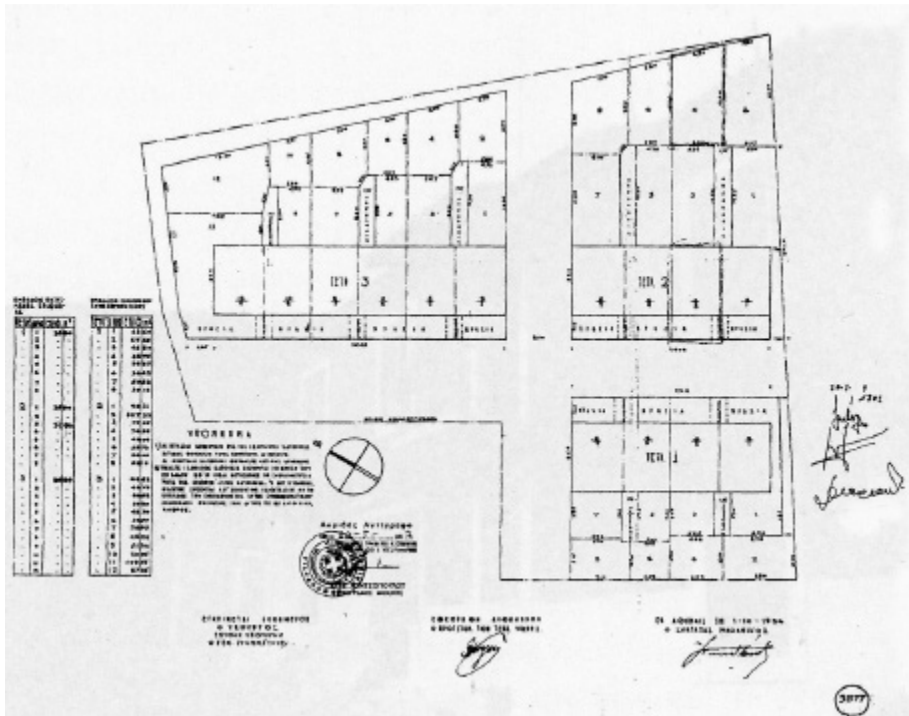
και της υγείας της πόλεως», το Κοινοτικό Συμβούλιο απεφάσισε την ανέγερση των κατοικιών στο Φρούριο. Τελικά όμως δεν οικοδομήθηκε ο προσφυγικός οικισμός στο Κάστρο, όπως προέβλεπε η απόφαση του Κοινοτικού Συμβουλίου, αλλά στον κοινοτικό χώρο μεταξύ του κτήματος Λεβαντή και της Εβραιόλακας (ΦΕΚ 125/22.10.1931 τεύχος Β'). Η μετακίνηση της θέσης φαίνεται να προήλθε από το γεγονός της μεγάλης δαπάνης για τη μεταφορά των αναγκαίων υλικών στο Κάστρο¹⁰.

Τελικά, δεκαπέντε χρόνια μετά την εγκατάστασή τους στη Ναύπακτο, οι Μικρασιάτες πρόσφυγες απέκτησαν μόνιμη στέγη. Με ενέργειες τοπικών παραγόντων¹¹ και κυρίως του μητροπολίτη Ναυπακτίας και Ευρυτανίας Αμβρόσιου, που είχε Μικρασιατική καταγωγή, κτίστηκαν δεκατέσσερις διώροφες κατοικίες στην περιοχή Εβραιόλακα ή Οβρυόλακα όπως συνήθως λέγεται. Οι κατοικίες αυτές κατασκευάστηκαν από το μηχανικό Ιωάννη Γωνιωτάκη και παραδόθηκαν την 1η Οκτωβρίου του 1936 στο Νομαρχιακό Συμβούλιο Πρόνοιας και Στέγασης του νομού Αιτωλοακαρνανίας. Το 1937 οι κατοικίες παραδόθηκαν σε ισάριθμες οικογένειες προσφύγων και έτσι δημιουργήθηκε ο προσφυγικός συνοικισμός.

¹⁰ Γιάννη Βαρδακούλα - Θωμά Παναγιωτόπουλου, «Το οδοιπορικό του Δήμου Ναυπάκτου», Έκδοση Δήμου Ναυπάκτου, 2003.

¹¹ Αφού το Ταμείο Περίθαλψης Προσφύγων και η Ε.Α.Π. είχαν αναστείλει τη λειτουργία τους από το 1925 και το 1930 αντίστοιχα.

Κτηματολογικό διάγραμμα προσφυγικών κατοικιών.

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

1)ΑΙ ΠΡΑΣΙΑΙ ΑΝΗΚΟΥΣΙΝ ΕΙΣ ΤΑΣ ΙΣΟΓΕΙΟΥΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ ΑΙΤΙ-
ΝΕΣ ΦΕΡΟΥΣΙΝ ΤΟΥΣ ΠΕΡΙΤΤΟΥΣ ΑΡΙΘΜΟΥΣ. ΑΙ ΑΝΩΓΕΙΑΙ ΚΑ-
ΤΟΙΚΙΑΙ ΦΕΡΟΥΣΙΝ ΑΡΤΙΟΥΣ ΑΡΙΘΜΟΥΣ.

2)ΕΚΑΣΤΗ ΙΣΟΓΕΙΟΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΧΡΕΟΥΤΑΙ ΤΟ ΗΜΙΣΥ ΕΜΒΑΔΟΥ
ΕΦ' Ω ΕΙΝΑΙ ΕΚΤΙΣΜΕΝΗ ΕΝ ΣΥΝΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΑΝΩ-
ΘΕΝ ΑΥΤΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ. Ή ΑΝΤΙΣΤΡΟΦΩΣ ΩΣΑΥΤΟΣ ΧΡΕΟΥΤΑΙ
ΚΑΤ' ΑΠΟΛΥΤΟΝ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΝ ΜΕ ΤΟ ΕΜΒΑΔΟΝ ΤΟΥ ΣΥΝΟ-
ΔΕΥΟΝΤΟΣ ΑΥΤΗΝ ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΟΥ ΟΙΚΟΠΕΔΟΥ ΦΕΡΟΝΤΟΣ
ΤΟΝ ΑΥΤΟΝ ΜΕ ΤΗΝ ΚΑΤΟΙΚΙΑΝ ΑΡΙΘΜΟΝ.

Το γεγονός ότι καθυστέρησε 15 χρόνια από τον ερχομό των προ-
σφύγων η ανέγερση των κατοικιών είχε και τα θετικά του. Οι πρώτες
κατοικίες για τη στέγαση των προσφύγων στην Ελλάδα έγιναν άναρ-
χα και πρόχειρα γιατί κυριαρχούσε η αντίληψη κυρίως στους πρό-
σφυγες ότι η στέγάσή τους θα ήταν προσωρινή. Πίστευαν ότι "μόλις

ησύχαζαν τα πράγματα” θα επέστρεφαν στον τόπο τους. Αργότερα, όταν είδαν ότι δεν υπάρχει τέτοια περίπτωση άρχισαν να ενδιαφέρονται και για υποδομές. Στον οικισμό της Ναυπάκτου είχε ληφθεί μέριμνα για κάποιες υποδομές.

Άποψη του προσφυγικού οικισμού, όπως είναι σήμερα.

Ο **συνοικισμός** ρυμοτομήθηκε, διαιρέθηκε σε οικοδομικά τετράγωνα, χωρίς να γίνουν ιδιαίτερα έργα υποδομής στην περιοχή. Οι κατοικίες ήταν διαμπερείς με ικανοποιητική προβολή στον ήλιο. Ήταν δύο διώροφες τετρακατοικίες και μία εξακατοικία με δύο διαμερίσματα σε κάθε πάτωμα.

Ο τύπος των κατοικιών αυτών θεωρήθηκε σημαντική αρχιτεκτονική εξέλιξη, βασισμένη στα πρότυπα ανάλογων λαϊκών πολυκατοικιών στη Γαλλία και στη Γερμανία. Οι τοίχοι είναι κτισμένοι με πέτρα και οπλισμένο σκυρόδεμα. Οι κεραμοσκεπές είναι τετράριχτες με γαλλικό και βυζαντινό κεραμίδι. Υπήρχε εσωτερικό κλιμακοστάσιο για τις κατοικίες του πρώτου ορόφου. Κάθε κατοικία διέθετε ένα δωμάτιο και ένα μαγειρείο συνολικής επιφάνειας περίπου 55 τετραγωνικών μέτρων. Σ’ αυτό μπορούσε να προστεθεί και κοινόχρηστος χώρος (τουαλέτα) με

το άλλο οίκημα του ορόφου έκτασης 25 τετραγωνικών μέτρων. Ολόκληρο το οικοπέδο συμπεριλαμβανομένης της κατοικίας ήταν περίπου 130 τετραγωνικά μέτρα. Αργότερα, όλοι σχεδόν οι κάτοικοι έκλεισαν τις τουαλέτες αυτές, επειδή ήταν ανθυγιεινές και έφτιαξαν άλλες σε διάφορα σημεία της αυλής.

Δε διανοίχτηκαν δρόμοι επικοινωνίας με την υπόλοιπη πόλη. Ο οικισμός επικοινωνούσε με την πόλη με δύο μονοπάτια. Το ένα, στα δυτικά του οικισμού, διερχόταν βόρεια του κτήματος Παπαχαραλάμπους και οδηγούσε προς την περιοχή κοντά στον Άγιο Δημήτριο. Το άλλο μονοπάτι, νότια του οικισμού, οδηγούσε στη σημερινή οδό Τολμίδης και από εκεί προς το κέντρο της πόλης και την πλατεία Φαρμάκη.

Ο κοινόχρηστος ελεύθερος χώρος προς την κεντρική οδό Καρακουλάκη πρασιά ανήκε στους κατοίκους των ισογείων. Ο κοινόχρηστος χώρος στο πίσω μέρος ήταν μοιρασμένος σε ίσα τεμάχια σε όλους τους ιδιοκτήτες των διαμερισμάτων. Σε κάποιες περιπτώσεις οι χώροι αυτοί καλύφθηκαν με παραπήγματα που χρησιμοποιήθηκαν είτε για να στεγαστούν οι πολυμελείς οικογένειές τους είτε ως εργαστήρια. Βέβαια, αν γύρω - γύρω υπήρχε πράσινο και κοινόχρηστος χώρος αναψυχής τότε ο οικισμός θα ήταν προνομιούχος.

Η ύδρευση του οικισμού γινόταν από την πλησιέστερη βρύση, τη «Βατόβρυση», και από γεωτρήσεις «τρόμπες» που ανοίχτηκαν στις αυλές των σπιτιών. Μεταπολεμικά ο δήμος εγκατέστησε δύο βρύσες στην οδό Καρακουλάκη που διασχίζει τον προσφυγικό οικισμό.

Οι μεταπολεμικές δημοτικές Αρχές προώθησαν έργα οδοποιίας, ύδρευσης και ηλεκτροφωτισμού¹² της περιοχής των προσφυγικών κατοικιών και πολύ αργότερα έργα αποχέτευσης και συλλογής όμβριων υδάτων. Στη γύρω περιοχή, μεταπολεμικά, άρχισαν να κτίζονται ιδιωτικές κατοικίες και σήμερα η περιοχή είναι πυκνοκατοικημένη.

Ο αρχικός σκοπός ήταν τα διαμερίσματα αυτά να κατοικηθούν από μια οικογένεια, αλλά στην πλειονότητα των περιπτώσεων στο ίδιο διαμέρισμα ζούσαν δύο οικογένειες, μια σε κάθε δωμάτιο. Για να στεγαστεί μία οικογένεια, έπρεπε να πληρώσει 200 δρχ. και έξι ομολογίες. Η κυβέρνηση έδινε σαν βοήθημα στους πρόσφυγες ομολογίες που άξιζαν 1000 δρχ. Όποιος ήθελε να τις μετατρέψει σε χρήματα έπαιρνε

¹² Τα τρία διαμερίσματα των Ποντίων στον προσφυγικό οικισμό Ναυπάκτου ήταν τα πρώτα που εγκατέστησαν το ηλεκτρικό ρεύμα το 1946 από την Ηλεκτρική Εταιρεία.

από την Τράπεζα 750 δρχ. Μερικά διαμερίσματα ξεχρεώθηκαν, μεταβιβάστηκαν σε κληρονόμους ή πουλήθηκαν. Κάποια άλλα δεν κατέστη δυνατόν να ξεχρεωθούν. Υπήρξαν δυο - τρεις περιπτώσεις δικαιούχων που μετά το θάνατό τους δεν είχαν κληρονόμους και τα διαμερίσματά τους δόθηκαν σε άλλους πρόσφυγες που δεν είχαν στέγη. Για παράδειγμα, όταν το 1955 πέθανε η Κωνσταντίνη Καρατζά και δεν άφησε κανέναν κληρονόμο, η κατοικία τους παραχωρήθηκε το 1960 στην οικογένεια Βασιλείου Ιωάννη Σμυρνιού.

Δικαιούχοι προσφυγικής κατοικίας

ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ 1

A/A	Αρ.τετρ.	Ονοματεπώνυμο
1.	1	Δίντας Κωνσταντίνος του Μιχαήλ
2.	1α	Μανιάτογλου Διαμαντούλα
3.	2	Καρατζά
4.	2α	Σαρρή Κατίνα
5.	3	Λεμονίδη Ελένη
6.	3α	Ελευθερίου Βαγγέλης
7.	4	Κοκκώνα Μακρίδου
8.	4α	Βακάλογλου Κυριάκος

ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ 2

A/A	Αρ.τετρ.	Ονοματεπώνυμο
9.	1	Σμυρνιός Ιωάννης
10.	1α	Τσαχτσαρλής Νικόλαος
11.	2	Αναστασιάδης Αναστάσιος
12.	2α	Παναγιωτίδης Πέτρος
13.	3	Καΐρης Απόστολος
14.	3α	Μεσηνέζης Αθανάσιος
15.	4	Γιόβαση Θεοδώρα και Αρχοντούλα Ανδρεοπούλου
16.	4α	Μεσηνέζης Αλέκος

ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ 3

A/A	Αρ.τετρ.	Ονοματεπώνυμο
17.	1	Φωτιάδης Θεράπων
18.	1α	Ζηνέλη-Γραμμάτη Ευαγγελία
19.	2	Παπαθανασίου Ραλλού
20.	2α	Σοφία, χήρα Γεωργίου Μπαλαμπάνη (1884-1937)
21.	3	Κυριλή Κωνσταντίνια χήρα Αντωνίου
22.	3α	Μαλιόγλου Παντελής
23.	4	Ευαγγελία Κυριλή Παντσατζοπούλου
24.	4α	Μαλλίδης Κοσμάς
25.	5	Καρπίδη Χρυσάνθη
26.	5α	Χρυσαφή Μαρία του Νικολάου
27.	6	Κριδεράς Μιχαήλ
28.	6α	Γονατά Δέσποινα χα Χρήστου

Το 1987 το ελληνικό κράτος με το Ν.1736 απάλλαξε όσους δικαιούχους δεν είχαν εξοφλήσει το χρέος από την υποχρέωση καταβολής των οφειλόμενων χρηματικών ποσών που προέρχονται από τη στεγαστική αποκατάσταση των προσφύγων. Έτσι λοιπόν οι προσφυγικές κατοικίες πέρασαν στη δεύτερη και τρίτη γενιά προσφύγων ή πουλήθηκαν ή ανακαινίσθηκαν. Οι αγοραστές ήταν παιδιά Μικρασιατών και Ποντίων, οπότε και σήμερα ο οικισμός αυτός ανήκει ολοκληρωτικά σε απογόνους προσφύγων.

Προβλήματα έχουν δημιουργηθεί σχετικά με ιδιοκτησιακά δικαιώματα των προσφύγων και κυρίως των κληρονόμων τους στις προσφυγικές κατοικίες. Στην έρευνα που έγινε διαπιστώθηκε ρήξη των σχέσεων μεταξύ δικαιούχων και μερικών συγγενών τους.

Κάποιοι πρόσφυγες που δεν κατάφεραν να γίνουν δικαιούχοι οικήματος στον προσφυγικό οικισμό εκφράστηκαν εναντίον συγγενών τους ότι με δόλιο τρόπο τούς στέρησαν το δικαίωμα διεκδίκησης. Σε κάποιες άλλες περιπτώσεις η αποπληρωμή του οικήματος έγινε μετά το θάνατο των πρώτων δικαιούχων, οπότε δεν έγινε μεταβίβαση των δικαιωμάτων και οι κληρονόμοι είναι πολλοί. Το καθεστώς συνιδιοκτησίας περιορίζει τη δυνατότητα συντήρησής τους και για το λόγο αυτό μερικές προσφυγικές κατοικίες σήμερα παρουσιάζουν εικόνα ερήμωσης.

Δεν είναι λίγες και οι περιπτώσεις εκείνες που υπήρξε διαφωνία και για τη χρήση του αύλειου χώρου. Οι δυσκολίες αυτές σχετικά με τα δικαιώματα ιδιοκτησίας φτάνουν στο Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας όπου εξετάζονται οι συγκρουόμενες διεκδικήσεις των συγκατοικούντων για την κυριότητα των ακινήτων.

Η σημερινή εικόνα του προσφυγικού οικισμού της Ναυπάκτου, παρά τις όποιες ελλείψεις, παρουσιάζει μια θετική εικόνα στην περιοχή. Όσοι από τους πρώτους πρόσφυγες είναι ακόμη στη ζωή αλλά και οι απόγονοί τους αισθάνονται υπερήφανοι και δικαιωμένοι για τις προσπάθειες και τις επιλογές τους στη μάχη της αποκατάστασης και της επιβίωσης.

Οι οικογένειες προσφύγων στις οποίες δεν αναγνωρίστηκε το βασικό προσφυγικό δικαίωμα αστού πρόσφυγα από το Νομαρχιακό Συμβούλιο Πρόνοιας και Στέγασης του νομού Αιτωλοακαρνανίας διέμειναν σε οικίες με χαμηλό ενοίκιο. Υπήρξαν και κάποιες οικογένειες που είχαν καλύτερη διαβίωση, είτε γιατί είχαν καταφέρει να πάρουν μαζί τους κάποια χρηματικά ποσά είτε γιατί είχαν συγγενείς ξενιτεμένους στην Αμερική οι οποίοι συχνά έστελναν εμβάσματα ενισχύοντας την οικονομική κατάστασή τους.

Πρόσφυγες μαθητές στο Σχολείο Ναυπάκτου

Σε έρευνα που κάναμε στα αρχεία του πρώτου Δημοτικού Σχολείου Ναυπάκτου, όπου φοίτησαν τα περισσότερα παιδιά των Ελλήνων της Μικράς Ασίας, εντοπίσαμε ονόματα προσφυγόπουλων που οι οικογένειές τους αργότερα έφυγαν από τη Ναύπακτο.

Από το μαθητολόγιο του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου¹³ μαθαίνουμε ότι το Νοέμβριο του σχολικού έτους 1922-23 γράφτηκαν, κατόπιν κατατακτηρίων εξετάσεων, τα παρακάτω προσφυγόπουλα. Οι εγγραφές τους στο σχολείο έγιναν ατελώς, όπως συνέβαινε με όλους τους πρόσφυγες.

Νικόλαος Αναστασίου Δάλας που γεννήθηκε το 1913 στις Κυδωνίες Μ. Ασίας. Ήταν ορφανός (1922-3)

Αθανάσιος Δημητρίου Εμμανουήλ, που γεννήθηκε το 1913 στις Κυδωνίες της Μ. Ασίας. Ο πατέρας του ήταν εργάτης.

Στυλιανός Δημ. Εμμανουήλ, που γεννήθηκε το 1912 στις Κυδωνίες της Μ. Ασίας. Ο πατέρας του ήταν εργάτης.

Προσφυγόπουλα μαθητές στο Ελληνικό Σχολείο Ναυπάκτου.

¹³ Μαθητολόγιο Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου στο ΓΑΚ Μεσολογγίου, Σελίδα μαθητολογίου 152 (1922-23) Α. 178-181

Νικόλαος Γ. Ιορδανίδης, που γεννήθηκε στη Νικομήδεια Μ. Ασίας το 1910. Ο πατέρας του ήταν εργάτης.

Συμεών Δ. Καραγιάννης, που γεννήθηκε στη Νικομήδεια Μ. Ασίας το 1910. Ήταν ορφανός.

Αναστάσιος Γ. Ιορδανίδης, που γεννήθηκε στη Νικομήδεια Μ. Ασίας το 1914. Ο πατέρας του ήταν εργάτης.

Ιωάννης Α. Κυριλής, που γεννήθηκε στο Αϊβαλί Μ. Ασίας το 1910. Ήταν ορφανός.

Άγγελος Μ. Κριδεράς, που γεννήθηκε στο Αϊβαλί Μ. Ασίας το 1913.

Σταύρος Νικήτας, που γεννήθηκε στο Κινίκιον Μ. Ασίας το 1911. Ο πατέρας του ήταν μηχανικός.

Στέργιος Νικήτας, που γεννήθηκε στο Κινίκιον Μ. Ασίας το 1909. Ο πατέρας του ήταν μηχανικός.

Αριστείδης Νικολάου Ντιβανής, που γεννήθηκε στο Αλή Αγά Μενεμένης το 1909. Ήταν ορφανός.

Γεώργιος Αλεξάνδρου Αντωνόπουλος, που γεννήθηκε στο Αϊβαλί Μ. Ασίας το 1912. Ο πατέρας του ήταν εργάτης.

Δημήτριος Αλεξάνδρου Αντωνόπουλος, που γεννήθηκε στο Αϊβαλί Μ. Ασίας το 1914. Ο πατέρας του ήταν εργάτης.

Δημήτριος Δημοσθένους Μπουμέλης που γεννήθηκε στις Κυδωνίες Μ. Ασίας το 1914. Ήταν ορφανός.

Κοκόλη Δήμητρα που γεννήθηκε το 1910 στη Σμύρνη.

Μήτσου Ειρήνη του Ι., που γεννήθηκε στις Κυδωνίες Μ. Ασίας και ο πατέρας της δήλωνε επάγγελμα κτηματίας. (Δεν αναγράφεται έτος γέννησης).

Βουνοφάκος Αντώνιος του Νικ., χωρίς έτος γέννησης, γεννημένος στις Κυδωνίες Μικράς Ασίας, ορφανός.

Βουνοφάκου Σοφία του Νικ., χωρίς έτος γέννησης, γεννημένη στις Κυδωνίες Μικράς Ασίας, ορφανή.

Καμπούρη Καλλιόπη του Γ., που γεννήθηκε το 1906 στις Κυδωνίες Μικράς Ασίας. Φέρεται απόφοιτος του Ανώτερου Κεντρικού Παρθενωγχείου. Ο πατέρας της δήλωνε έμπορος.

Τα επόμενα χρόνια ελάχιστοι από τους παραπάνω μαθητές φοίτησαν στο Ελληνικό Σχολείο Ναυπάκτου. Επίσης, οι οικογένειες με αυτά τα ονόματα δε βρέθηκαν εγγεγραμμένες στα δημοτολόγια Ναυπάκτου. Το γεγονός αυτό μας οδηγεί στην εκδοχή της σύντομης παραμονής των οικογενειών αυτών στη Ναύπακτο.

Το σχολικό έτος 1923-1924

Δημήτριος Κ. Εμμανουηλίδης, που γεννήθηκε στην Τούζλα Κωνσταντινούπολης το 1911. Ο πατέρας του ήταν γεωργός.

Δημήτριος Π. Καψάλης, που γεννήθηκε το 1915 προερχόταν από σχολείο της Μ. Ασίας. Ήταν ορφανός.

Γεώργιος Μιχ. Κανέλος, που γεννήθηκε στην Τούζλα Χαλκηδόνας το 1914. Ήταν ορφανός.

Βασίλειος Μιχ. Κανέλος, που γεννήθηκε το 1916 στην Τούζλα Χαλκηδόνας το 1914. Ήταν ορφανός.

Λάμπρος Αθαν. Μεσηνέζης, που γεννήθηκε το 1914 στην Τούζλα Χαλκηδόνας. Ο πατέρας του ήταν ψαράς.

Ιωάννης Αθαν. Μεσηνέζης που γεννήθηκε το 1913.

Δημήτριος Αθαν. Μεσηνέζης που γεννήθηκε το 1916.

Γιαννάκος Ιωαν. Μίλλιος, που γεννήθηκε στην Τούζλα Χαλκηδόνας το 1913. Ο πατέρας του ήταν εργάτης.

Αντώνιος Νικ. Τσαχτσαρλής, που γεννήθηκε στο Ντεβελικόϊ Σμύρνης το 1916. Ο πατέρας του ήταν εργάτης.

Γεώργιος Σ. Κοσμίδης, που γεννήθηκε στην Τούζλα Κωνσταντινούπολης το 1916. Ο πατέρας του ήταν γεωργός.

Γεώργιος Ι. Σμυρνιός που γεννήθηκε στο Δέμιο της Μ. Ασίας το 1916. Ο πατέρας του ήταν ιχθυοπώλης.

Ελευθέριος Κυρ. Βακάλογλου που γεννήθηκε στο Αχιρλί Μ. Ασίας το 1913. Ο πατέρας του ήταν γεωργός.

Ανέστης Συμεών Ντομπογιάν, που γεννήθηκε το 1916 στην Κωνσταντινούπολη. Ήταν Αρμένιος και ο πατέρας του ήταν οργανοπαίχτης.

Μαθητές Α' Δημοτικού Ναυπάκτου την δεκαετία του 1930.

Το σχολικό έτος 1924-1925

Νικόλαος Π. Λαδάς, που γεννήθηκε το 1918 στις Κυδωνίες Μ. Ασίας. Ο πατέρας του ήταν εργάτης.

Αναστάσιος Δ. Μαμουνής, που γεννήθηκε το 1917 στις Κυδωνίες Μ. Ασίας. Ο πατέρας του ήταν εργάτης.

Αθανάσιος Δ. Μαμουνής, που γεννήθηκε το 1915 στις Κυδωνίες Μ. Ασίας.

Χρήστος Μιχ. Κανέλλος, που γεννήθηκε το 1914 στη Χαλκηδόνα.

Σπύρος Δ. Μπουμέλης, που γεννήθηκε το 1914 στις Κυδωνίες Μ. Ασίας. Ο πατέρας του ήταν γεωργός.

Δημήτριος Μ. Παπαδημητρίου που γεννήθηκε στη Ναύπακτο το 1912. Υπάρχει σημείωση «πρόσφυξ». Πιθανόν οι γονείς του να ήταν Μικρασιάτες που είχαν εγκατασταθεί στη Ναύπακτο πολλά χρόνια πριν την Μικρασιατική καταστροφή.

Αθανάσιος Κουκουρής, που γεννήθηκε στην Τούζλα το 1917. Ήταν ορφανός.

Ιωάννης Γιακουμής, που γεννήθηκε στο Αϊβαλί το 1916. Ήταν ορφανός.

Ιωάννης Π. Λαδάς, που γεννήθηκε στην Τούζλα το 1916. Ήταν ορφανός.

Σταύρος Π. Λαδάς, που γεννήθηκε στην Τούζλα το 1915. Ήταν ορφανός.

Αθανάσιος Σ. Τουμπουλάνης, που γεννήθηκε στο Δερδέικο το 1914. Ήταν ορφανός.

Δημήτριος Σ. Τουμπουλάνης που γεννήθηκε το 1915.

Ευθύμιος Σ. Τουμπουλάνης που γεννήθηκε το 1914. Ήταν ορφανός.

Αντώνιος Ι. Βουνοφάκος, που γεννήθηκε το 1914 στο Αϊβαλί. Ήταν ορφανός.

Γεώργιος Δ. Μπράνης, που γεννήθηκε στο Αϊβαλί το 1915. Ο πατέρας του ήταν εργάτης.

Γεώργιος Ν. Ζάγκας, που γεννήθηκε στο Αϊβαλί το 1914. Ο πατέρας του ήταν εργάτης.

Γεώργιος Ν. Αντωνόπουλος, που γεννήθηκε στο Αϊβαλί το 1914. Ο πατέρας του ήταν εργάτης.

Το σχολικό έτος 1925-26

Σπυρίδων Γ. Τριφυλλόπουλος που γεννήθηκε στις Κυδωνίες Μ. Ασίας το 1917. Ήταν ορφανός.

Χαράλαμπος Π. Παπαθανασίου, που γεννήθηκε στην Πέργαμο το 1918. Ήταν ορφανός.

Το σχολικό έτος 1926-1927

Μιχαήλ Χ. Παπαπέτρου, που γεννήθηκε στην Τούζλα το 1920. Ήταν ορφανός.

Δημήτριος Α. Αντωνόπουλος, πρόσφυγας που γεννήθηκε στο Ξηροπήγαδο το 1916.

Γεώργιος Α. Αντωνόπουλος, πρόσφυγας που γεννήθηκε στο Ξηροπήγαδο το 1915.

Νικόλαος Α. Αντωνόπουλος, πρόσφυγας που γεννήθηκε στο Ξηροπήγαδο το 1918.

Μανώλης Κυριλής, που γεννήθηκε στο Αϊβαλί το 1916. Ήταν ορφανός.
Κωνσταντίνος Ιωαν. Μπανάκας, που γεννήθηκε στην Τούζλα το 1916.
Ήταν ορφανός.

Δημήτριος Γ. Γιόβαςσης, που γεννήθηκε στο Δέλβινο το 1915. Ήταν ορφανός.

Το σχολικό έτος 1927-1928

Ανδρέας Ευαγγ. Μαθιός, από τις Κυδωνίες, γεννήθηκε το 1921. Ήταν ορφανός.

Το σχολικό έτος 1929-1930

Γεράσιμος Αλεξ. Βέρρος ή Μεσινέζης που γεννήθηκε στο Αργοστόλι το 1923. Ο πατέρας του ήταν ψαράς.

Το σχολικό έτος 1930-1931

Κωνσταντίνα Ι. Πατσανά που γεννήθηκε στη Μυτιλήνη το 1923. Ήταν ορφανή.

Ανάμεσα στους Έλληνες Μικρασιάτες που εγκαταστάθηκαν μετά το 1922 στη Ναυπακτία ήταν και διδασκάλισσες που είχαν αποφοιτήσει από το Κεντρικό Παρθεναγωγείο της Καισάρειας και είχαν προϋπηρεσία σε Δημοτικά Σχολεία της Μικράς Ασίας. Αυτές ήταν οι αδελφές Ελένη και Ζηνοβία Κορεκένογλου και η Σεβασμία Καρολίδου.

Οι τρεις αυτές δασκάλες και μία προσφυγοπούλα που αποφοίτησε από το Αρσάκειο Διδασκαλείο Αθηνών άσκησαν το λειτούργημα του δασκάλου σε Δημοτικά Σχολεία της Ναυπακτίας και της Τριχωνίδας η οποία ανήκε την εποχή εκείνη στην εκπαιδευτική περιφέρεια Ναυπακτίας.

Οι δασκάλες αυτές είχαν μεγαλώσει σε κοσμοπολίτικα περιβάλλοντα αστικών κέντρων της Μικράς Ασίας και γι' αυτό αντιμετώπισαν προβλήματα προσαρμογής στα φτωχικά και συντηρητικά περιβάλλοντα της επαρχίας μας.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Πώς επηρέασε την περιοχή μας η εγκατάσταση των προσφύγων;

Εισροή κεφαλαίων και εργατικού δυναμικού

Δημογραφική εξέλιξη της Ναυπάκτου

Επέκταση του ιστού της πόλης

Ανάπτυξη της Αγροτικής παραγωγής

Βιοτεχνική ανάπτυξη

Εισαγωγή νέων μεθόδων ψαρέματος

Δυναμικότερη συμμετοχή της γυναίκας στην εργασία

Αναβίωση της Λαϊκής Παράδοσης

Ενίσχυση του ρόλου της γειτονιάς στην κοινωνική ζωή του τόπου

Εισαγωγή νέων πολιτικών και κοινωνικών αντιλήψεων

Πώς αντιμετώπισε η τοπική κοινωνία τους πρόσφυγες;

Πώς επηρέασε την περιοχή μας η εγκατάσταση των προσφύγων;

Η μόνιμη εγκατάσταση 300 περίπου Ελλήνων μικρασιατικής καταγωγής και η χωροθέτηση του προσφυγικού οικισμού στα όρια της τότε πόλης της Ναυπάκτου διαμόρφωσε μια νέα δυναμική με έντονη κοινωνική διαφοροποίηση στην περιοχή μας. Η προσέλευση των Μικρασιατών προσφύγων και η εγκατάστασή τους στην πόλη της Ναυπάκτου είχε ως αποτέλεσμα την ενδυνάμωση της τοπικής οικονομίας, τη δημογραφική και την πολιτιστική τόνωση του πληθυσμού. Παρακάτω θα αναφερθούμε αναλυτικά σε κάθε παράγοντα που επηρέασε η εγκατάσταση των προσφύγων στην περιοχή μας:

1. Εισροή κεφαλαίων και εργατικού δυναμικού: Μετά τη μικρασιατική συμφορά, το πλήγμα του ξεριζωμού του Μικρασιατικού Ελληνισμού και την αποκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα ακολούθησε το «θαύμα» της οικονομικής ανάπτυξης της νεότερης Ελλάδας. Ενάμισι εκατομμύριο προσφύγων προστέθηκε στα πέντε εκατομμύρια Ελλήνων, οι οποίοι επίσης βρίσκονταν σε δεινή θέση από τις περιπέτειες του Μικρασιατικού πολέμου. Είναι γενικά παραδεκτό ότι η είσοδος των προσφύγων στη συγκεκριμένη χρονική στιγμή σε καμία περίπτωση δεν αποτελούσε βάρος για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας, αλλά αντίθετα ήταν βασικός παράγοντας προόδου και συντελεστής ευημερίας. Και τούτο, διότι η είσοδος των προσφύγων έφερε στη χώρα δύο βασικούς συντελεστές απαραίτητους για την οικονομική ανάπτυξη. Οι συντελεστές αυτοί ήταν η εργασία και το κεφάλαιο. Με τον όρο **εργασία** εννοούμε τόσο τα εργατικά χέρια των γηγενών και των προσφύγων Ελλήνων, όσο και τις εξειδικευμένες γνώσεις (τεχνογνωσία) του εργατικού δυναμικού της Μικράς Ασίας. Με τον όρο **κεφάλαιο** εννοούμε τα χρήματα εκείνα που δόθηκαν και επενδύθηκαν για την αποκατάσταση των προσφύγων.

Και στην πόλη της Ναυπάκτου οι ξεριζωμένοι αυτοί πρόσφυγες ρίχθηκαν στη δουλειά χωρίς ντροπή, για να επιβιώσουν και να προοδεύσουν. Δούλεψαν ως γεωργοί, μικροπωλητές, εργάτες, ναυτικοί, ψαράδες και σε ό,τι άλλο μπορούσε να τους προσφέρει επιβίωση και προοπτική. Ασχολήθηκαν με οτιδήποτε ακούραστα και σιγά-σιγά

νοικοκυρεύτηκαν. Μέσα σε λίγα χρόνια χειραφετήθηκαν ενώ ο ρόλος τους άρχισε να γίνεται αισθητός στην οικονομική ζωή της περιοχής.

Ο αριθμός του ενεργού πληθυσμού των προσφύγων που ήρθαν στην Ελλάδα δεν ήταν τόσο μεγάλος, γιατί, όπως είπαμε, τους άνδρες της ώριμης και αποδοτικής ηλικίας τους είχαν εξοντώσει οι Τούρκοι. Οι περισσότερες ήταν γυναίκες, παιδιά, γέροντες σακατεμένοι από τις ταλαιπωρίες και λιγοστοί νέοι άνδρες. Έτσι η συμβολή των προσφύγων από την εγκατάστασή τους στη Ναύπακτο, στην ανάπτυξη της οικονομίας δεν ήταν ιδιαίτερα μεγάλη.

Σημαντική ήταν η συμβολή όσων κατάφεραν να διαφύγουν νωρίτερα από την καταστροφή ή αργότερα με την ανταλλαγή των πληθυσμών. Αυτοί κατόρθωσαν να φθάσουν σώοι και να διασώσουν μέρος

Κατασκευή της γέφυρας του Μόρνου. Πάνω αριστερά διακρίνεται ο Ανέστης Αναστασιάδης.

των χρημάτων τους. Έτσι πέτυχαν να δημιουργήσουν από την αρχή επιχειρήσεις και με την πείρα και την εργατικότητα τους να δώσουν ώθηση στην οικονομία της περιοχής. Χαρακτηριστική περίπτωση αυτής της κατηγορίας ήταν ο Δημήτριος Συνανίδης που λειτούργησε βιοτεχνία βυρσοδεψίας στη Ναύπακτο. Επίσης, οι πρόσφυγες ψαράδες έφεραν αλιευτικό στόλο, άλλοι άνοιξαν μικρομάγαζα, ή κάρα για μεταφορές ή όπως ο Χρήστος Γονατάς αγόρασε το πρώτο ταξί στη Ναύπακτο. Η τεχνογνωσία για την παραγωγή οικοδομικών υλικών και η εντατική καλλιέργεια των αμπελιών και των χωραφιών των μεγαλοκτημόνων της περιοχής από έμπειρους πρόσφυγες γεωργούς τόνωσε τη γεωργική παραγωγή της περιοχής.

Ως προς το κεφάλαιο, δηλαδή τα χρήματα που δόθηκαν για αποζημίωση και αποκατάσταση των προσφύγων, όσο μικρά και ανεπαρκή για την αποκατάστασή τους και αν ήταν σημαντικά γιατί επενδύθηκαν στην περιοχή.

Το κτίσιμο του προσφυγικού οικισμού ήταν ένα σημαντικό έργο για την περιοχή και απασχόλησε αρκετούς κατοίκους.

Τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης των προσφύγων στη Ναύπακτο εκτελέστηκε το σημαντικό μεγάλο έργο της διευθέτησης της κοίτης του Μόρνου ποταμού. Στο έργο αυτό εργάστηκαν αρκετοί πρόσφυγες τόσο γιατί γνώριζαν το χειρισμό των σκαπτικών μηχανημάτων όσο και γιατί το έργο είχε ανατεθεί στον εργολάβο Γεώργιο Χρυσόπουλο ο οποίος ήταν ο ίδιος Μικρασιάτης.

2. Δημογραφική εξέλιξη της Ναυπάκτου: στη Ναύπακτο υπήρξε μια βραδεία αύξηση του πληθυσμού της από την απελευθέρωση μέχρι το 1900. Μετά άρχισε μεν να ανακάμπτει, αλλά οι Βαλκανικοί πόλεμοι του 1912-13, οι ταλαιπωρίες που επέβαλαν ο πρώτος Παγκόσμιος πόλεμος, ο διχασμός, η γρίπη του 1917 και η Μικρασιατική περιπέτεια δεν επέτρεψαν στον πληθυσμό την αναμενόμενη ανάκαμψη. Αυτή επιτεύχθηκε μετά την αποκατάσταση των προσφύγων, στα μέσα της δεκαετίας του 1920 στη Ναύπακτο. Την περίοδο 1920-1928 η δημογραφική αύξηση (30,5%) στην πόλη της Ναυπάκτου είναι η μεγαλύτερη αύξηση του πληθυσμού της πόλης που παρατηρήθηκε ποτέ στη νεότερη ιστορία της. Χωρίς αμφιβολία οφείλεται σε μεγάλο ποσοστό στην προσέλευση των Μικρασιατών προσφύγων ¹⁴.

14 Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδας. Στατιστικοί πίνακες της Ε.Σ.Υ.Ε.

ΑΠΟΓΡΑΦΕΣ ΣΤΗ ΝΑΥΠΑΚΤΟ								
1889	1907	1920	1928	1940	1951	1961	1971	1981
3275	3766	3170	4208	5491	6561	7277	8421	9012

Η απορρόφηση των προσφύγων στους κόλπους της κοινωνίας της Ναυπάκτου έγινε μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα και με τον ομαλότερο δυνατό τρόπο σε σχέση με τους πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν σε άλλα μέρη της Ελλάδας. Το ποσοστό μεταξύ των προσφύγων και των γηγενών ήταν 10%. Το ποσοστό αυτό ήταν σχετικά μικρό σε σχέση με άλλα μέρη. Υπολογίζεται ότι περίπου 300 πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν μόνιμα στη Ναύπακτο και στην πλειονότητά τους προέρχονταν από χωριά της ευρύτερης περιοχής της Σμύρνης, το Αϊβαλί, την Πέργαμο, την Τούζλα Κωνσταντινούπολης και δύο οικογένειες από το Βατούμ της Γεωργίας.

Όλοι τους ήταν καλοί οικογενειάρχες, έντιμοι επαγγελματίες, ήσυχοι και εργατικοί με υπευθυνότητα και συνέπεια. Στο μεγαλύτερο ποσοστό ήταν ψαράδες, γεωργοί, έμποροι και εργάτες.

3. Επέκταση του ιστού της πόλης: στις παρυφές της κατοικημένης περιοχής της πόλης, στη θέση Εβραιόλακα, οικοδομήθηκε ο προσφυγικός οικισμός με επτά διώροφες οικίες όπου στεγάστηκαν 28 οικογένειες

Άποψη της ανατολικής πλευράς του κάστρου, της περιοχής Φαλτσοπόρτι και Οβρυόλακας τη δεκαετία του 1950. Κάτω από το μέσον της φωτογραφίας φαίνεται ο προσφυγικός οικισμός με τα τρία οικοδομικά τετράγωνα (φωτ. Μίμη Γαλάνη)

των προσφύγων στις οποίες αναγνωρίστηκε το βασικό προσφυγικό δικαίωμα αστού πρόσφυγα από το Νομαρχιακό Συμβούλιο Πρόνοιας Αιτωλοακαρνανίας. Το μικρό σχετικά μέγεθος του οικισμού παρουσίαζε μια εικόνα κανονικού οικισμού σε αντίθεση με άλλους σε μεγάλες εκτάσεις που έδιναν την εικόνα στρατώνα. Με τον καιρό η πόλη της Ναυπάκτου εξαπλώθηκε και ξεπέρασε το συγκρότημα του προσφυγικού συνοικισμού. Τα προσφυγικά σπίτια χωνεύτηκαν στο νεόδμητο συνοικισμό της Εβραϊόλακας, ωστόσο δεν έπαψαν να συνιστούν ανεξάρτητα στοιχεία τόσο αρχιτεκτονικά όσο και κοινωνικά. Τα ομοίωμα αρχιτεκτονικά ασβεστωμένα σπίτια, στολισμένα με γλάστρες δημιουργούσαν ένα όμορφο και ξεχωριστό σκηνικό.

Μέχρι τη δεκαετία του 1970 η ζωή της «γειτονιάς» ήταν το χαρακτηριστικό στοιχείο στην καθημερινότητα του προσφυγικού συνοικισμού.

4. Ανάπτυξη της Αγροτικής παραγωγής: η αγροτική αποκατάσταση πραγματοποιήθηκε από το Υπουργείο Γεωργίας και την Ε.Α.Π. ως το 1928. Με τη δημοσίευση του Νόμου 6076/34 «περί αποκατάστασως προσφύγων» υποβλήθηκαν τα απαιτούμενα δικαιολογητικά από τις προσφυγικές οικογένειες, για να εγκριθούν δύο χρόνια αργότερα οι παραχωρήσεις αγροτικής περιουσίας.

Στη Ναύπακτο δεν έγινε αγροτική αποκατάσταση προσφύγων, γιατί δεν υπήρχε μεγάλη αγροτική έκταση για παραχώρηση. Όμως, Μικρασιάτες πρόσφυγες με ειδικές γνώσεις στη γεωργική παραγωγή έγιναν περιζήτητοι από Ναυπάκτιους μεγαλοκτηματίες, οι οποίοι ενοικίασαν τα κτήματά τους. Στον τομέα της γεωργίας οι πρόσφυγες εφάρμοσαν νοικοκυρεμένο σύστημα και συγχρονίστηκαν με την επιστημονική καλλιέργεια. Μολονότι δεν βρήκαν το γόνιμο χώμα της Ανατο-

Ο Κωνσταντίνος Κυρ. Βακάλογλου.

λής, εργάστηκαν σκληρά στα χωράφια και στα αμπέλια και αύξησαν την παραγωγή ενώ καλυτέρευσαν την ποιότητα των παραγόμενων προϊόντων. Ο Κυριάκος Βακάλογλου καλλιεργούσε τα κτήματα των Κωνσταντίνου και Ανδρέα Κοζώνη στη Μαμουλάδα, όπως και τα παιδιά τους Λευτέρης και Κώστας στη συνέχεια, μέχρι το 1965. Ο Μιχάλης Κριδεράς καλλιεργούσε τα κτήματα του Κωνσταντίνου Μοσχανδρέου στη θέση "Μπαριαμπλή" της Αφροξυλιάς, ο Γρηγόρης Κριδεράς καλλιεργούσε τα κτήματα του Κούμπιου στην Παλαιοπαναγιά, Ο Κωνσταντίνος Δίντας καλλιεργούσε τα κτήματα του Μιχάλη Καραχάλιου στην Παλαιοπαναγιά, ο Εμμανουήλ Μανώλης καλλιεργούσε το κτήμα του Ανδρέα Κοζώνη στη Μακύνεια. Τέλος, ο Δημήτριος Δρακούλης αρχικά καλλιεργούσε το κτήμα του Γιάννη Ιντζέ στην Παλαιοπαναγιά. Αργότερα, αγόρασε δικά του κτήματα στο Ξηροπήγαδο και ενοικίαζε γειτονικά κτήματα όπου καλλιεργούσε κηπευτικά, εξέτρεφε αγελάδες και χοιρινά και είχε ορνιθοτροφείο.

Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία του ογδονταεξάχρονου Δημητρίου Κριδερά ο οποίος εργάστηκε ως αγρότης στα κτήματα του Βοτσαίτη δασκάλου Κωνσταντίνου Μοσχανδρέου στη θέση "Μπαριαμπλή" της Αφροξυλιάς:

«Οι ντόπιοι είχαν κτήματα και δεν ξέραν να τα εκμεταλλευτούν. Εμείς φέραμε εμβόλια για πορτοκαλιές, για κοντούλες και κρυσταλλιές αχλαδιές, βανίλιες, βαρβάτσια, δαμάσκηνα και άλλα που δεν θυμάμαι τώρα. Φτιάξαμε φυτώρια με δένδρα που δεν υπήρχαν στην

περιοχή. Επίσης, καλλιεργήσαμε λαχανικά που οι ντόπιοι δεν τα γνώριζαν, όπως μελιντζάνες, πεπόνια, καρπούζια, μπάμιες, πιπεριές και άλλα».

Για το ίδιο θέμα ο ογδονταπεντάχρονος Λάμπρος Χαλάτσης ο οποίος εργάστηκε στο κτήμα του Κυριάκου Βακάλογλου λέει:

«Καλλιεργούσε κηπευτικά, λάχανο, κουνουπίδι και πράσο τα οποία εμείς δεν τα ξέραμε μέχρι τότε. Μας έδινε μερικές φορές, τα πηγαίναμε στο σπίτι και δεν ξέραμε πώς να τα μαγειρέψουμε».

Με άλλα λόγια, οι Μικρασιάτες γεωργοί συνέβαλαν στην αύξηση των καλλιεργούμενων εκτάσεων στην ευρύτερη περιοχή της Ναυπάκτου, έδωσαν ιδιαίτερη ώθηση σε ορισμένους κλάδους της γεωργίας, όπως η αμπελουργία, η ελαιοκομία, η καλλιέργεια των λαχανικών και στην εκτροφή βοοειδών και μοσχαριών που δεν συνηθιζόταν μέχρι τότε. Πολλές από τις τεχνικές αυτές υιοθετήθηκαν από τους ντόπιους με αποτέλεσμα να συντελεστεί μια αγροτική μεταρρύθμιση.

5. Βιοτεχνική ανάπτυξη: Μετά το πρώτο τους ξάφνιασμα από την αναγκαστική εγκατάστασή τους εδώ, οι Μικρασιάτες πρόσφυγες άρχισαν να ανασυγκροτούνται, ενώ με τις εξειδικεύσεις που διέθεταν συνέβαλαν σημαντικά στην ανάπτυξη της βιοτεχνίας. Άνθρωποι δραστήριοι, ευφυείς και ικανοί, οι πρόσφυγες έδωσαν πνοή σε σημαντικούς τομείς της εθνικής οικονομίας, στο εμπόριο και στη βιοτεχνία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα στην πόλη της Ναυπάκτου αποτελεί ο Δημήτριος Συνανίδης, περισσότερο γνωστός ως ο «Μήτσος ο πρόσφυγας», που δημιούργησε βιοτεχνική μονάδα βυρσοδεψείου, η οποία αρχικά εγκαταστάθηκε στο Γρίμποβο και μετά μεταφέρθηκε στην Ψανή. Ο Δημήτρης Συνανίδης έχοντας μεταφέρει κάποιο χρηματικό ποσό από τις επιχειρήσεις του στη Σμύρνη ήρθε και εγκαταστάθηκε στη Ναύπακτο. Εκτίμησε ότι η Ναύπακτος προσφερόταν για επιχειρηματική και εμπορική δραστηριότητα ανάλογη εκείνης που είχε αναπτύξει στη Μικρά Ασία. Έτσι, λοιπόν, στο Γρίμποβο, ανατολικά του κτήματος Νόβα, όπου υπήρχαν

Δημήτριος Συνανίδης,
«Μήτσος ο πρόσφυγας».

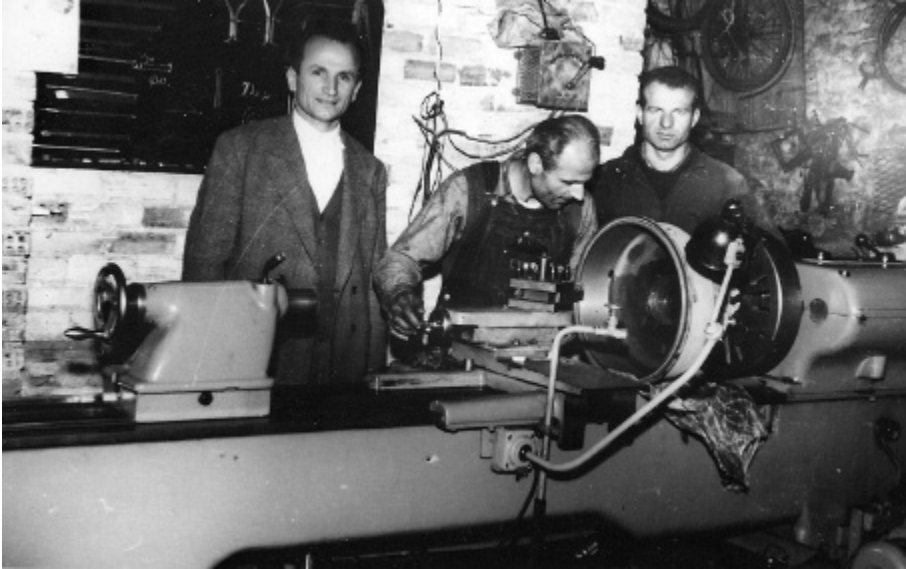
άφθονα νερά, δημιούργησε μια βιοτεχνία κατεργασίας δερμάτων. Στο στήσιμο της επιχείρησης αυτής τον βοήθησαν και κάποιοι παλαιοί συνεργάτες του από τα χρόνια της εμπορικής του δραστηριότητας πριν από την καταστροφή. Η κόρη του Ελπίδα Συνανίδα, χήρα Ζήσιμου Κωνσταντόπουλου, που γεννήθηκε το 1926, μας είπε σχετικά:

«Το 1925, ο πατέρας μου μετέφερε το εργαστήριο βυρσοδεψίας στην Ψανή στο κτήμα της μάνας μου, νότια της σημερινής οδού Μεσολογγίου αριθμ. 61-63, όπου η περιοχή τότε ήταν ακατοίκητη. Στο εργαστήριο εργαζόνταν 3-4 τεχνίτες επεξεργασίας δερμάτων από την Πάτρα. Την πρώτη ύλη για τη μικρή αυτή μονάδα (βυρσοδεψείο) την προμήθευταν από τα χωριά της Αιτωλοακαρνανίας και Φωκίδας, όπου είχε ανθρώπους (μεσίτες) που τον προμήθευαν με δέρματα των ζώων που σφάζονταν στην περιοχή τους. Τα κατεργασμένα δέρματα τα φόρτωνε στα καΐκια και τα πήγαινε στην Πάτρα ενώ κάποιες ποσότητες πήγαιναν και στην Αθήνα. Κάποια εποχή προμήθευε τον ελληνικό στρατό με δέρματα για την κατασκευή σαμαριών για τα μεταφορικά ζώα του.

Επίσης, βοηθούμενος και από τα αδέρφια μου Χριστόφορο και Γρηγόρη, έκανε γενικό εμπόριο γεωργικών και κτηνοτροφικών προϊόντων που παράγονταν στα χωριά της ορεινής Ναυπακτίας, Τριχωνίδας και Δωρίδας. Εμπορεύονταν αμύγδαλα, καρύδια, μέλι, τυριά και άλλα προϊόντα. Όταν οι Γερμανοί κατέλαβαν τη Ναύπακτο, κατάσχισαν τα μηχανήματα της βιοτεχνίας του και τελείωσαν όλα».

Δυο τρεις Μικρασιάτες λειτούργησαν εργαστήρια παραγωγής οικοδομικών υλικών. Συγκεκριμένα, σε περιοχές κοντά στην πόλη της Ναυπάκτου λειτούργησαν καμίνια παραγωγής ασβέστη, τούβλων, κεραμιδιών και κάρβουνου. Τα υλικά αυτά χρησιμοποιήθηκαν κυρίως στις οικοδομές της πόλης.

Τα μέλη και των τριών οικογενειών των Ποντίων που εγκαταστάθηκαν στη Ναύπακτο είχαν έφεση στις τέχνες. Ήταν καλοί τεχνίτες και πρωτοπόροι στην εφαρμογή της τεχνολογίας καθώς επίσης ήταν και ιδιαίτερα εργατικοί. Για παράδειγμα, ο Βασίλης Παναγιωτίδης ήταν αυτοδίδακτος τεχνίτης και χειριζόταν έναν μεγάλο γερανό, που είχε μεταφερθεί στην περιοχή μας για την εκτέλεση του σημαντικού έργου της διευθέτησης της κοίτης του Μόρνου ποταμού και επισκεύαζε όλα τα σκαπτικά μηχανήματά της εταιρείας που είχε αναλάβει το

Συνεργείο των αδελφών Παναγιωτίδη στην πλατεία Παπαχαραλάμπους.

έργο αυτό. Αργότερα, στην πλατεία Παπαχαραλάμπους, λειτούργησε συνεργείο αυτοκινήτων όπου εφαρμόζοντας ειδική πατέντα σε μια μηχανή έβγαζε εναλλασσόμενο ρεύμα για να δουλέψει η μοναδική τότε ηλεκτροκόλληση στην περιοχή.

6. Εισαγωγή νέων μεθόδων ψαρέματος: Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή σημαντικός αριθμός προσφύγων, που μέχρι τότε κατοικούσαν στα παράλια της Προποντίδας και της Μικράς Ασίας, κατέφυγε στις ελληνικές ακτές. Ο πληθυσμός αυτός, δραστήριος, δημιουργικός και εργατικός, εισήγαγε μια σειρά από τεχνικές που άλλαξαν τον τρόπο με τον οποίο οι ψαράδες έβλεπαν την θάλασσα. Ο ψαράς μέχρι τότε ήταν ο παράκτιος ψαράς. Σπάνια ανοιγόταν στο πέλαγος.

Η θάλασσα του Κορινθιακού κόλπου τα χρόνια εκείνα ήταν πλούσια σε αλιεύματα, ώστε να δώσει πεδίο δράσης σε πρόσφυγες ψαράδες. Αυτή ήταν και η αιτία της μόνιμης εγκατάστασης στην πόλη μας οικογενειών προσφύγων ψαράδων, όπως ήταν ο Θανάσης Μεσσηνέζης, ο Κοσμάς Μαλλίδης, οι αδελφοί Βασίλης και Χαράλαμπος Σμυρνιός και ο Κώστας Βακάλογλου.

Τα καινούργια εργαλεία και οι τεχνικές που έφεραν οι πρόσφυγες εκμεταλλεύτηκαν παρθένους αλιευτικούς θύλακες αλλά και είδη ψαριών τα οποία, αν και ενδημούσαν στον Κορινθιακό, εντούτοις δεν είχε

Ο Κοσμάς Μαλλίδης στην ψαρόβαρκα του.

καταστεί δυνατόν να αλιευτούν σε σοβαρές ποσότητες λόγω ακατάλληλων τεχνικών. Γρήγορα οι νέες μέθοδοι διαδόθηκαν και στους ντόπιους και τους έδωσαν τη δυνατότητα να κερδίσουν πιο άνετα το ψωμί τους. Προστέθηκαν τεχνικές ψαρέματος, όπως το «γρι-γρι», η ανεμότρατα, η «καλαμωτή», το «μπραγάνι» και το «παραγάδι», η λάμπα, το πυροφάνι κ.ά.

7. Δυναμικότερη συμμετοχή της γυναίκας στην εργασία: Ο ρόλος της Μικρασιάτισσας στην πατρίδα της περιοριζόταν στη φροντίδα του σπιτιού και της οικογένειας και σε κάποιες περιπτώσεις μπορούσε να περιλαμβάνει την εργασία στα κτήματα. Στην Ελλάδα όμως οι περισσότερες γυναίκες ήρθαν χωρίς τους άνδρες τους, οι οποίοι είχαν σκοτωθεί ή συλληφθεί από τους Τούρκους. Αυτές λοιπόν έπρεπε να αναζητήσουν εργασία για να ζήσουν τα μέλη της οικογένειάς τους. Υπήρχαν και περιπτώσεις που ήταν αδύνατη η εύρεση εργασίας από τους άνδρες, ενώ η εύρεση εργασίας από τις γυναίκες ήταν περισσότερο εφικτή. Η οικονομική λοιπόν δυσπραγία και η ανάγκη επιβίωσης της οικογένειας έσπαζε τα αυστηρά στερεότυπα καταμερισμού της εργασίας ανάλογα με το φύλο.

Η Μαρία, χήρα Νικολάου Χρυσάφη με την κόρη της Τασία.

Η κατεξοχήν αποδεκτή ανειδίκευτη εργασία για γυναίκες ήταν αυτή της οικιακής βοηθού σε μόνιμη ή περιστασιακή βάση. Πολλές προσφυγοπούλες εργάζονταν καθαρίζοντας, μαγειρεύοντας ή πλένοντας ρούχα σε σπίτια επώνυμων Ναυπακτιών. Μια άλλη συνηθισμένη δουλειά για γυναίκες ήταν οι εποχικές γεωργικές εργασίες, όπως το μάζεμα ελιάς, ο θερισμός, η καλλιέργεια κηπευτικών, ο τρύγος και το φύτεμα καπνού.

Την περίοδο της γερμανικής Κατοχής οι προσφυγικές οικογένειες ήταν περισσότερο ευάλωτες. Σχεδόν καμία γυναίκα δεν απέφυγε την αμειβόμενη εργασία προκειμένου να στηρίξει την οικογένειά της.

Η συντηρητική μέχρι τότε τοπική κοινωνία αναγκάστηκε να αποδεχθεί την έξοδο της γυναίκας σε περισσότερους τομείς εργασίας εκτιμώντας την ως θυσία που γινόταν για την επιβίωση της οικογένειας.

Η αποδοχή αυτή οδήγησε περισσότερες ντόπιες γυναίκες στην εξωτερική, αμειβόμενη εργασία. Αυτές ήταν είτε ανύπαντρες κοπέλες για συμπλήρωση της προίκας, είτε έγγαμες που εργάζονταν για συμπλήρωση του οικογενειακού εισοδήματος.

Όταν άρχισαν να βελτιώνονται οι οικονομικές συνθήκες, πολλές γυναίκες συνέχιζαν την εργασία με στόχο τη βελτίωση της οικονομικής

κατάστασης της οικογένειας που συνεπαγόταν αγορά σύγχρονου εξοπλισμού, επισκευή του σπιτιού ή αγορά ακινήτου.

Με τον τρόπο αυτό, η συντηρητική τοπική κοινωνία αναγκάστηκε σε ανοχή μιας δυναμικότερης συμμετοχής της γυναίκας, προσφυγοπούλας ή ντόπιας, στην αναζήτηση αμειβόμενης εργασίας για τη συμπληρωματική συνδρομή στην επιβίωση της οικογένειας.

8. Αναβίωση της Λαϊκής Παράδοσης: οι πρόσφυγες είχαν ζήσει σε τόπους με πολιτιστική παράδοση πολλών αιώνων, την οποία μετέφεραν στη νέα πατρίδα τους. Παρά τις μεταξύ τους κοινωνικές, οικονομικές και πολιτιστικές διαφορές διακρίνονταν πολιτιστικά από τους υπόλοιπους Ελλαδίτες. Ιδιαίτερα εκείνοι που προέρχονταν από τη Σμύρνη, την Κωνσταντινούπολη, την Πέργαμο και το Αϊβαλί¹⁵ ήταν φορείς υψηλού μορφωτικού επιπέδου. Γνώριζαν ξένες γλώσσες, είχαν κοσμοπολίτικο πνεύμα, κατείχαν τους κανόνες του εμπορικού ανταγωνισμού. Οι αγροτικής προέλευσης πρόσφυγες ήταν πολύ πιο έμπειροι και ανοιχτοί σε νέου τύπου μεθόδους καλλιέργειας οι οποίες ήταν ως τότε άγνωστες στην Ελλάδα.

Έχει ενδιαφέρον να πάρουμε μια ιδέα για το πώς ζούσαν στον τόπο τους αυτοί που περιφρονητικά αποκαλούνταν πρόσφυγες. Θα δανειστούμε ένα απόσπασμα από το μυθιστόρημα της Διδώς Σωτηρίου με τίτλο «Ματωμένα Χώματα», όπως το διαμόρφωσε ο Αναστάσιος Ναυπλιώτης στο έργο του με τίτλο Μικρασιάτες Έλληνες πρόσφυγες στη Νάξο.

Εκεί ο Μανώλης Αξιώτης αφηγείται το πώς ζούσαν οι Μικρασιάτες στην πατρίδα τους μέχρι το 1914 που κηρύχτηκε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και άρχισε πλέον ο συστηματικός ξεριζωμός του χριστιανικού στοιχείου και κυρίως των Ελλήνων που ζούσαν στις παράλιες περιοχές της Μικρασίας, του Αιγαίου με τη συνεργασία Τούρκων και Γερμανών. Λέει, λοιπόν, ο Μανώλης Αξιώτης:

«Αν υπάρχει, αυτό που λένε παράδεισος, το χωριό μας, ο Κιρκιντζές, ήτανε ένα δείγμα του. Κοντά στο Θεό ζούσαμε, ψηλά, ανάμεσα σε

¹⁵ Οι Κυδωνίες (στα τούρκικα λέγονταν Αϊβαλί, που σημαίνει κυδωνότοπος) ήταν μια πόλη με αμιγή ελληνικό πληθυσμό. Το 1922 είχε περίπου 30.000 κατοίκους. Ήταν μια πλούσια πόλη με σημαντική πνευματική άνθηση. Ήταν φημισμένη και για την μεγάλη παραγωγή καλού ελαιολάδου που διέθεταν στην Κωνσταντινούπολη, στη Ρουμανία, στη Νότια Ρωσία, στην Ιταλία, στη Γαλλία και την Αμερική. Από τους κλάδους της βιομηχανίας είχαν αναπτυχθεί η σαπωνοποιία και η βυρσοδεψία.

κατάφυτα βουνά και ξαγναντεύαμε ολόκληρο τον καρπερό κάμπο της Έφεσος, που ήτανε δικός μας ίσαμε τη θάλασσα, ώρες δρόμο, όλο συκομπαχτσέδες και λιόδενδρα, καπνά, μπαμπάκια, στάρια, καλαμπόκια και σουσάμια (...). Ο κάθε χωριανός ήτανε νοικοκύρης στη γη του. Είχε το δίπατο σπίτι του, είχε και τον εξοχικό κούλα του με μποστανία, καρυδιές, μυγδαλιές, μηλιές, αχλαδιές και κερασιές. Και δεν ξεχνούσε να φυτεύει και ανθόκηπους για το κέφι του.

Τι του στοίχιζε σαν είχε κείνα τα γάργαρα νερά και τα πηδηχτά ρυάκια που κελάριζαν χειμώνα καλοκαίρι! Όταν μέστωνε το στάρι και το κριθάρι, τα χωράφια μας μοιάζανε με χρυσαφένιες θάλασσες. Μα σαν τις ελιές μας καμαρωτές δε θ' αντάμωνες πουθενά (...). Το καλοκαιράκι ο Κιρκιντζές άδειαζε. Μένανε μονάχα κάτι λιγοστοί φύλακες. Όλος ο άλλος κόσμος σκόρπιζε στα εξοχικά του. Έτσι και

ζύγωνε όμως ο Οκτώβριος, με το μεγάλο πανηγύρι του Αη-Δημητρίου, όλοι γύριζαν στο χωριό. Οι Κιρκιντζώτισσες πιάνανε τ' ασβεστώματα και τα καθαρίσματα. Αρχίζανε από τα μπακίρια τους και φτάνανε ίσαμε τους δρόμους, έτσι που να γίνεται το χωριό λαμπίκος

και να ντρέπεται να πατήσεις. Τα μαγαζιά, οι καφενέδες, οι δυο μας εκκλησίες και τα τρία μας σκολεία, ως κι η μοναδική τουρκική στέγη που είχαμε, το Καρακόλι, όλα στολίζονταν με μυρτιές και δάφνες.

Τα πρόσωπα μικρών και μεγάλων λάμπανε από χαρά μιας και τα μαζούλια μοσχοπουληθήκανε. Οι φαμελιές κάνανε το κομπόδεμα και κατεβαίνανε στη Σμύρνη για τις προμήθειες του χειμώνα, ψωνίζανε προικιά, στολίδια. Τα παλικάρια ράβανε καινούριες βράκες κι αγο-ράζανε μεταξωτά κεφαλομάντηλα, τα καμπανιά, για τις φέσες τους.

Οι νιες όπου φτιάξει-φτιάξει τ' ατλαζένια χτυπητά φουστάνια και βίλα το χρυσό δοντωτό φλουρί, δυο και τρεις αράδες στο λαιμό - ανάλογα με τα καζάντια (...).

Άλλες φέστες και χαρές είχαμε του Αη-Γιάννη του Θεολόγου. Τούτη ήτανε γιορτή της αντρείας. Λεβεντόκορμα παλικάρια, ζωσμένα πιστόλες και κάμες καβαλικεύανε τα καλογυμνασμένα άτια τους και παράβγαιναν στ' αλώνια. Μα όταν έφτανε το πανηγύρι της Αγια-Τριάδας και γούρμαζε το τραγανό κεράσι, ε, τότες, πάνω στ' άτια δεν έβλεπες μονάχο άντρα. Στα καπούλια καβαλίκευαν κι οι νιόνυμφες ζωηρές, περήφανες, στολισμένες όλο φλουρί και γιορτάνι. Και ποιος τους έφτανε τότες τους Κιρκιντζώτες καβαλαρέους!

Όλη τη μέρα και τη νύχτα λαλούσανε στις εξοχές τα βιολιά, τα ούτια, τα σάζια και τα ντουμπιλέκια. Κάτω απ' τα δένδρα στήνονταν χοροί, καρσιλαμάδες, χασάπικα, ζείμπέκικα (...). Και μήπως αφήναμε ποτέ γιορτή να πάει χαμένη δίχως να γλεντήσουμε; Τι Χριστούγεννα, τι Πρωτοχρονιά, τι Φώτα, τι Απόκριες, τι Ανάσταση! Την Καθαρή Δευτέρα τη γιορτάζανε οι νιόνυμφοι με δικό τους τρόπο. Πηγαίνανε στις εξοχές, ανάβανε φωτιές, ψήνανε κάστανα, πίνανε ρακί και ιστορούσανε τις αθώες μπερμπατιές τους.

(...) Θέλεις η θέρμη της Ανατολής, θέλεις η καρπερή γη, μας έσπρωξε στο τραγούδι. Με το τραγούδι ξυπνούσαμε, με το τραγούδι βαδίζαμε σε χαρές ή σε λύπες. Το παλικάρι που αποφάσιζε να παντρευτεί έχτιζε πρώτα σπίτι - ήτανε απαραίτητο προικιό. Ποτέ το σπίτι δεν το 'δινε γυναίκα. Άμα λοιπόν έριχνε θεμέλιο, έπρεπε να τρέξουνε να τον βοηθήσουνε οι φίλοι και οι γειτόνοι, να φέρουνε πέτρα, να δουλέψουνε λάσπη. Κι όλα τούτα τα συνοδεύανε τα πιο παθιάρικα, σεβνταλίδικα τραγούδια.

Μα και η ρεσπέρικη δουλειά ήταν ακατανόητη δίχως τραγούδι. Απ' τον Οκτώβρη ίσαμε το Φλεβάρη είχαμε το μάζωμα της ελιάς, απ' το Φλεβάρη ίσα με το Μάρτη τα ξεβοτανίσματα. Απρίλη με Ιούλη καταπιανόμαστε με τα καπνά, ύστερα άρχιζε η σταφίδα, το σύκο. Κάμποι, βουνά, φαράγγια αντηχούσανε νότες απτά τραγούδια μας. Μα πώς μπορούσε να `ναι βαριές οι μέρες κι ανήσυχες οι νύχτες μας σαν έλειπε η έγνοια για τον επιούσιο και ο τρόμος του θανάτου; Ίσαμε το 1914 δεν είχε ακουστεί να γίνει φονικό στον τόπο μας...».

Μαθημένοι σ' ένα τέτοιο τρόπο ζωής πλούσιοι και φτωχοί στις πρώτες πατρίδες τους, οι Μικρασιάτες πώς μπορούσαν να συνηθίσουν τη φριχτή ζωή της προσφυγιάς;

Μέσα στο χώρο του προσφυγικού συνοικισμού, μαζί με τα λουλούδια της γλάστρας άνθισαν και τα πιο ωραία ανθρώπινα αισθήματα. Οι πρόσφυγες δέθηκαν περισσότερο μεταξύ τους και έγιναν όλοι μια οικογένεια, συγκρότησαν ομοιόμορφη κοινωνική ομάδα, δημιούργησαν ενιαίο κοινωνικό στρώμα. Αν και είχαν ποικίλη προέλευση, ωστόσο, κάτω από τις ίδιες συνθήκες διαβιώσεως, τον ιδιαίτερο τρόπο ζωής, διαμόρφωσαν τον ίδιο κοινωνικό τύπο.

Γλέντι στον προσφυγικό οικισμό.

Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι, όταν τα πράγματα είχαν πάρει το δρόμο τους, οι Μικρασιάτες πρόσφυγες δεν δημιούργησαν στην πόλη της Ναυπάκτου έναν πολιτιστικό Σύλλογο που θα προσπαθούσε να διασώσει την πολιτιστική τους κληρονομιά. Οι προσπάθειες ενός Συλλόγου των προσφύγων της Ναυπάκτου περιορίστηκαν στην πίεση για δημιουργία προσφυγικού οικισμού, ενώ, όταν πέρασαν οι ταλαιπωρίες των πρώτων χρόνων, ο Σύλλογος αδρανοποιήθηκε, δεν στράφηκε προς πολιτιστικές δραστηριότητες.

Έτσι δεν διασώθηκε και δε μεταφυτεύθηκε στις νέες γενιές η πολιτιστική κληρονομιά των Μικρασιατών μέσω πολιτιστικού Συλλόγου.

Η έλλειψη αυτή μπορεί να δικαιολογηθεί, αν αναλογιστούμε το γεγονός ότι ο πληθυσμός ήταν σχετικά μικρός, περίπου τριακόσια άτομα. Όμως η πραγματική αιτία φαίνεται να είναι το ότι οι πρόσφυγες δεν προέρχονταν από μια περιοχή, αλλά από πολλές περιοχές της Μικράς Ασίας και δεν υπήρχε η απαιτούμενη σ' αυτές τις περιπτώσεις συνοχή και πολιτιστική ομοιογένεια.

Οι περισσότεροι κατάγονταν από την Τούζλα της Κωνσταντινούπολης, τις Κυδωνίες (Αϊβαλί) Σμύρνης, αλλά και από άλλες περιοχές, όπως τα Δαρδανέλια, το Αχιρλί, τη Τραπεζούντα και άλλες.

Ένας τέτοιος Σύλλογος θα έκανε ποικίλες παρεμβάσεις και θα έπαιρνε πρωτοβουλίες για τη βελτίωση των συνθηκών της ζωής των προσφύγων. Ίσως να μη βρέθηκε και κάποιο άτομο με ισχυρή προσωπικότητα να τους ενώσει και να ηγηθεί της προσπάθειας για τη δημιουργία Πολιτιστικού Συλλόγου.

Η ζωή των Μικρασιατών ήταν γεμάτη θρησκευτικότητα, που εκδηλωνόταν με τυπικές λεπτομέρειες, εκφράζονταν με βαθειά ευλάβεια και καλή συμπεριφορά. Δεν έλειπε από κανένα σπίτι το εικονοστάσι με το καντήλι συνέχεια αναμμένο. Τηρούσαν με ευλάβεια τις νηστείες

Τετάρτη και Παρασκευή, τὰ Αἰ-Γιάννη, του Σταυρού και τις σαρακοστές του Πάσχα, του Δεκαπενταύγουστου και των Χριστουγέννων.

Η κα Ραλλού Παπαθανασίου – Λαζανά μας είπε σχετικά:

«Θυμάμαι ότι η θεία μου, Μαρία Φωτιάδη, συνέχεια ανάφερε με μεγάλο καημό το γεγονός ότι δεν μπόρεσε να πάρει μαζί της το εικονοστάσι. Τη στεναχωρούσε περισσότερο η βεβήλωση των ιερών εικόνων παρά η απώλεια άλλων πολύτιμων αντικειμένων που θα την βοηθούσαν στην καλύτερη διαβίωση στη νέα πατρίδα¹⁶».

Στο δρόμο προς το μοναστήρι.

Τα προσφυγικά σπίτια διακρίνονταν για την καθαριότητα και τη νοικοκυροσύνη τους, τα ζωηρά τους χρώματα και τις ανθοστολισμένες αυλές και προσόψεις των σπιτιών τους. Στις αυλές και στους δρόμους των προσφυγικών οικισμών αναπτύχθηκε έντονα η κοινωνικότητα της γειτονιάς. Κάθε βράδυ, μετά την κούραση λόγω της σκληρής δουλειάς, η ζωή κυλούσε στις προσφυγικές γειτονιές με βραδινή κουβέντα, ποτό, σμυρναίικους μεζέδες, τραγούδι και χορό ενώ οι πρόσφυγες καθιέρωσαν τα γλέντια σε κάθε ευκαιρία γιορτής. Αυτό δεν το έβλεπες σε άλλες γειτονιές.

Με τους καλούς τρόπους και τις γνώσεις τους οι προσφυγοπούλες βοήθησαν σε πολλές περιπτώσεις την τοπική κοινωνία. Γνώριζαν και διέδωσαν τεχνικές μαγειρικής, ζαχαροπλαστικής, λαϊκής ιατρικής και χειροτεχνίας (κεντήματα) του τόπου τους. «Μάθανε τις ντόπιες κοπέλες κεντήματα, το "βελονάκι", το "κοφτό", το "κοπανάκι" και το "ασπροκεντήμα"». Επίσης, έμαθαν τις ντόπιες να μαγειρεύουν ωραία φαγητά και, γλυκά που ήταν άγνωστα μέχρι τότε στην περιοχή. Τις έμαθαν λόγου χάρη να ανοίγουν φύλλα για πίτες, να φτιάχνουν ξεροτήγανα κ.ά. Εισήγαγαν τη λαϊκή ιατρική, τη βοτανοθεραπεία, τα σταυρώματα, τη θεραπεία της χρυσής και άλλες πρακτικές τεχνικές για την καταπολέμηση διάφορων ασθενειών.

¹⁶ Πληροφορίες από την κα Ραλλού Παπαθανασίου που γεννήθηκε στην Πέργαμο το 1919, (Συνέντευξη 20/10/2008).

Ένα από τα έθιμα που έφεραν στη Ναύπακτο οι Μικρασιάτες πρόσφυγες ήταν το έθιμο του Κλήδονα που γιορτάζεται στις 24 Ιουνίου, ημέρα γέννησης του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου¹⁷.

Χαρακτηριστικά είναι επίσης και τα αποσπάσματα του προλόγου μιας πρόσφατης (Δεκ. 2006) έκδοσης με τίτλο «Μικρασιάτικες Γεύσεις» από τη Βέφα Αλεξιάδου.

«Τα εύφορα εδάφη και τα γαλανά νερά, χάριζαν ό,τι μπορούσε να επιθυμήσει και να ονειρευτεί ανθρώπινος νους. Βασικό στοιχείο της διατροφής υπήρξαν τα σφάγια, κυρίως χοιρινά, τα πουλερικά, τα σιτηρά, τα όσπρια και τα εσπεριδοειδή. Ζώντας μέσα στην αφθονία και στην ομορφιά της γης, οι άνθρωποι θέλησαν και τα κατάφεραν να κάνουν την κάθε μέρα, μέρα γλεντιού και χαράς, γράφοντας μια απaráμιλλη λαογραφική ιστορία που περνά μέσα από γεύσεις. Σε κάθε γιορτινή περίοδο και σε κάθε κοινωνική εκδήλωση όλη η γειτονιά γινόταν μια μεγάλη παρέα που γλεντούσε, απολαμβάνοντας μοναδικά εδέσματα, το καθένα άρρηκτα δεμένο με το πνεύμα της ημέρας και φυσικά πάντα με συνοδεία καλού κρασιού, σπονδή στο μεγάλο δώρο που λέγεται ζωή.

Η κουζίνα της Μικράς Ασίας καθρεφτίζει την πληθωρική ιδιοσυγκρασία των Ελλήνων κατοίκων της, των Ιώνων, που έγραψαν χρυσές σελίδες στην παγκόσμια ιστορία. Πριν από χρόνια έφτασαν στην μητρόπολη, σαν τραγικοί πρόσφυγες, παρόλη, όμως, τη βαριά μοίρα κατάφεραν να μεταφερθούν και να ριζώσουν σε μια νέα πατρίδα, και ξεπερνώντας κακουχίες κι εμπόδια, διατήρησαν και διέδωσαν τα ήθη και τα έθιμα τους κρατώντας την ταυτότητα τους και δίνοντας στην κουζίνα τους τη θέση που της αξίζει. Ξαναβρήκαν τη χαρά και τη μετέδωσαν στο νέο τους περιβάλλον».

Για πολλά χρόνια και μέχρι την Κατοχή, οι πρόσφυγες διατήρησαν αυτούσια τα στοιχεία της πολιτιστικής τους παράδοσης, τη γλώσσα και τα έθιμά τους. Στη συνέχεια όμως πολλά από τα έθιμα των προσφύγων προσαρμόστηκαν «στη γενική εθιμοτυπία του τόπου».

¹⁷ Η γιορτή αυτή έχει συνδυαστεί με έθιμα τα οποία μεταφέρουν στη χριστιανική εποχή τελετές και δρώμενα προγενέστερων εποχών. Σύμφωνα με το έθιμο αυτό ύστερα από μια ιεροτελεστία καθαρτήριας διάστασης, όπως είναι ο χορός πάνω από φλόγες και η διαδικασία συλλογής του αμίλητου νερού, αποκαλύπτεται στις άγαμες κοπέλες το "ριζικό τους", δηλαδή η ταυτότητα του μελλοντικού τους συζύγου.

Σήμερα, ενενήντα χρόνια μετά, η ταυτότητα της συνοικίας των προσφύγων έχει σταδιακά αλλοιωθεί, αλλά εξακολουθεί να παραπέμπει στην ιστορία της πόλης και να επιβεβαιώνει τη φυσιογνωμία της. Οι κάτοικοι στο θύλακα του προσφυγικού οικισμού είναι απόγονοι των πρώτων Μικρασιατών που έφτασαν εδώ το 1922. Η ισχυρή προσκόλλησή τους στην οικογένεια και η διατήρηση της γειτονιάς «παλαιού τύπου» αποτελούν χαρακτηριστικά αυτής της φυσιογνωμίας.

Γενικότερα σημαντική υπήρξε η προσφορά των προσφύγων στη διαμόρφωση της σημερινής ταυτότητας της πόλης της Ναυπάκτου.

9. Ενίσχυση του ρόλου της γειτονιάς στην κοινωνική ζωή του τόπου: Η κοινωνική ζωή στα προσφυγικά βασιζόταν στο θεσμό της γειτονιάς. Σήμερα οι πιο ηλικιωμένοι θυμούνται με νοσταλγία ότι τους περισσότερους μήνες του χρόνου η καθημερινή ζωή των προσφύγων περνούσε στις αυλές και τους δρόμους της συνοικίας. Τις ζεστές απογευματινές και βραδινές ώρες οι γυναίκες μαζεύονταν στις αυλές, για να κουβεντιάσουν κεντώντας ή πλέκοντας. Στους χωματόδρομους τα παιδιά έπαιζαν και οι άνδρες έπαιζαν τις Κυριακές ή τις αργίες τάβλι ή τράπουλα.

Στις μεγάλες θρησκευτικές γιορτές συγγενείς και γείτονες από κοινού έψηναν, έπιναν, χόρευαν και γλεντούσαν. Θα 'λεγε κανείς ότι οι Μικρασιάτες επιδίωκαν τις κοινωνικές συναναστροφές και με την πρώτη ευκαιρία έστηναν γλέντι. Αυτό ίσως να οφειλόταν στην σχετική απομόνωση που είχαν από τους ντόπιους. Ίσως όμως αυτός ο τρόπος ζωής να είχε τις ρίζες του στην πατρίδα τους, που, πριν το διωγμό η συνήθεια της γειτονιάς χαρακτήριζε την κάθε εθνοτική ομάδα.

Στη γειτονιά συμμετείχαν όλοι οι γείτονες, ενώ δεν υπήρχε ιεράρχηση οικονομική και μορφωτική. Όποιος απέφευγε τη συναναστροφή αυτή απομονωνόταν και χαρακτηριζόταν ιδιόρρυθμος.

Τα σημεία συγκέντρωσης ήταν κυρίως οι αυλές που είχαν προσανατολισμό προς το δρόμο ή το πεζοδρόμιο. Ο λόγος ήταν αφενός το να έχουν δημόσια θέα και αφετέρου να είναι εύκολη η συμμετοχή και άλλων ατόμων στην παρέα με σκοπό την πληροφόρηση ευρύτερα. Τα πεζοδρόμια αποτελούσαν επέκταση της αυλής, γι' αυτό και οι γυναίκες τα σκούπιζαν και τα άσπριζαν συχνά.

Οι ατέλειωτες συζητήσεις είχαν ως αντικείμενο τη νοσταλγία της ζωής στις χαμένες πατρίδες που πολλές φορές μυθοποιούνταν και υπερεκτιμούνταν. Υπήρχε μια εξιδανίκευση του παρελθόντος των προσφύγων. Συχνό θέμα συζήτησης ήταν και οι αναζητήσεις γνωστών μέσω του Ερυθρού Σταυρού, γιατί όλοι είχαν αφήσει πίσω ανθρώπους τους και τους έψαχναν.

Από τις συζητήσεις όμως δεν έλειπαν και τα σχόλια για οτιδήποτε έκαναν οι άλλοι. Υπήρχε έντονος ανταγωνισμός μεταξύ των γυναικών για την οικοκυρική δεξιότητα, την επιτυχία των ανδρών τους και την πρόοδο των παιδιών τους. Δεν έλειπε και ο ανταγωνισμός μεταξύ των συγγενών. Η γειτονιά αντάλλασσε πληροφορίες για τις χαρές, τις λύπες, τις επιτυχίες και τις αποτυχίες του οικισμού. Αυτός ο κοινωνικός έλεγχος της γειτονιάς λειτουργούσε και αποτρεπτικά για παρεκκλίνουσες συμπεριφορές. Η δύναμη της κοινής γνώμης ενθάρρυνε την κοινωνική συμμόρφωση στα πρότυπα της γειτονιάς, και καυτηρίαζε τις αποκλίνουσες συμπεριφορές.

Όμως λειτουργούσε επίσης η αμοιβαιότητα και η αλληλοβοήθεια. Πολύ συχνά οι γειτόνισσες αντάλλασσαν ένα πιάτο φαγητό, γλυκά, φρούτα και άλλα κυρίως φαγώσιμα. Ο Βάσος Παναγιωτίδης είπε σχετικά:

«Όταν εξοικονόμησα μισό σακί ρύζι, στην περίοδο της Κατοχής, η μάνα μου έδωσε το περισσότερο στη γειτονιά. Σε παρατήρηση που της έκανα μου είπε: τι να κάνω παιδάκι μου, η τυφλή απέναντι δεν έχει τίποτα, τα ορφανά πιο πάνω θα πεθάνουν από την πείνα».

Φωτογραφία 1965: Από αριστερά 1η σειρά Κυριλή Κωνσταντίνα, Παναγιωτίδη Ζωή, Μαλίδη Μαρία, Παπαθανασίου Ευθυμία, δύο ανιψιές Σταματίου Αλίκη, Κριδεράς Μιχάλης, 2η σειρά Κυριλή Ευθυμία, Μαλίδης Κοσμάς, Κριδερά Δέσποινα, 3η σειρά Κυριλή Ευθυμία, Ζωή Δογάνη-Παναγιωτίδη, Γονατά Μαρία, Γραμμάτη Ευαγγελία, Δογάνη Μαρία.

Η Δήμητρα Μαλλίδη που γεννήθηκε τη δεκαετία του 1960, είναι προσφυγοπούλα τρίτης γενιάς, και θυμάται από τα παιδικά της χρόνια στην συνοικία του προσφυγικού οικισμού Ναυπάκτου:

«Τα πιο γλυκά μου παιδικά χρόνια τα πέρασα στα προσφυγικά. Στα προσφυγικά ήταν όλα όμορφα. Χρώματα στις αυλές από γιασεμιά, μυρωδιές από γλυκίσματα, παιδικές χαρούμενες φωνές να σε φλερτάρουν. Γυναικείες φιγούρες κάνοντας δουλειές να τραγουδάνε και να γελάνε. Ήμασταν μια μεγάλη οικογένεια, αγαπημένοι στα ευχάριστα και στα δυσάρεστα. Οι γυναίκες, απασχολημένες με τις δουλειές του σπιτιού, μαγείρευαν, έπλεναν, ασβέστωναν και περιποιούνταν τον κήπο τους. Μαζεύονταν παρέες, έπιναν τον καφέ τους το πρωί και το απόγευμα κουβέντιαζαν με το εργόχειρο στο χέρι τους. Όλα τα παιδιά της γειτονιάς παίζαμε με τις ώρες όσο δεν είχαμε σχολείο. Θυμάμαι που κάναμε φιγούρες του καραγκιόζη και

παίζαμε. Η γειτονιά ήταν ένας πραγματικός παιδότοπος.

Ζούσαμε φτωχικά αλλά ήμασταν ευτυχισμένοι. Ό,τι δεν είχε ο ένας το δανειζόταν από τον άλλον. Όλα τα σπίτια ήταν ανοιχτά και το κλειδί ήταν πάντα στη πόρτα. Δε κλειδώναμε τα σπίτια, γιατί δε φοβόμασταν τίποτα. Μας έμαθαν να σεβόμαστε και να μην αγγίζουμε ποτέ ξένα πράγματα.

Έμαθα πολλά πράγματα κυρίως απ' τη γιαγιά μου. Μαγειρική, ζαχαροπλαστική και εργόχειρο. Πολίτικη κουζίνα με όλα τα αρώματα της ανατολής. Ο παππούς μου ο Κοσμάς ήταν ανατολίτης, κουβαλητής στο σπίτι, γνώριζε επτά γλώσσες, ήταν καλοσυνάτος άνθρωπος, εργατικός, φρόντιζε να μην λείπει στην οικογένειά του τίποτα. Αγαπούσε όλα του τα εγγόνια και θυμάμαι ότι πάντα έφερνε δώρα.

Στις γιορτές μαζεύομασταν και τρώγαμε όλοι μαζί, μετά αρχίζαμε το τραγούδι και το χορό. Αμανέδες, τσιφτετέλια, καρσιλαμάδες, ήταν πολύ όμορφα. Μόλις δύο δωμάτια ήταν όλο κι όλο το σπίτι μας, κι όμως πάντα γέμιζε κόσμο. Το γλέντι συνεχιζόταν στις αυλές. Όλη η γειτονιά ήταν εκεί. Χαιρόμασταν στη χαρά και λυπόμασταν στη λύπη του γείτονα.

Θυμάμαι το Πάσχα που έψηναν όλοι μαζί το αρνί, του Αη Γιάννη του Ριγανά που άναβαν φωτιές, μαζεύοταν κόσμος και γιορτάζαμε τον Κλήδονα. Ποτέ δε θα ξεχάσω και τα αισιόδοξα χαμόγελα του κόσμου που ζούσαν φτωχικά αλλά με αξιοπρέπεια. Αν και είχαν ταλαιπωρηθεί τόσο πολύ, δεν το έβαζαν ποτέ κάτω. Μπορεί τώρα να ζω πιο άνετα σε μεγαλύτερο σπίτι, με το ηλεκτρικό, με το νερό, το τηλέφωνο, την τηλεόραση, που τότε δεν είχαμε, αλλά πάντα νοσταλγώ τα χρόνια εκείνα. Οι άνθρωποι είχαν πολύ πλούσια συναισθήματα και δύναμη ψυχής, που με βοήθησε να περάσω το υπόλοιπο της ζωής μου με δύναμη κι αισιοδοξία».

Συνηθισμένα ήταν και ο αμοιβαίος δανεισμός οικιακών σκευών, εργαλείων. Ακόμη οι αυλές πολλές φορές χρησιμοποιούνταν ως κοινόχρηστοι χώροι για το άπλωμα της μπουγάδας αφού οι αυλές ήταν μικρές και οι κάτοικοι πολλοί.

Οι απόγονοι των Μικρασιατών προσφύγων στην περιοχή αυτή εξακολουθούν να κάθονται τα καλοκαιρινά σούρουπα και βράδια έξω από

τα σπίτια τους με ανοικτές τις πόρτες, διατηρώντας, έτσι, ζωντανούς τους δεσμούς ανάμεσα στις γενιές και αποτελώντας εστίες συνέχειας αυτής της παράδοσης.

10. Εισαγωγή νέων πολιτικών και κοινωνικών αντιλήψεων: στο πολιτικό επίπεδο η πλειονότητα των Μικρασιατών ήταν άνθρωποι προοδευτικοί. Η Μεγάλη Ιδέα και ο αλυτρωτισμός που εξαγγέλθηκαν και υλοποιήθηκαν από τον Ελευθέριο Βενιζέλο τους είχαν στρέψει προς το κόμμα των φιλελευθέρων. Στη συνέχεια, η πικρία και η οργή για την τραγωδία, η απενεχοποίηση του Βενιζέλου σε σχέση με την τραγωδία, τα εγκληματικά λάθη του βασιλιά και των κυβερνήσεων του στη Μικρασιατική Εκστρατεία και η αδιαφορία της επίσημης πολιτείας για τα έντονα προβλήματά τους, ενίσχυσαν το φιλοβενιζελισμό τους. Παράλληλα, η στάση των Μεγάλων Δυνάμεων στη Μικρασιατική τραγωδία απεκάλυψε τα συμφέροντα που παίζονταν στην περιοχή σε βάρος των ανθρώπινων ζωών και του ελληνισμού. Έτσι, σφυρηλατήθηκε μέσα τους ο πατριωτισμός, η στήριξη στις δικές τους δυνάμεις, ο προοδευτισμός και η επιθυμία για αλλαγή της κοινωνίας.

Κάποιοι κατηγορήσαν τους πρόσφυγες ότι έγιναν κομμουνιστές. Η αλήθεια είναι ότι αρκετοί πρόσφυγες απογοητευμένοι από την πλημμελή κρατική βοήθεια για αποκατάσταση, στρατεύθηκαν με το Κομμουνιστικό Κόμμα επειδή εύρισκαν απήχηση στο πρόγραμμά του που κήρυττε ισότητα και κοινωνική δικαιοσύνη. Στο ΕΑΜ εντάχθηκαν αρκετοί πρόσφυγες που είχαν εγκατασταθεί στη Ναύπακτο, όπως ο Ιωάννης Κυριλής, ο Μιχάλης Κριδεράς, ο Σταμάτης Χρήστου Σταματίου¹⁸ και ο Στυλιανός Μασμανίδης. Ο τελευταίος εξελέγη εθνοσύμβουλος τον Απρίλιο του 1944 και έλαβε μέρος στο Εθνικό Συμβούλιο της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (Π.Ε.Ε.Α.) τον Μάιο του 1944 που φιλοξενήθηκε στο χωριό Κορυσχάδες της Ευρυτανίας¹⁹.

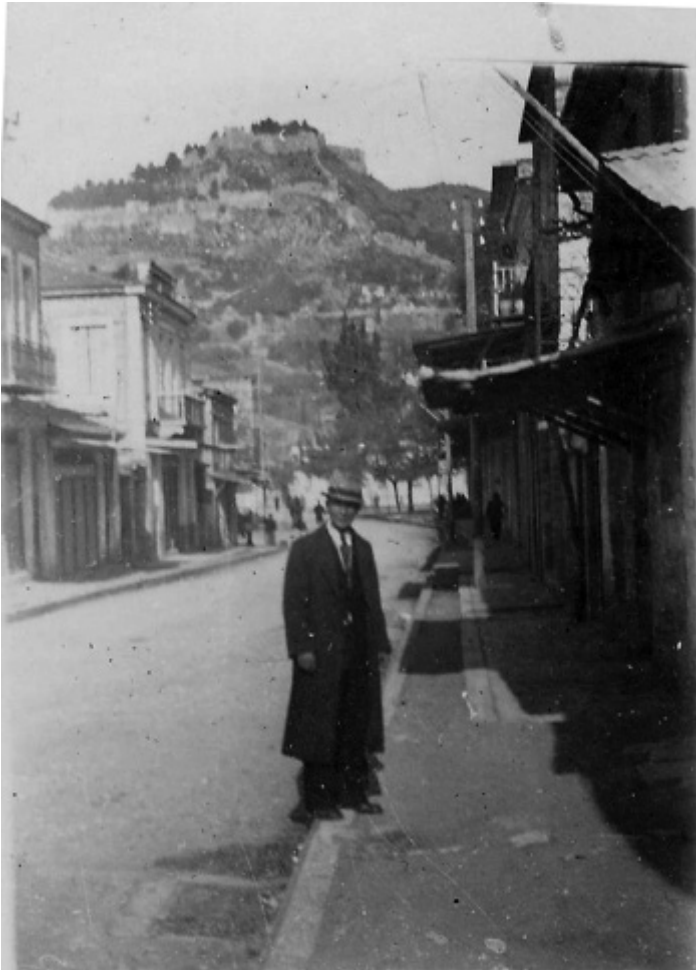
Αλλά και σε **κοινωνικό επίπεδο** οι Μικρασιάτες ήταν πιο προοδευτικοί από τους γηγενείς. Χάρη στην επαφή τους με τους ξένους ήταν κάπως πιο μορφωμένοι, μίλαγαν περισσότερες γλώσσες και είχαν αναπτύξει περισσότερες ικανότητες. Αυτό τους βοήθησε και στη γρή-

18 Σιαμαντάς Γιάννης: Οι αγώνες και ο γολγοθάς ενός αντάρτη. Ναύπακτος 2005.

19 Εθνικό Συμβούλιο: περιληπτικά πρακτικά εργασιών της πρώτης συνόδου του (Κορυσχάδες 14-27 Μάη 1944), εκδ. Κοινότητα Κορυσχάδων Ευρυτανίας, 1988 (ο Μασμανίδης ήταν από την Αθήνα και τον έστειλε το ΚΚΕ με το πρόσχημα του εργολάβου, να οργανώσει τον αγώνα και να λάβει μέρος στις εκλογές)

γορη προσαρμογή και επιτυχία τους και στον Ελλαδικό χώρο. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα για την ευρύτερη κοινωνική αντίληψη του μικρασιάτη πατέρα της μας ανέφερε η φιλόλογος Σταματούλα Βακάλογλου:

«Όταν αποφοίτησα το Λύκειο η Ναυπάκτια μητέρα μου είχε ενδοιασμούς για το αν θα έπρεπε να συνεχίσω τις σπουδές μου στο Πανεπιστήμιο. Αντίθετα, ο πατέρας μου με παρότρυνε και με βοήθησε καθοριστικά στις σπουδές και στην επαγγελματική μου αποκατάσταση».

Σταύρος Αναστασιάδης στη Ναύπακτο.

Πώς αντιμετώπισε η τοπική κοινωνία τους πρόσφυγες;

Η Ελλάδα είναι η χώρα με το μεγαλύτερο ποσοστό προσφύγων στον κόσμο. Οι γενέθλιοι χώροι των προσφύγων είναι οι κοιτίδες του Ελληνικού Πολιτισμού. Η Μικρά Ασία, η Ρωσία, η Αίγυπτος και η Βόρεια Ήπειρος είχαν αιώνες πριν αμιγή ελληνικό πληθυσμό. Θα περίμενε κανείς ιδιαίτερα οι Μικρασιάτες και οι Έλληνες της Ρωσίας να έχουν ιδιαίτερη θέση στη συλλογική μνήμη των Νεοελλήνων. Φαίνεται ότι η γνώση αυτή δεν πέρασε μέσα από την εκπαιδευτική διαδικασία στις νέες γενιές της σύγχρονης Ελλάδας.

Η οικονομική αναταραχή και ο έντονος οικονομικός ανταγωνισμός που σημειώθηκε τον πρώτο καιρό μετά την άφιξη των προσφύγων δημιούργησε προστριβές των ντόπιων με τους πρόσφυγες. Τα πρώτα αποτελέσματα της συνύπαρξης δεν ήταν ιδιαίτερα ευχάριστα. Η εικόνα του πρόσφυγα ήταν στη συνείδηση του ντόπιου αδιάφορη και ο πρόσφυγας αντιμετωπιζόταν με μεγάλη επιφύλαξη από τους ντόπιους. Είχε περάσει στο υποσυνείδητο των ντόπιων ότι υπήρχε χαλαρότητα στις ηθικές αξίες των προσφύγων. Ανάλογα με το μορφωτικό επίπεδο, τις προκαταλήψεις και τα ιδιαίτερα συμφέροντά τους, τους συμπεριφέρονταν από δύσπιστα μέχρι και περιφρονητικά. Με το πέρασμα του χρόνου τα πιο προοδευτικά στοιχεία και από τις δύο μεριές άρχισαν να δημιουργούν σχέσεις, φιλίες, κουμπαριές, συμπεθεριά.

Δεν έλειψαν και περιπτώσεις που γηγενείς αμφισβήτησαν την ίδια την ελληνικότητα των προσφύγων. Τα επιτιμητικά παρωνύμια «τουρκόσποροι» και «Ρώσοι» ήταν συχνά τα πρώτα χρόνια. Ο λόγος που κάποιοι ντόπιοι έμειναν αδιάφοροι ή ακόμη και εχθρικοί απέναντι των προσφύγων ήταν οι πολιτικές προτιμήσεις των προσφύγων και οι φοβίες των ντόπιων που τροφοδοτούνταν από τον αντιβενιζελικό Τύπο της εποχής. Η λανθάνουσα αυτή κοινωνική διαφοροποίηση εκφραζόταν από ντόπιους κυρίως με απάθεια και αποφυγή ιδιαίτερης κοινωνικής επαφής με τους πρόσφυγες. Για το λόγο αυτό, τα πρώτα χρόνια η κοινωνική ζωή των προσφύγων χαρακτηρίζεται από εσωστρέφεια στις συναναστροφές με τους ντόπιους.

Η Χρυσάνθη Βακάλογλου, την οποία το 1922 έφεραν οι γονείς της μωρό στη Ναύπακτο, δήλωσε σχετικά τα παρακάτω:

«Εκεί ήμασταν Έλληνες και εδώ Τούρκοι. Δεν μας έβλεπαν κι εμάς σαν Έλληνες. Μας βρίζανε, μας έλεγαν Τούρκους. Μας υποστήριζε πολύ ο Ελευθέριος Βενιζέλος εμάς τους πρόσφυγες²⁰ ».

Παρόλα αυτά είναι γεγονός ότι στη Ναύπακτο δεν υπήρξαν ιδιαίτερες τριβές και συγκρούσεις μεταξύ των γηγενών και των προσφύγων εργατών και γεωργών όπως σε πολλές πόλεις της Ελλάδας. Βέβαια υπήρχε διαφορά νοοτροπίας, ιδιοσυγκρασίας και γλώσσας μεταξύ προσφύγων και ντόπιων, αφού κάποιοι μιλούσαν την ελληνική με ιδιωματισμούς. Παρά ταύτα δεν υπήρξε μεγάλο χάσμα αφού αρχικά οι χώροι υποδοχής, αλλά και ο χώρος μόνιμης εγκατάστασης των προσφύγων βρίσκονταν μέσα στα όρια της πόλης. Η καθημερινή συνάντηση, γνωριμία, συναλλαγή με τους ντόπιους Ναυπάκτιους είχε ως συνέπεια τη γρήγορη ενσωμάτωση των προσφύγων στην τοπική κοινωνία. Επίσης, δεν υπήρξε άγριος οικονομικός ανταγωνισμός γηγενών και προσφύγων καθότι δεν υπήρξε ούτε ιδιοποίηση γης ούτε μεγάλης κλίμακας προσφορά εργατικών χεριών. Οι μεν αγρότες πρόσφυγες απορροφήθηκαν στα κτήματα ντόπιων μεγαλοκτηματιών, οι δε αστοί ασχολήθηκαν με το ψάρεμα, το μικρεμπόριο και με κάθε λογής εργασία που είχε ανάγκη η μικρή μας πόλη της εποχής εκείνης.

Η Χρυσάνθη Βακάλογλου-Παύλου.

Τονίζουμε το γεγονός αυτό, διότι σε πολλές πόλεις της Ελλάδας δημιουργήθηκαν ανεξάρτητοι συνοικισμοί σε απόσταση από τα αστικά κέντρα, για να μη διαταραχθεί η ομαλή ζωή της πόλης.

Οι ντόπιοι αναφέρονταν συχνά στο ήθος των προσφύγων, στη ροπή τους για διασκέδαση και την κοσμοπολίτικη συμπεριφορά των γυναικών τους. Οι πρόσφυγες από τη μεριά τους μιλούσαν για χαμηλό

²⁰ Σε συνέντευξή της στη Ζωή Δενδραμή, που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «Εμπρός» 7-9-2007.

μορφωτικό και πολιτιστικό επίπεδο των ντόπιων και προέβαλαν την ελληνικότητά τους, την οποία οι ντόπιοι συχνά αμφισβητούσαν.

Οι περισσότεροι Ναυπάκτιοι θεωρούσαν τους πρόσφυγες τίμιους και εργατικούς ανθρώπους. Ο Γεώργιος Παπανικολάου, κτηματίας από τη Δάφνη, σύμφωνα με τη μαρτυρία του γιου του, δήλωνε το 1927, όταν εργάζονταν στα κτήματά του τέσσερις Μικρασιάτες πρόσφυγες:

«Είναι τίμιοι και εργατικοί άνθρωποι. Εργάζονται πρόθυμα και ευσυνείδητα».

Στο έργο κατασκευής της γέφυρας του Μόρνου συμμετείχαν αρκετοί πρόσφυγες. Πάνω αριστερά διακρίνεται ο Ανέστης Αναστασιάδης.

Η Φρόσω Καραχάλιου - Μαστραπά που γεννήθηκε στη Ναύπακτο το 1929 μας είπε σχετικά:

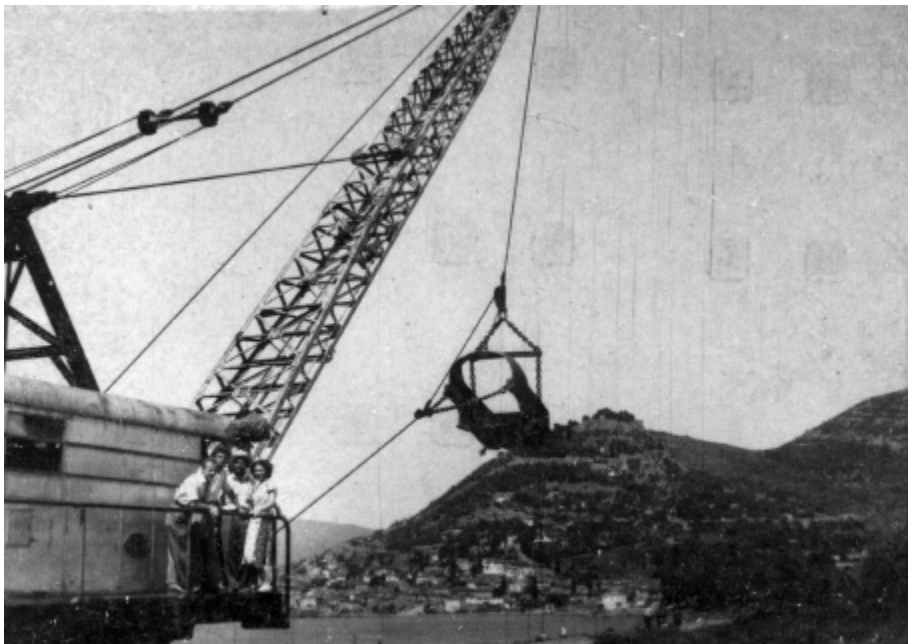
“Ο πατέρας μου, Μιχάλης Καραχάλιος, είχε υποδηματοποιείο στην πλατεία Παπαχαλαράμπους. Από το μαγαζί μας περνούσαν κάθε μέρα οι πρόσφυγες και είχαμε γνωριστεί. Η εικόνα που έχω εγώ από τους παλιούς εκείνους πρόσφυγες είναι ότι ήταν εργατικοί, έντιμοι, αθώοι και καλοσυνάτοι άνθρωποι. Οι γυναίκες ήταν εργατικές, καθαρές και πονόψυχες. Μοιράζονταν με τους συνανθρώπους τους τα λίγα υπάρχοντά τους, τις χαρές και τις λύπες τους. Θυμάμαι κά-

ποιες από τις προσφυτούλες έπαιρναν στρωσίδια, χαλιά και άλλα βαριά ρούχα από τα σπίτια Ναυπάκτιων, τα μετέφεραν με χειράμαξες στο ρυάκι στο Γρίμποβο. Εκεί, πάνω σε ειδικά τοποθετημένες πέτρες, που τις έλεγαν πλύστρες, τα κοπάναγαν, τα έπλυναν και τα άπλωναν στα χαλίκια της ακρογιαλιάς για να στεγνώσουν.

Επίσης, θυμάμαι ότι οι πρόσφυγες εκκλησιάζονταν τακτικά στο ναό της Αγίας Παρασκευής και ήταν ιδιαίτερα ευσεβείς”.

Ξεφυλλίζοντας το «παλαιό» και το «νέο» δημοτολόγιο του Δήμου Ναυπάκτου εντοπίσαμε επιγαμίες Μικρασιατών και Ναυπάκτιων από το 1922 έως το 1940. Από τα πρώτα χρόνια δηλαδή μετά την εγκατάσταση των προσφύγων έχουμε γάμους ντόπιων με προσφυγοπούλες και προσφύγων με κοπέλες από τη Ναύπακτο και την ευρύτερη Ναυπακτία.

Τελικά, στη μεταπολεμική ζωή της Ναυπάκτου η διαχωριστική γραμμή μεταξύ προσφύγων και ντόπιων έπαψε να υπάρχει. Τα παιδιά και τα εγγόνια των πρώτων Μικρασιατών προσφύγων συνυπήρχαν στο σχολείο, στην εκκλησία, στη γειτονιά και στο χώρο εργασίας και συμμετείχαν κανονικά σ’ όλες τις δραστηριότητες στη νέα πατρίδα τους.

Ο Νίκος Κριδεράς, εγγόνι του Μικρασιάτη Μιχάλη Κριδερά, είναι ένας από αυτούς που κρατάνε ζωντανό το καντηλάκι της Μικρασιατικής καταγωγής, έγραψε τους παρακάτω στίχους από τα παιδικά του βιώματα που είχε από την οικογένειά του και τον προσφυγικό συνοικισμό.

Χρόνια μες το συνοικισμό

Χρόνια μες το συνοικισμό
γιαγιά είχα εγώ το Δεσποινιώ,
αρχόντισσα απ' τ' Αϊβαλί
και προσφυγάκι σε άλλη γη.

Και προσφυγάκι σε άλλη γη
μέρα να μην ξαναρθεί.
Κι ήμουν παιδί πολύ μικρό
που μούλεγε για το κακό.

Κι ήμουν παιδί πολύ μικρό
να ξέρω τι είναι το κακό.
Μ' ένα καράβι απ' τ' Αϊβαλί
μια Κυριακή με την αυγή
ξεκίνησε για άλλη γη
μέρα να μην ξαναρθεί.

Μέρα να μην ξαναρθεί
μ' ένα καράβι απ' τ' Αϊβαλί
κι ήμουν παιδί πολύ μικρό
που μούλεγε για το κακό
κι ήμουν παιδί πολύ μικρό
να ξέρω τι είναι το κακό.

Δεν είμαι από δω

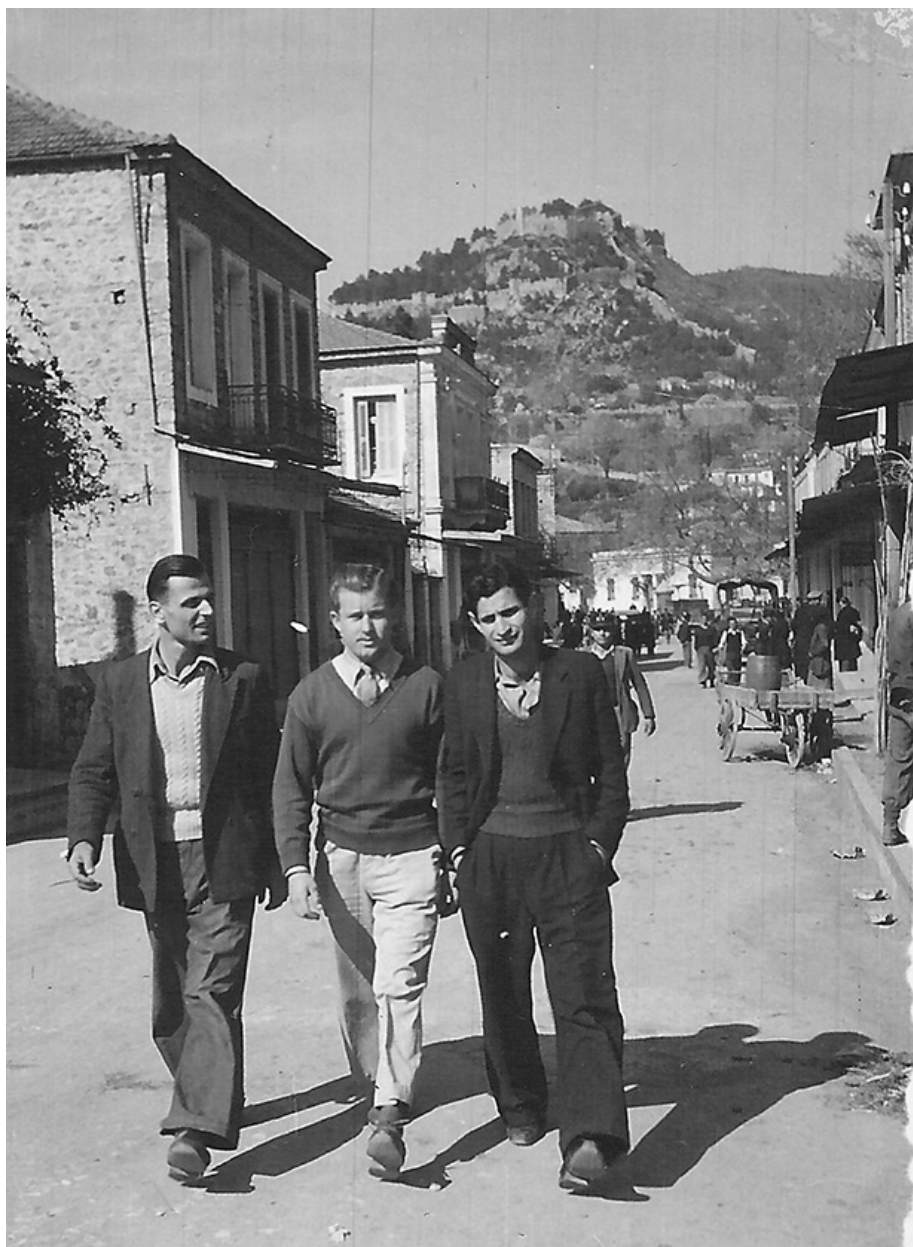
Εγώ δεν είμαι από δω
είμ' από άλλα μέρη.
Είμ' από κει πού οι άνθρωποι
σου σφίγγουνε το χέρι.

Είμ' από τόπους όμορφους
που μεσ' τα μάτια μου είδα
για αυτό κρατάω άσβεστη
στα χρόνια την ελπίδα.

Παππούδες είχα απ' τ' Αϊβαλί
γιαγιάδες απ' την Προύσα
και ήταν χρυσοκέντητα
τα ρούχα που φορούσα.

Εγώ δεν είμαι από δω
είμ' από άλλα μέρη.
Είμ' από κει που τραγουδούν
γλυκά το τζιβαέρι.

Μέσα στις φλέβες μου κυλάει
αίμα απ' τη Μικρά Ασία,
τώρα πώς βρέθηκα εδώ
το γράφει ή ιστορία !

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Οι οικογένειες προσφύγων στη Ναύπακτο

Οικογένειες προσφύγων στην περιοχή του Ευπαλίου

Πρόσφυγες που μετακινήθηκαν τα πρώτα χρόνια

Αντί επιλόγου

Βιβλιογραφία

Ευρετήριο

Οικογένεια Αναστάση Αναστασιάδη (1907-1992)

Ο Αναστάσης Αναστασιάδης του Παναγιώτη και της Χαρίκλειας γεννήθηκε το 1907 στα Σούρμενα Τραπεζούντας. Το 1917, με τις σφαγές των Τούρκων, η οικογένειά του αναγκάστηκε να φύγει με τα πόδια προς τη γειτονική Γεωργία, και εγκαταστάθηκε στο Βατούμ για 22 χρόνια. Η οικογένειά του αποτελούνταν από τη μητέρα του Χαρίκλεια και τα αδέρφια του Πέτρο 17 ετών, Αναστάση 13 ετών, Σταύρο 4 ετών και μια κοπέλα. Στο Βατούμ ο Αναστάσης εργάστηκε ως σιδηρουργός, ο Σταύρος φοίτησε στο Πανεπιστήμιο και η κοπέλα πέθανε σε μικρή ηλικία.

Ο Αναστάσης παντρεύτηκε τη Ζωή Ταυρίδη του Χρήστου που γεννήθηκε το 1919 στο Σοχούμ Ρωσίας. Ήταν Ελληνίδα προσφυγοπούλα με καταγωγή από την Τραπεζούντα. Στο Βατούμ απέκτησαν δύο παιδιά, το Γιώτη το 1936 και τη Χαρίκλεια το 1938. Το 1937 το κράτος της Σοβιετικής Ένωσης υποχρέωνε όσους κατοίκους δεν είχαν και δεν επιθυμούσαν να αποκτήσουν σοβιετική υπηκοότητα να εγκαταλείψουν τη χώρα. Έτσι, λοιπόν, η οικογένεια του Αναστάση Αναστασιάδη, όπως και η οικογένεια του Πέτρου Παναγιωτίδη, αποφάσισαν να φύγουν από τη Σοβιετική Ένωση και να αναζητήσουν την τύχη τους στην Ελλάδα.

Το 1939 επιβιβάστηκαν σε ρωσικό πλοίο μαζί με όσα από τα υπάρχοντά τους μπορούσαν να μεταφέρουν στην Ελλάδα. Στον Πειραιά πέντε-έξι οικογένειες προσφύγων, μεταξύ αυτών και οι οικογένειες των Παναγιωτίδη και Αναστασιάδη, ανέβηκαν στο πλοίο «Πύλαρος», που τους μετέφερε στο Μεσολόγγι τον Ιούλιο του 1939. Κατά τη διάρκεια της διαδρομής προς το Μεσολόγγι το πλοίο αγκυροβόλησε για λίγο στα ανοιχτά του κόλπου της Ναυπάκτου απ' όπου οι πρόσφυγες είδαν τα πλατάνια και τα πολλά νερά στην παραλία της και εντυπωσιάστηκαν. Μάλιστα εξέφρασαν την επιθυμία να μείνουν για πάντα εκεί, αλλά τελικά τους πήγαν στον αρχικό προορισμό τους που ήταν το Μεσολόγγι. Παρέμειναν δύο εβδομάδες στο χώρο του Νοσοκομείου, δίπλα από τον Κήπο των Ηρώων. Η πολλή ζέστη και τα κουνούπια τους προδιέθεσαν αρνητικά και οι έξι οικογένειες των Ποντίων αναζήτησαν την τύχη τους στο Αγρίνιο και στη Ναύπακτο.

Οι οικογένειες Παναγιωτίδη και Αναστασιάδη επιβιβάστηκαν σ' ένα φορτηγό, που μαζί με την οικοσυσκευή τους τούς έφερε στη Ναύπακτο. Έμειναν σε δυο διαμερίσματα των προσφυγικών κατοικιών, που είχαν χτιστεί πριν από λίγα χρόνια.

Στη Ναύπακτο ο Αναστάσης Αναστασιάδης άσκησε το επάγγελμα του σιδηρουργού. Στην αυλή της προσφυγικής κατοικίας του λειτούργησε εργαστήριο, όπου κατασκεύαζε γεωργικά εργαλεία, καρφιά, πέταλα κ.ά.

Ο Ανέστης Αναστασιάδης με την οικογένειά του.

Ο Αναστάσης Αναστασιάδης απέκτησε άλλα τρία παιδιά στη Ναύπακτο, το Χρήστο (1943), την Ανθή (1945) και τον Πέτρο (1948).

Την περίοδο του 1941-42 ο Σταύρος Αναστασιάδης με τη μητέρα του Χαρίκλεια εντάχτηκαν στο στρατό της Εθνικής Αντίστασης. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε την αιτία συνεχών διωγμών του Αναστάση και όλων των μελών της οικογένειας Αναστασιάδη. Την περίοδο του 1947-49 τα παιδιά του Αναστάση, για να αποφύγουν τους διωγμούς, αναγκάζονταν και κρύβονταν. Ο εντεκάχρονος Γιώτης κρυβόταν σε συγγενή του στην Καισαριανή, όπου εργαζόταν ως βοηθός υποδηματοποιού, για να ζήσει.

Μετά το 1949, όταν η πολιτική κατάσταση ομαλοποιήθηκε κάπως στην Ελλάδα, ο Αναστάσης εργάστηκε ως σιδηράς στο μεγάλο έργο που εκτελούνταν την εποχή εκείνη στην περιοχή της Ναυπάκτου, την οριοθέτηση του ποταμού Μόρνου, που εκτελούσε η εταιρεία του Μικρασιάτη Χρυσόπουλου.

Ο Γιώτης Αναστασιάδης, που μας διηγήθηκε την ιστορία της οικογένειάς του, επιστρέφοντας μετά το 1950 στη Ναύπακτο, εργάστηκε ως ψαράς και αργότερα ναυτολογήθηκε σε ποντοπόρα πλοία διεθνών μεταφορών. Το 1963, εγκαταστάθηκε στην Αμερική, όπου ασχολήθηκε με οικοδομικές εργασίες. Το 1967, ήρθε στη Ναύπακτο και παντρεύτηκε την προσφυγοπούλα Φωτεινή Γραμμάτη και έφυγαν πάλι για στην Αμερική. Απέκτησαν δύο αγόρια, τον Ανέστη (1968), τον Αποστόλη (1970) και μια κόρη, τη Ζωή (1984). Επέστρεψαν στην Ελλάδα και εγκαταστάθηκαν μόνιμα. Τα παιδιά τους τελείωσαν το Λύκειο και μετά σπούδασαν και εγκαταστάθηκαν μόνιμα στην Αμερική.

Για τις σχέσεις της οικογένειας με τους ντόπιους ο Γιώτης Αναστασιάδης εξέφρασε το παράπονο ότι:

«ενώ η οικογένειά μου επέλεξε να εγκατασταθεί στην Ελλάδα από αγάπη προς την πατρίδα μας εντούτοις βασανιστήκαμε πολύ λόγω των πολιτικών μας πεποιθήσεων. Για τους δεξιούς Ναυπάκτιους ήμασταν Ρώσοι κομμουνιστές. Πολλές φορές Ναυπάκτιοι Ράλληδες έρχονταν στο σπίτι μας και μας απειλούσαν ή δημιουργούσαν επεισόδια για εκφοβισμό».

Τα άλλα αδέρφια του Αναστάση Αναστασιάδη.

Ο Πέτρος μαζί με τους θείους του Ταυρίδη, αδέρφια της μάνας του, έμειναν στη Σοβιετική Ένωση και εγκαταστάθηκαν μόνιμα στο Τιμκέντ του σημερινού Καζακστάν.

Η Χαρίκλεια Αναστασιάδη πέθανε το 1946 από κακουχίες στα χρόνια της Αντίστασης.

Ο Σταύρος Αναστασιάδης ήρθε στη Ναύπακτο με τη μητέρα του Χαρίκλεια. Έμεινε σε κατοικία στη συνοικία των προσφυγικών. Το 1945 εντάχθηκε στο ΕΑΜ και έφυγε από τη Ναύπακτο. Πήγε στο Ρέθυμνο για να γλιτώσει τις διώξεις εναντίον του. Άνοιξε φωτογραφείο και εργάστηκε εκεί για είκοσι και πλέον χρόνια.

Τα τελευταία χρόνια εγκαταστάθηκε στην Αθήνα. Στο Ρέθυμνο παντρεύτηκε την Μανωλιά Μακριδάκη και απέκτησαν τη Χαρίκλεια και τον Παναγιώτη. Το 1954 επισκέφθηκε τους συγγενείς του στη Ναύπακτο. Η παρακρατική οργάνωση "Χ" με έξι-επτά κουκουλοφόρους έκανε έφοδο στο σπίτι των συγγενών του στα προσφυγικά. Περιπετειωδώς και την τελευταία στιγμή απέφυγε τη σύλληψή του. Έκτοτε, ήρθε μόνο μια φορά, το 1980, στη Ναύπακτο. Πέθανε πριν από λίγα χρόνια στην Αθήνα.

Οικογένεια Σταύρου Αναστασιάδη.

Οικογένεια Κυριάκου Βακάλογλου

Ο Κυριάκος Βακάλογλου γεννήθηκε στο Αχιρλί Σμύρνης στη Μικρά Ασία το 1877 και πέθανε στη Ναύπακτο το 1969. Ο πατέρας του Δημήτριος ήταν φούρναρης, ενώ αυτός ασχολήθηκε με αγροτικές καλλιέργειες. Τη μητέρα του την έλεγαν Χρυσούλα. Η γυναίκα του Σταματία Παπαδοπούλου ή Ψωμά του Κωνσταντίνου και της Πηνελόπης (1882-1968) ήταν κόρη ιερέα.

Ο Κυριάκος Βακάλογλου με τη γυναίκα του Σταματία και το γιο του Λευτέρη.

Η οικογένεια Βακάλογλου στο Αχιρλί ασχολούνταν με τη γεωργία σε κτήματα δικά τους και ενοικιασμένα. Επίσης, ασχολούνταν και με την αλιεία στην παραλιακή πόλη τους.

Το 1914, με τον πρώτο διωγμό έφυγε από το Αχιρλί με τα δυο παιδιά του και έμεινε στη Θεσσαλονίκη μέχρι το 1919. Το 1919

ακολούθησε τον ελληνικό στρατό στη Μικρασιατική Εκστρατεία και εγκαταστάθηκε εκ νέου στο Αχιρλί στην κατεστραμμένη παλιά του ιδιοκτησία. Όμως, τρία χρόνια αργότερα, όταν κατέρρευσε το ελληνικό μέτωπο, η οικογένεια του Κυριάκου Βακάλογλου πήρε πάλι το δρόμο της προσφυγιάς. Μαζί του έφερε τη γυναίκα του Σταματία Παπαδοπούλου και τα τρία παιδιά του, Κωνσταντίνο (1907), Ελευθέριο (1913) και Χρυσάνθη (1922).

Στην παραλία στα Καράμπουρνα η οικογένεια του Κυριάκου Βακάλογλου κατάφερε την τελευταία στιγμή να επιβιβαστεί σε μια ψαρό-βαρκα και έφτασε στη Χίο. Αυτή τη φορά η οικογένεια Βακάλογλου βρέθηκε στην Πάτρα, όπου έμεινε περίπου ένα δίμηνο. Ο Κυριάκος ήρθε στη Ναύπακτο, του άρεσε ο τόπος και αποφάσισε να εγκατασταθεί με την οικογένειά του εκεί.

Τα πρώτα χρόνια έμεινε στα Μποτσαρέικα μαζί με τους άλλους Μικρασιάτες πρόσφυγες. Ο Κυριάκος αρχικά ασχολήθηκε με το ψάρεμα για τέσσερα με πέντε χρόνια, η γυναίκα του εργάστηκε ως οικιακή βοηθός σε σπίτια πλούσιων Ναυπακτιών και στο Δεσποτικό και τα παιδιά του σε βοηθητικές εργασίες.

Το 1928, ο Ανδρέας Κοζώνης τον κατέστησε διαχειριστή των κτημάτων του στη Μαμουλάδα. Επρόκειτο για κτήμα 1000 στρεμμάτων όπου ο Κυριάκος και ο γιος του Ελευθέριος καλλιέργησαν και φρόντιζαν μέχρι το 1968. Έχοντας προχωρημένες γνώσεις γεωργίας και σε συνεργασία με την Αγροτική Τράπεζα καλλιέργησαν αμπέλια για παραγωγή σταφίδας και κρασιού, ελιές, σιτηρά, τριφύλλια και κηπευτικά. Φύτεψε καινούργιες ποικιλίες αμπελιού και παρήγαγε κηπευτικά των οποίων η καλλιέργεια δεν ήταν συνηθισμένη στην περιοχή. Κάθε πρωί με το κάρο του φορτωμένο με κοφίνια γεμάτα λαχανικά και φρούτα ο Λευτέρης Βακάλογλου τροφοδοτούσε τα μανάβικα της πόλης.

Ο ογδονταπεντάχρονος Λάμπρος Χαλάτσης, ο οποίος εργάστηκε στο κτήμα του Κυριάκου Βακάλογλου, λέει:

«Καλλιεργούσε κηπευτικά, λάχανο, κουνουπίδι και πράσο τα οποία εμείς δεν τα ξέραμε μέχρι τότε. Μας έδινε μερικές φορές, τα πηγαίναμε στο σπίτι και δεν ξέραμε πώς να τα μαγειρέψουμε».

Ο Κυριάκος Βακάλογλου είχε αποφοιτήσει από την Ευαγγελική Σχολή Σμύρνης. Παλιοί κάτοικοι της Μαμουλάδας θυμούνται και μιλάνε με

τα καλύτερα λόγια για τον χαρακτήρα του υπέροχου αυτού ανθρώπου, του Κυριάκου Βακάλογλου και της οικογένειάς του. Ο Παναγιώτης Χαρακίδας που γεννήθηκε το 1925 στη Μαμουλάδα ανέφερε για τον Κυριάκο Βακάλογλου:

«Ήταν εργατικός και ευγενικός άνθρωπος. Εκκλησιαζόταν συχνά στον Άγιο Πολύκαρπο. Τον θυμάμαι που έψελνε πολύ ωραία. Στον Επιτάφιο μάζευε εμάς τα παιδιά και μας μάθαινε να ψέλνουμε τα εγκώμια».

Το 1939, ο Κώστας Βακάλογλου (1907-1999) παντρεύτηκε την Αριάδνη Καραγιάννη, από την Αράχοβα Ναυπακτίας (1912-1999) και απέκτησαν: τον Κυριάκο 1939, την Σταματία 1941, τον Δημήτριος 1945, τον Νικόλαο 1947, τον Αντώνη 1949, και τον Γεώργιο 1950. Εγκαταστάθηκε στο κτήμα του Ανδρέα Κοζώνη στη Ναύπακτο. Πρόκειται για το κτήμα που αργότερα δώρισε στο Δήμο Ναυπακτου και στο οποίο κτίστηκαν το Διοικητήριο, η Βιβλιοθήκη, το Νοσοκομείο και τα Δικαστήρια. Το κτήμα αυτό ήταν ποτιστικό και ο Βακάλογλου το αξιοποίησε με τον καλύτερο τρόπο. Φύτεψε πορτοκαλιές, λεμονιές και όλων των ειδών τα σπωροφόρα και κηπευτικά. Σε οικόπεδο που του παρεχώρησε ο Ανδρέας Κοζώνης έκτισε την κατοικία του.

Ο Κωνσταντίνος Κυρ. Βακάλογλου.

Το 1996, ο Κώστας Βακάλογλου επισκέφθηκε το Αχιρλί Σμύρνης και αναζήτησε την πατρική του εστία και τους γνωστούς από την παιδική του ηλικία Τούρκους. Για την επίσκεψή του αυτή σημειώνει τα παρακάτω:

«Στις 24-8-1986 φθάσαμε στα Καράμπουρνα (παραλιακό προάστιο της Σμύρνης). Στο Αχιρλί συναντηθήκαμε σε ένα καφενείο με παλιούς γνωστούς Τούρκους οι οποίοι μας υποδέχτηκαν με εγκάρδιότητα. Μας φέραν ένα κλαδί ελιάς και ένα ποτήρι λάδι και μας αποκάλεσαν καρτάσι (αδέλφια). Συζητήσαμε για όλους τους γνωστούς μας, Έλληνες και Τούρκους. Μετά μας πήγαν εκεί που ήταν

το σπίτι του πατέρα μου. Είδαμε ερείπια, ένα σωρό πέτρες και γύρω-γύρω τα αμπέλια».

Ο Ελευθέριος Βακάλογλου (1913-1993) ήταν απόφοιτος Λυκείου, γνώστης της γεωργικής τέχνης και ασχολήθηκε με την καλλιέργεια των κτημάτων Κοζώνη στη Μαμουλάδα όπου έμεινε με την οικογένειά σε οίκημα που του παραχωρήθηκε. Έγινε κάτοχος του υπ' αριθμ. 4α οίκηματος στο πρώτο τετράγωνο του προσφυγικού οικισμού Ναυπάκτου. Παντρεύτηκε την Μαρία Αγγελοπούλου, από το Μολύκρειο Ναυπακτίας (1920-1987) και απέκτησαν την Σταματούλα 1954, καθηγήτρια φιλολογίας.

Η Χρυσάνθη Βακάλογλου, την οποία το 1922 έφεραν οι γονείς της μωρό στη Ναύπακτο, θυμάται τα παρακάτω:

«Ήμουν έξι χρονών, όταν η οικογένειά μας εγκαταστάθηκε στα κτήματα των αδελφών Κώστα και Ανδρέα Κοζώνη στην περιοχή προς τη Μαμουλάδα. Οι Κοζωναίοι είχαν πολύ μεγάλη περιουσία. Η έκτασή τους ξεκινούσε από το σημείο στο οποίο σήμερα κτίστηκε το δεύτερο συγκρότημα εργατικών κατοικιών και έφτανε μέχρι την Αφροζυλιά, στην περιουσία Μοσχανδρέου.

Εμείς μέيناμε σε ένα σπιτάκι εκεί που σήμερα είναι η περιουσία του Σπύρου Κοσανδιανού. Μέχρι τότε τα κτήματα τα φρόντιζε κάποιος που νομίζω ότι ονομάζεται Καταρέλος αλλά έμοιαζαν παρατημένα. Από την πρώτη στιγμή ο πατέρας μου πήγε στην Κόρινθο και αγόρασε από φυτώρια καρποφόρα δένδρα και κλήματα με νέες ποικιλίες. Φύτεψε αμπέλι 18 στρεμμάτων στη θέση "Ντούση" με κορινθιακή σταφίδα, κέρινο και άλλες ποικιλίες επιτραπέζιων σταφυλιών. Θυμάμαι που πωλούσε σταφίδα στον Α.Σ.Ο. Πάτρας. Επίσης, καλλιεργούσε πολλά λαχανικά.

Είχαμε δύο άλογα με τα οποία κάναμε χωράφι και κινούσαμε τα δύο κάρα που μας βοηθούσαν σε όλες τις μεταφορές. Είχαμε μια μεγάλη αποθήκη, στάβλο και λιακωτό που ξεραίναμε τη σταφίδα. Εκτρέφαμε και αρκετά οικόσιτα ζώα.

Τον πατέρα μας βοηθούσε η μάνα μου και τα αδέρφια μου Λευτέρης και Κώστας. Στα κτήματα δούλευαν και πολλοί Μαμουλαδιώτες, οι οποίοι έσκαβαν τη σταφίδα και μάζευαν ελιές.

Τα παιδιά πηγαίναμε στο Δημοτικό σχολείο στη Μαμουλάδα το χειμώνα. Μετά το Πάσχα, που το σχολείο μεταφερόταν στην Άνω Μαμουλάδα, συνέχιζα στο Δημοτικό της Παλαιοπαναγιάς. Θυμάμαι έναν συμμαθητή μου από τη Μαμουλάδα, τον Πάνο Χαλάτση ήταν άριστος.

Η μάνα μου δούλευε στο Δεσποτικό, μαγείρευε και καθάριζε την κατοικία του Δεσπότη Αμβρόσιου από την Προύσα. Έμεινα εκεί μέχρι το 1950 που παντρεύτηκα. Πέρασαμε καλά εκεί. Οι ιδιοκτήτες του κτήματος ήταν καλοί άνθρωποι. Στην κατοχή δεν πέρασαμε πείνα. Είχαμε οικόσιτες κατσίκες, κότες, λάδι, χοιρινά.

Για τους άλλους ήμασταν οι πρόσφυγες και καμιά φορά μας λέγανε και Τούρκους, αλλά δεν μπορώ να πω ότι υπήρξαν τριβές και συγκρούσεις. Χάσαμε τις περιουσίες μας στη Μικρά Ασία, αλλά και στη Ναύπακτο καλά πέρασαμε. Όμως δουλέψαμε σκληρά».

Το 1949, η Χρυσάνθη Βακάλογλου παντρεύτηκε τον Δημήτριο Παύλου (1925) από τη Γαβρολίμνη Ναυπακτίας. Απέκτησαν τη Στέλλα, το Γιάννη, τον Κυριάκο, το Χρήστο.

Ο αδελφός τού Κυριάκου, Γεώργιος Βακάλογλου, δάσκαλος και διανοούμενος, εγκαταστάθηκε το 1922 μόνιμα στη Χίο. Έζησε μέχρι το 1975 αγναντεύοντας τα μικρασιατικά παράλια, ξυπνώντας από τα κοκόρια του Τσεσμέ, ελπίζοντας την επιστροφή στα πάτρια εδάφη και αναπολώντας τις ημέρες ευτυχίας που έζησε στα νεανικά του χρόνια. Ήταν άγαμος και διετέλεσε νομάρχης Χίου.

Συγγενείς Βακάλογλου εγκαταστάθηκαν επίσης στην Κόρινθο και την Πάτρα. Ο Ανέστης Βακάλογλου, γεννημένος τον Φεβρουάριο του 1922 στο χωριό Αχιρλί, στη Μικρασία, βρέθηκε πρόσφυγας πρώτα στην Κρήτη και μετά στην Πάτρα.

Συγγενείς της γυναίκας του Κυριάκου, Σταματίας Παπαδοπούλου εγκαταστάθηκαν στην Πιερία και στην Ημαθία.

Οικογένεια Ιωάννη Γιακουμή (1914-1940)

Στην προσπάθεια εξόδου από τη Μικρά Ασία ο Χρήστος Γιακουμής συνελήφθη και αιχμαλωτίστηκε. Οι δύο μεγάλοι γιοί του σκοτώθηκαν σε συμπλοκή με τους Τούρκους σε μια απεγνωσμένη προσπάθεια διαφυγής τους. Ο οκτάχρονος Γιάννης Γιακουμής, παραδόθηκε από τον πατέρα του στη φιλική οικογένεια του Μιχάλη Κριδερά για να τον σώσουν.

Η κόρη του Ιωάννα Γιακουμή - Παπαδοπούλου μας είπε:

Ο Γιάννης Γιακουμής.

«Οι μαρτυρίες για τον πατέρα μου ήταν σπάνιες από το σπίτι και τους συγγενείς, ακόμα και σήμερα και δεν καταλαβαίνω το γιατί. Από ότι γνωρίζω ο πατέρας μου ήταν ο μικρότερος από τρία αδέρφια, τον πατέρα του τον έλεγαν Χρηστό, την μητέρα του Δήμητρα. Ήταν γαιοκτήμονες στο Αϊβαλί με μεγάλη περιουσία από λεμονόδενδρα. Τα γεγονότα του 1922 και η οπισθοχώρηση ανάγκασαν το Ελληνικό στοιχείο είτε να εγκαταλείψει την πατρίδα του,

είτε να σφαγιασθεί. Ο πατέρας μου Ιωάννης ήταν ο νεότερος της οικογένειας και η οικογένεια Μιχάλη Κριδερά τον πήρε μαζί στον δρόμο για την Ελλάδα και την προσφυγιά. Τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας, τα δυο μεγαλύτερα αδέρφια και οι υπόλοιποι με σπλισμό που διέθεταν κλείστηκαν στο σπίτι και ορκίστηκαν να το υπερασπιστούν. Κάθε σφαίρα και ένας Τούρκος, έτσι και έγινε, προσπάθησαν να μην πάει χαμένη ούτε μια. Όταν οι σφαίρες τελείωσαν όλοι σφαγιαστήκαν».

Ο ορφανός οχτάχρονος Ιωάννης Γιακουμής γλύτωσε από τη δίνη των γεγονότων της Μικρασιατικής Καταστροφής, εγκαταστάθηκε στη Ναύπακτο, πήγε στο Δημοτικό Σχολείο, εργάστηκε ως τεχνίτης στο

έργο της διευθέτησης της κοίτης του Μόρνου ποταμού στο έργο του Μικρασιάτη εργολάβου Χρυσόπουλου. Παντρεύτηκε την Βασιλική Θεοχάρη του Ιωάννη (γεν. 1915) από το Βαρούσι και απέκτησαν δύο κόρες, τη Δήμητρα (1938) και την Ιωάννα (1941) που δε γνώρισε. Το 1939 υπέβαλε αίτηση για παραχώρηση οικήματος στον προσφυγικό οικισμό Ναυπάκτου αλλά δεν έγινε αποδεκτή. Το 1940 έλαβε μέρος στον ελληνοϊταλικό πόλεμο όπου έδειξε ηρωισμό και αυτοθυσία. Χαρακτηριστικό της ηρωικής συμπεριφοράς του είναι το γεγονός ότι ενώ είχε τραυματιστεί στο χέρι, δεν αποσύρθηκε από την πρώτη γραμμή, αλλά επέμεινε στην προσπάθεια κατάληψης του οχυρού. Λίγο αργότερα κατά τη διάρκεια της κατάληψης του οχυρού τραυματίστηκε θανάσιμα. Σκοτώθηκε την 17-12-1940 στην προσπάθεια κατάληψης του υψώματος 613 στη Χειμάρρα.

Για τις τελευταίες μέρες της ζωής του και τον τρόπο που σκοτώθηκε η κόρη του Ιωάννα Γιακουμή - Παπαδοπούλου μας είπε:

Με την επιστράτευση της 28ης Οκτωβρίου αναχώρησε για το κέντρο μεταγωγών στο Μεσολόγγι. Περιμένοντας τα τρένα που θα τον μετέφεραν στο μέτωπο κάτι του έλεγε μέσα του ότι πρέπει να γυρίσει πίσω να χαιρετίσει για τελευταία φορά το παιδί και την γυναίκα του. Αυτό και έκανε. Βρήκε ένα ποδήλατο και με δυνατή βροχή γύρισε στη Ναύπακτο. Αγκάλιασε την γυναίκα του φίλησε το παιδί του και με τον ίδιο άσχημο καιρό επέστρεψε στο Μεσολόγγι. Αποχαιρετώντας τον στη πόρτα η γυναίκα του ένιωσε ότι αυτή ήταν η τελευταία φορά που τον έβλεπε.

Επιστρέφοντας στο κέντρο μεταγωγών στο Μεσολόγγι το τάγμα του (των σκαπανέων) είχε ήδη αναχωρήσει. Έτσι ενσωματώθηκε στο τάγμα πολυβολητών. Με το πολυβόλο στη πλάτη πολέμησε νηστικός και παγωμένος κατά την πιο ένδοξη περίοδο της νεωτέρας Ελλάδος στα βουνά της Ηπείρου εκδιώκοντας τον κατακτητή.

Η 17η Δεκεμβρίου βρήκε τον Ελληνικό Στρατό να ετοιμάζεται να προσθέσει άλλη μια επιτυχία στο πεδίο μαχών, την κατάληψη της Χειμάρρας. Η κατάληψη του λόφου 613 ήταν επιβεβλημένη, και ο Ιωάννης με το στοιχείο πολυβόλου του έλαβε μέρος στην έφοδο για την κατάληψη του. Κατά την διεξαγωγή της μάχης τραυματίστηκε στο χέρι. Ο επικεφαλής του τμήματος του φώναξε *"Γιακουμή πήγαινε πίσω το χέρι σου κοντεύει να κοπεί"*. Εκείνος ούτε γύρισε στον επικεφαλή του παρά

μόνον του είπε "θα ασφαλίσω το λόφο και μετά". Προχώρησε, έστησε το πολυβόλο, και καθώς σημάδευσε οι Ιταλοί που τον περίμεναν του κατάφεραν δεύτερο τραύμα αυτή την φορά στο λαιμό. Ζούσε ακόμα όταν οι συμπολεμιστές του τον μετέφεραν προσωρινά σε μια σπηλιά εκεί κοντά.

Ο Γιάννης Γιακουμής.

Η ημέρα εκείνη έκλεισε με τους Ιταλούς να έχουν ακόμα υπό την κατοχή τους το λόφο 613. Την επομένη οι Ελληνικές δυνάμεις ανανέωσαν την επίθεση για την κατάληψη του υψώματος, οι συμπολεμιστές του Ιωάννη πήγαν στη σπηλιά που είχαν δει τελευταία φορά τον συμπολεμιστή τους και προς έκπληξη τους ήταν ακόμη ζωντανός. Τους ζήτησε λίγο καλαμπόκι για να δει αν μπορούσε να καταπιεί. Τη στιγμή εκείνη οι Ιταλικές δυνάμεις αντεπιδέθηκαν και ανακατέλαβαν τη θέση. Ο Ιωάννης έμεινε και πέθανε σε εκείνη την σπηλιά.

Η ιστορία έγραψε: **"Ο δεκανέας ΠΖ Ιωάννης Γιακουμής του Χρήστου του 12ου Συντάγματος Πεζικού έπεσε μαχόμενος στις 17 Δεκεμβρίου 1940 στην περιοχή Μάλι Κιπαρόιτ, Χειμάρρα, Ύψωμα 613".**

Ο Δήμος Ναυπάκτου, τιμώντας τον Μικρασιάτη ήρωα του Ελληνοϊταλικού πολέμου, έδωσε το όνομά του σε μια οδό της πόλης βορειότερα του προσφυγικού οικισμού.

Οικογένεια Γεωργίου Γιόβαση (1877 -1942)

Ο Γεώργιος Γιόβασης του Ζήσιμου και της Μιλίτσας γεννήθηκε στη Δρόβιανη Βορείου Ηπείρου. Το 1922 ήρθε στη Ναύπακτο με τη γυναίκα του Μαρία Γιόβαση της Αικατερίνης και του Επαμεινώνδα (1892-1945) το γένος Μελκή που γεννήθηκε στα Τρίγλια Προύσας. Στη Ναύπακτο εργάστηκε ως αχθοφόρος. Απέκτησαν την Αρχόντω (1925) και τη Θεοδώρα (1931). Η Αρχόντω παντρεύτηκε τον Σπυρίδωνα Ανδρεόπουλο ο οποίος πέθανε αργότερα χωρίς να αποκτήσουν παιδιά. Η Θεοδώρα ήταν ανάπηρη και δεν παντρεύτηκε.

Ο Γεώργιος Γιόβασης πέθανε στις 29 Σεπτεμβρίου 1942 από φυματίωση. Η Αρχόντω εγκαταστάθηκε στην Πάτρα για ευκολότερη εύρεση εργασίας. Έγινε κάτοχος του υπ' αριθ. 4 οικήματος του 2ου τετραγώνου στον προσφυγικό οικισμό Ναυπάκτου. Το 1964 την οικία αυτή αγόρασε ο Βαγγέλης Παναγιωτίδης, ο οποίος μένει μέχρι σήμερα.

Στο Μαθητολόγιο του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου υπάρχει αναφορά, ότι ο Δημήτριος Γ. Γιόβασης, που γεννήθηκε στο Δέλβινο το 1915 εγγράφηκε στην πρώτη τάξη του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου του σχολικού έτους 1926-27. Ο μαθητής δηλώθηκε ορφανός, γεγονός που σημαίνει ότι ο πατέρας του πιθανόν να μην ήρθε στη Ναύπακτο. Προφανώς ήταν συγγενής του Γεωργίου Γιόβαση του Ζήσιμου για τον οποίο γνωρίζουμε από το Δημοτολόγιο Ναυπάκτου ότι πέθανε στις 29 Σεπτεμβρίου 1942 από φυματίωση και είχε αποκτήσει μόνο δυο κόρες.

Η οικογένεια Γεωργίου Γιόβαση.
Διακρίνονται η μητέρα του Μιλίτσα, η γυναίκα του Μαρία και οι κόρες
του Αρχόντω και Θεοδώρα.

Οικογένεια Χρήστου Γονατά (1892-1947)

Ο Χρήστος Γονατάς του Ευστρατίου γεννήθηκε στο Αίβαλί της Μικράς Ασίας το 1892. Ήρθε στη Ναύπακτο το 1922 με τη γυναίκα του Δέσποινα Καρανικολάου του Νικολάου (1895-1970), η οποία γεννήθηκε επίσης στο Αίβαλί και του γιού του Γεωργίου ο οποίος πέθανε το 1924.

Στη Ναύπακτο απέκτησαν τρία παιδιά, τον Κωνσταντίνο και το Νικόλαο που ήταν δίδυμα, και την Φωτεινή.

Ο Χρήστος Γονατάς, μέσα στα γεγονότα της Καταστροφής και της βίαιης αποχώρησής του, κατάφερε να πάρει μαζί του κάποια χρήματα με τα οποία αγόρασε στη Ναύπακτο το πρώτο ταξί. Αργότερα αγόρασε φορτηγό αυτοκίνητο.

Ο Χρήστος και η Δέσποινα Γονατά με τα παιδιά τους Κώστας, Νίκος και Φωτεινή.

Τον πρώτο καιρό έμειναν στην ενοικιασθείσα από το Δημόσιο οικία του Δημητρίου Πλαστήρα. Το 1937 έγινε κάτοχος του υπ. αριθμ. 6α οικήματος στο τρίτο τετράγωνο του προσφυγικού οικισμού Ναυπάκτου. Σήμερα η κατοικία ανήκει στον εγγονό του Χρήστο Γονατά του Νικολάου.

Ο Κωνσταντίνος Γονατάς εργάστηκε ως ψαράς και φορτοεκφορτωτής στο Σωματείο που εργαζόταν στο λιμάνι και εξυπηρετούσε ανάγκες των ακτοπλοϊκών γραμμών Ναυπάκτου-Ψαθόπυργου και Ναυπάκτου-Πάτρας. Το 1956 αγόρασε κατοικία στη δυτική πλευρά του λιμανιού. Παντρεύτηκε την Κωνσταντίνα Κατσούδα (1926-2000) και απέκτησαν τον Χρήστο 1948, την Μαρία 1951, την Λαμπρινή 1957, τον Δημήτριο 1959, και την Τρυφωνία 1970.

Ο Νίκος Γονατάς (1925-1959) εργάστηκε ως ψαράς και ως υποδηματοποιός. Παντρεύτηκε την Μαρία Τσιγγινάκα (1925-2005) από το Ευπάλιο και απέκτησαν τον Χρήστο (1955-2013)

Η Φωτεινή Γονατά (1928-2005) παντρεύτηκε τον Βασίλειο Αγούδημο από την Κεφαλονιά.

Στο Αϊβαλί το 1920.

Οικογένεια Κωνσταντίνου Δίντα (1897-1972)

Ο Κωνσταντίνος Δίντας του Μιχαήλ γεννήθηκε στο Καραγάτσι του

Οικογένεια Κωνσταντίνου Δίντα:

Καθιστοί από αριστερά: Αναστασία Παλινά με την κόρη της Ειρήνη στην αγκαλιά, άγνωστη ηλικιωμένη κυρία, Κων. Δίντας, Γεώργιος, Αφροδίτη Παλινά, Λουκία Παλινά - Αθανασίου.

Ύρθιοι από αριστερά: Αντωνία, Παναγιώτα και Δημήτρης Παλινάς (στρατιώτης), άγνωστος νεαρός.

Αϊβαλί της Μικράς Ασίας το 1897. Το 1922 ήρθε στην Ελλάδα τραυματίας από το Αφιόν Καραχισάρ και εγκαταστάθηκε αρχικά στη Φίλια Μυτιλήνης. Εκεί παντρεύτηκε την Αφροδίτη Παλινά (1909-1983) που είχε γεννηθεί στο Τσακράνι Περγάμου.

Απέκτησαν την Παναγιώτα 1927 και τον Δημήτριο 1928 που γεννήθηκαν στη Φίλια Καλλονής Μυτιλήνης. Στη Ναύπακτο γεννήθηκαν η Αντωνία 1934, η Λουκία 1936 και ο Γεώργιος 1942.

Το Φεβρουάριο του 1929 ο Κωνσταντίνος Δίντας εγκαταστάθηκε στη Ναύπακτο με τη γυναίκα του Αφροδίτη και τα παιδιά του Παναγιώτα και Δημήτριο, καθώς και τον αδελφό της γυναίκας του Ιωάννη Παλινά. Τον πρώτο καιρό έμειναν με ενοίκιο στο σπίτι της οικογένειας Νικολάου Οικονόμου και ασχολήθηκαν με την παραγωγή κάρβουνου και οικοδομικών υλικών στις περιοχές δυτικά της Ναυπάκτου. Το 1937 έγινε κάτοχος του υπ. αριθμ. 1 οικήματος στο πρώτο τετράγω-

νο του προσφυγικού οικισμού Ναυπάκτου.

Ασχολήθηκε, επίσης, με τη γεωργία καλλιεργώντας τα κτήματα του Μιχάλη Καραχάλιου στην Παλαιοπαναγιά. Η κόρη του Φρόσω Καραχάλιου - Μαστραπά που γεννήθηκε στη Ναύπακτο το 1929 μας είπε σχετικά:

«Ο πατέρας μου, Μιχάλης Καραχάλιος, παραχώρησε χωρίς ενοίκιο στον Κωνσταντίνο Δίντα το κτήμα μας στην Παλαιοπαναγιά (μετά το χείμαρρο Βαριάς) για να το καλλιεργεί για να ζήσει την οικογένειά του. Φύτεψε πολλά οπωροφόρα δέντρα, μερικά από τα οποία καρπούν μέχρι σήμερα. Καλλιεργούσε πολλά κηπευτικά και ήταν ο πρώτος που ξεκινούσε την παραγωγή την άνοιξη. Ήταν πολύ αυστηρός, αλλά και πολύ δίκαιος και έντιμος άνθρωπος».

Οικογένεια Ζωής, χήρας Μιχαήλ Δογάνη (1890-1974)

Η καταγωγή της οικογένειας Δογάνη έχει τις ρίζες της στην Κλειτορία της Αχαΐας. Από εκεί για άγνωστους λόγους βρέθηκαν στη Μενεμένη της Μικράς Ασίας για να καταλήξουν το 1922 πάλι στην Ελλάδα.

Η Ζωή, χήρα Μιχαήλ Δογάνη, το γένος Ντούμα(1890-1974) γεννήθηκε στη Μενεμένη Μ. Ασίας. Τον Οκτώβριο του 1922 σε ηλικία 32 ετών ήρθε στη Ναύπακτο ως αρχηγός της οικογένειάς της η οποία αποτελούνταν από το γιο της Σάββα Μιχαήλ Δογάνη, επτά ετών, και την αδελφή της Κυριακή Ευστρατίου Ντούμα, δέκα ετών.

Ο Σάββας Δογάνης με τη μητέρα του Ζωή, τη γυναίκα του Μαρία Μπαλαμπάνη και τα παιδιά του Μιχάλη, Γιώργο, Ζωή, Αλέκο και Φώτη.

Φεύγοντας από τη Μικρά Ασία το πλοίο τους πήγε στη Μυτιλήνη, τη Θεσσαλονίκη, την Πάτρα πριν καταλήξουν στη Ναύπακτο. Στη Ναύπακτο ήρθαν επίσης και οι αδελφές της **Χρυσάνθη**, χήρα **Αθανασίου Μανιάτογλου**, (1895-1968) και η **Κυριακή**, σύζυγος αργότερα του Δημοσθένη Ρούμπα.

Ο **Σάββας Δογάνης** (1915-2001) παντρεύτηκε το 1937 την Μαρία

Μπαλαμπάνη του Γεωργίου και της Σοφίας (1915-1990) από τη Μενεμένη Σμύρνης. Η Μαρία ήρθε τον Οκτώβριο του 1922 στη Ναύπακτο σε ηλικία επτά ετών με τη μητέρα της Σοφία, χήρα Γεωργίου Μπαλαμπάνη, (1884-1937) από Ν. Φώκιες της Μικράς Ασίας. Τον Ιανουάριο του 1937 η μητέρα της πέθανε και η Μαρία έγινε δικαιούχος του υπ' αριθμ. 2α οικήματος στο τρίτο τετράγωνο του προσφυγικού οικισμού Ναυπάκτου, όπου έμενε με το σύζυγό της Σάββα Δογάνη. Η προσφυγική αυτή κατοικία αποτελούνταν από ένα δωμάτιο και ένα μαγειρείο συνολικού εμβαδού 78,80 τ.μ.

Ο Σάββας Δογάνης και η Μαρία Μπαλαμπάνη απέκτησαν πέντε παιδιά, το Μιχάλη (1938), το Γεώργιο (1940), τη Ζωή (1942), τον Αλέκο (1945) και το Φώτιο (1948). Ο Σάββας Δογάνης εργάστηκε ως υποδηματοποιός και ως ψαράς με επαγγελματικό καΐκι. Αργότερα άνοιξε μαγαζί που πωλούσε ψάρια.

Τρία από τα αδέλφια του Μιχάλη Δογάνη έμειναν στο Χαϊδάρι, δύο στην Κρήτη και ένας ήρθε στην Ελλάδα και αμέσως μετά έφυγε για Αργεντινή.

Οικογένεια Δημητρίου Δρακούλη (1898-1981)

Ο Δημήτριος Δρακούλης γεννήθηκε στη Φίλια Καλλονής Λέσβου το 1898. Ο πατέρας του Ιωάννης Δρακούλης καταγόταν από το Κορδελλίο, ένα από τα πιο πολυπληθή προάστια της Σμύρνης με πληθυσμό, τα χρόνια πριν την Καταστροφή, 30000 κατοίκους.

Σχετικά με τη φυγή του από τη Μικρά Ασία χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι ενώ είχαν συμφωνήσει δώδεκα άτομα να μισθώσουν μια βάρκα και να φύγουν κρυφά για την Ελλάδα, αυτός για κάποιο λόγο καθυστέρησε και σώθηκε, αφού οι άλλοι έντεκα είχαν προδοθεί, συνελήφθησαν και σκοτώθηκαν.

Με τη φυγή του, το 1922, πήγε πρώτα στη Μυτιλήνη, στη συνέχεια στη Γαλλία όπου εργάστηκε για πέντε χρόνια ως σιδεράς. Αργότερα, μπάρκαρε σε καράβι προκειμένου να εγκατασταθεί στην Αμερική. Δεν το κατάφερε και με προτροπή του φίλου του Μιχάλη Κριδερά, περίπου το 1935, ήρθε στην Παλαιοπαναγιά και καλλιεργούσε τα κτήματά του Ναυπάκτιου Παπαγεωργακόπουλου-Ιντζέ.

Παντρεύτηκε τη Χάιδω Πατούχα η οποία πέθανε στη γέννα του τρίτου τους παιδιού. Ήρθε σε δεύτερο γάμο με τη Γεωργία Παπαϊωάννου από την Αναβρυτή Αποδοτίας.

Με την πρώτη του γυναίκα απέκτησε τη Βασιλική (1934) και το Μιχάλη (1935). Με τη δεύτερη γυναίκα του απέκτησε την Χάιδω (1945), τον Ιωάννη (1948) και τη Μαρία (1953).

Αγόρασε ένα κτήμα στο Ξηροπήγαδο και ενοικιάζοντας και άλλα γειτονικά καλλιεργούσε κηπευτικά. Εκτός των κηπευτικών είχε ορνιθοτροφείο, εξέτρεφε αγελάδες και χοιρινά. Τα γεωργικά και κτηνοτροφικά αυτά προϊόντα που παρήγαγε τα πωλούσε σε μανάβικο που είχε στη Ναύπακτο. Για ένα διάστημα είχε βάρκα με την οποία έκανε τη διαπεραίωση στον ποταμό Μόρνο, όταν το ποτάμι ήταν κατεβασμένο, αποκαθιστώντας τη συγκοινωνία της Ναυπάκτου με την πεδιάδα Μόρνου. Ήταν εργατικός και προκομμένος άνθρωπος.

Πέθανε στη Ναύπακτο την 1-12-1981.

Οικογένεια Ευάγγελου Ελευθερίου του Ελευθερίου

Ο **Ευάγγελος Ελευθερίου** του Ελευθερίου (1894–1962) γεννήθηκε στην Τούζλα Κωνσταντινούπολης. Ερχόμενος στην Ελλάδα το 1922, αρχικά βρέθηκε στην Κεφαλονιά, αλλά μετά από λίγο καιρό εγκαταστάθηκαν μόνιμα στη Ναύπακτο. Ήρθε στη Ναύπακτο με την συντοπίτισσα γυναίκα του Κασσάνδρα Λογαρίδου του Παναγιώτη (1890–1980). Μαζί τους ήρθε και η αδελφή της Κασσάνδρας, Ελένη Λογαρίδου, σύζυγος Δημητρίου Λεμονίδη ή Λεμονόγλου (1870-).

Τον πρώτο καιρό έμειναν στα Μποτσαρέϊκα, στην ενοικιασθείσα από το Δημόσιο οικία της Παρασκευής, χήρας Ι. Δημολίτσα και το 1937 εγκαταστάθηκαν στην υπ' αριθ. 3α οικήματος του πρώτου τετράγωνου στον προσφυγικό οικισμό Ναυπάκτου.

Ο Ευάγγελος Ελευθερίου και η Κασσάνδρα απέκτησαν την Αικατερίνη (1926), τον Νίκο (1929) και τον Κωνσταντίνο (1934). Ο γιος τους Δημήτριος πέθανε σε νεαρή ηλικία. Ο Ελευθερίου δούλευε στα κτήματα του Κοσανδιανού και στο ελαιοτριβείο. Ο γιος του Κώστας σκοτώθηκε σε τροχαίο δυστύχημα στη Δάφνη.

Οικογένεια Ευάγγελου Ελευθερίου.

Οικογένεια Μανώλη Εμμανουήλ (1890 - 1973)

Η οικογένεια του Μανώλη Εμμανουήλ με τον πρώτο διωγμό πήγε στη Χίο. Αργότερα επέστρεψε στο Αχιρλί Σμύρνης στη Μικρά Ασία. Δυο φορές πήγε στην Αμερική και έφερε κάποια χρήματα.

Μανώλης Εμμανουήλ με την γυναίκα του.

Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή βρέθηκε στη Πάτρα με τη γυναίκα του Παγώνα Ορφανού. Προσπάθησε να αγοράσει κάποιο κτήμα στην Πάτρα με τα χρήματα που έφερε από την Αμερική, αλλά δεν πρόλαβε, καθότι μεσολάβησε η υποτίμηση της αξίας του ελληνικού νομίσματος. Μετά απ' αυτό ενοικίασε το κτήμα του Ανδρέα Κοζώνη στη Μακύνεια.

Με την Παγώνα δεν απέκτησε παιδιά. Υιοθέτησε το κορίτσι του κουνιάδου του, τη Δέσποινα Σαρρή. Μετά το θάνατο της πρώτης του γυναίκας παντρεύτηκε το 1937 τη Σοφία Σαράφογλου με την οποία

επίσης δεν απέκτησε παιδιά. Υιοθέτησαν άτυπα την αναδεχτή τους Κατερίνα Πατεροπούλου, κόρη της αδελφής τής γυναίκας του Ιορδανίας Σαράφογλου.

Η οικογένεια του **Νικολάου Σαράφογλου** κατάγονταν από το Οδεμίσιο Σμύρνης, όπου ο Νικόλαος Σαράφογλου εργαζόταν ως μαραγκός. Στην Καταστροφή του 1922 δεν του επιτράπη η αποχώρηση από τη Σμύρνη. Έστειλε τη γυναίκα του με τα τέσσερα κορίτσια τους και το γιο τους Σωκράτη στην Ελλάδα. Κατά την αποχώρηση εκτυλίχθηκαν συγκλονιστικές στιγμές αποχωρισμού του πατέρα από τη γυναίκα και τα παιδιά του. Για να περάσουν τον έλεγχο του τούρκικου στρατού, έντυσαν με κοριτσίστικα ρούχα τον οκτάχρονο Σωκράτη. Έτσι κατάφεραν να φθάσουν αρχικά στη Χίο και αργότερα στην Πάτρα, όπου εγκαταστάθηκαν μόνιμα και απέκτησαν προσφυγική κατοικία. Ο άτυχος πατέρας πέθανε από τον καημό του μετά από δύο μέρες.

Μία από τις κόρες του Νίκου Σαράφογλου, η Σοφία (1899 – 1979), παντρεύτηκε τον Εμμανουήλ Μανώλη, ο οποίος από το 1932 είχε εγκατασταθεί και καλλιεργούσε με ενοίκιο το κτήμα του Ανδρέα Κοζώνη στη Μακύνεια, ύστερα από προτροπή του συμπατριώτη του Κυριάκου Βακάλογλου. Επρόκειτο για ένα κτήμα διακοσίων στρεμμάτων που σήμερα ανήκει στον Γιάννη Παπαβασιλείου του Σωκράτη και στο γιατρό Νίκο Χωραφά. Τα 160 στρέμματα ήταν καλλιεργήσιμα και τα υπόλοιπα σαράντα ήταν «αγρίδι». Ο «Μανώλης ο πρόσφυγας» με πολλή δουλειά κατάφερε και μετέτρεψε όλο το κτήμα σε μικρό παράδεισο. Φύτεψε ελιές, αμπέλια, πορτοκάλια, μηλιές, αχλαδιές, κηπευτικά και άλλα οπωροφόρα δένδρα. Άνοιξε δύο πηγάδια απ' όπου πότιζε το κτήμα. Παρήγαγε μεγάλες ποσότητες σιταριού, καλαμποκιού και βρώμης. Προμήθευε την περιοχή με μοσχάτο κρασί, από μοσχούδι και κέρινο σταφύλι. Επίσης, φύτεψε γύρω από το κτήμα κυπαρίσσια. Την περίοδο του σκαλίσματος και του θερισμού στο κτήμα εργαζόνταν εργάτες από τη Δέλγα, τη Γρανίτσα και την Αμόρανη.

Στο μέσο του κτήματος υπήρχε μονοκατοικία που έμεινε η οικογένεια και στάβλος για τα δύο άλογα που έσερναν την άμαξα. Υπήρχε πολλή μεγάλη αυλή γύρω από το αγρόκτημα. Εκεί πήγαιναν αρκετές φορές εκδρομή τα παιδιά των γειτονικών σχολείων της Μακύνειας, της Ρίζας, του Αντιρρίου, του Μολύκρειου και από την οικοκυρική σχολή Ναυπάκτου. Ο ενοικιαστής του κτήματος διέθετε και μια σούστα

(κάρο) με την οποία μετέφερε στη Ναύπακτο αγροτικά προϊόντα.

Ο Εμμανουήλ Μανώλης εργάστηκε για τριάντα πέντε χρόνια στο κτήμα του Ανδρέα Κοζώνη. Οι παλιοί κάτοικοι της περιοχής αναφέρονται με τα καλύτερα λόγια στο «Μανώλη τον πρόσφυγα». Ήταν εργατικός, φιλότιμος και αγαπητός άνθρωπος που βοηθούσε τους συνανθρώπους του. Κατείχε πολλές γνώσεις της γεωργικής παραγωγής τις οποίες μετέδιδε στους γείτονές του βοηθώντας έτσι στην αγροτική ανάπτυξη της περιοχής. Είχε καλές σχέσεις με όλους τους κατοίκους της περιοχής και με τους Μικρασιάτες της Ναυπάκτου. Διατέλεσε αρκετά χρόνια ψάλτης στο ναό του Αγίου Νικολάου Αντιρρίου. Η γυναίκα του Σοφία ήταν μια αρχοντογύναικα με σμυρναϊκή κουλτούρα, η οποία παράλληλα με το νοικοκυριό της δούλευε σκληρά δίπλα στον άνδρα της στα κτήματα. Μαζί τους στο αγρόκτημα μεγάλωσε και η αναδεκτή τους Κατίνα, το γένος Πατεροπούλου, η οποία γεννήθηκε το 1937 στην Πάτρα. Το 1957 η Κατίνα παντρεύτηκε τον Ιωάννη Πατηνιώτη από το Γαλατά Τροιζήνας και εγκαταστάθηκαν μόνιμα στο Αντίρριο. Στο σπίτι της αναδεκτής τους Κατίνας Πατηνιώτη έζησαν τα τελευταία τους χρόνια ο Εμμανουήλ Μανώλης και η γυναίκα του Σοφία. Ο «Μανώλης ο πρόσφυγας» πέθανε το 1973 με την πικρία ότι ο γεωκτήμονας Ανδρέας Κοζώνης, στο κτήμα του οποίου εργάστηκε τριάντα πέντε συνεχόμενα χρόνια, δεν του παραχώρησε έναν μικρό κλήρο, για να έχει κάποιο εισόδημα στα τελευταία χρόνια της ζωής του²¹.

21 Πληροφορίες από την Κατίνα Πατηνιώτη (28-8-2007)

Οικογένεια Απόστολου Καϊρης (1884-1942)

Ο Απόστολος Καϊρης του Γεωργίου και της Αρετής ήταν απόγονος της μεγάλης οικογένειας των Καϊρηδων. Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Ο πατέρας του Γεώργιος ή Πέτρος Καϊρης ήταν γιατρός στην Κωνσταντινούπολη. Ο ίδιος ασχολήθηκε με το εμπόριο ρούχων. Παντρεύτηκε και απέκτησε δύο παιδιά, το Γιώργο (1918) και το Μιχάλη (1921). Για τη γυναίκα του δεν έχουμε πληροφορίες.

Ο Απόστολος Καϊρης με τη γυναίκα του Φωτεινή, το γένος Μηλιώνη και τα παιδιά του Αγγελική, Δημήτριος και Κωνσταντίνος.

Το 1921 ο Απόστολος Καϊρης κατετάγη στον ελληνικό στρατό που επιχειρούσε στη Μικρά Ασία. Με τα γεγονότα της καταστροφής κατάφερε να διαφύγει απ' την Τουρκία με άλλο όνομα. Δεν γνώριζε τίποτα για την τύχη της οικογένειάς του. Απευθύνθηκε αργότερα στην ελλη-

νική πρεσβεία στην Τουρκία η οποία τον διαβεβαίωσε ότι δεν επέζησε κανένας Έλληνας στην περιοχή που βρισκόταν η οικογένειά του. Στην πραγματικότητα όμως η οικογένειά του επέζησε και τα δύο παιδιά του είχαν έρθει (άγνωστο με ποιο τρόπο) στην Ελλάδα.

Το 1923 ο Απόστολος Καϊρης βρέθηκε στη Ναύπακτο να εργάζεται ως ράπτης. Έραβε στολές αστυνομικών αλλά και όλων των πλούσιων οικογενειών της Ναυπάκτου. Στη Ναύπακτο έγινε δικαιούχος του υπ' αριθμ. 3 οικήματος στο δεύτερο τετράγωνο του προσφυγικού οικισμού Ναυπάκτου. Το 1924 παντρεύτηκε τη Φωτεινή, το γένος Δημητρίου Μηλιώνη, από τη Λιμνίτσα Ναυπακτίας με την οποία απέκτησαν τρία παιδιά, την Αγγελική (1925 -1958), το Δημήτριο (1929-1984) και τον Κωστάκη (1933-1936) που πέθανε σε μικρή ηλικία.

Ο Απόστολος Καϊρης ήταν δικαιούχος μεγάλης περιουσίας στην Κωνσταντινούπολη. Έκανε κάποιες προσπάθειες μέσω δικηγόρων να διεκδικήσει την περιουσία του αυτή χωρίς όμως θετικό αποτέλεσμα. Χαρακτηριστικό είναι το «παιχνίδι» που έπαιξε η μοίρα στον Απόστολο Καϊρη. Τόσο αυτός όσο και τα δύο παιδιά του δε γνώριζαν ο ένας την ύπαρξη του άλλου. Όταν το 1942 εισήχθη στο νοσοκομείο Ευαγγελισμός με γαστρορραγία, βρέθηκε στα χέρια του νεαρού γιατρού, Γεωργίου Καϊρη, του μεγαλύτερου γιου του, τον οποίο ο ίδιος θεωρούσε νεκρό. Παρά την απροσδόκητη αυτή συνάντησή τους η επαφή από την πλευρά των παιδιών δεν ήταν η αναμενόμενη, αφού πίστευαν ότι ο πατέρας τους τούς είχε εγκαταλείψει. Δεν συναντήθηκαν άλλη φορά. Το συμβάν αυτό στεναχώρησε αφάνταστα τον Απόστολο Καϊρη ο οποίος πέθανε μετά από λίγο καιρό.

Αργότερα, ο γιατρός Γεώργιος Καϊρης επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη όπου άνοιξε παιδιατρική κλινική. Ο άλλος γιος του, ο Μιχάλης, είχε βιοτεχνία αθλητικών ενδυμάτων στο Μαρούσι Αττικής.

Το 1952 η κόρη του **Αγγελική Καϊρη** (1925-1958) παντρεύτηκε το Γιάννη Αλεξόπουλο και απέκτησαν τη Φωτεινή 1952.

Ο γιος του **Δημήτρης Καϊρης** (1929-1984) αποφοίτησε την Πάντειο σχολή και υπηρέτησε στην Ελληνική Αστυνομία. Παντρεύτηκε τη Βασιλική Καραδήμα από τα Μαλάματα Φωκίδας και απέκτησαν ένα παιδί, τον Απόστολο (1961-2002). Ο Απόστολος Καϊρης σπούδασε Ηλεκτρολόγος Μηχανικός στο Μετσόβειο Πολυτεχνείο και εργάστηκε

στην Αγροτική Τράπεζα. Απεβίωσε σε ηλικία 41 ετών²².

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ιδιόγραφο σημείωμά του, απ' όπου αντλούμε τις παρακάτω πληροφορίες:

«Όνομα: Απόστολος Γεωργίου Καΐρης. Πατήρ μου: Γεώργιος Καΐρης ή Γεώργιος Πέτρου. Εγενήθην εις την Κωνσταντινούπολη το 1885 εις μιαν οικία τετραώροφο, διεύθυνση Ψωαμθεία αγά Χαμάμ συνοικία Σαντζακτάρ Χαΐρετήν, οδός Τραμβαΐου απέναντι στην εκκλησία Αγίου Γεωργίου Κυπαρίου αριθμός 238. Επειδή ήμασταν Έλληνες υπήκοοι με πήραν στρατιώτη το προξενείο το ελληνικό της Κωνσταντινουπόλεως. Την 1 Ιουλίου του 1921 με έστειλαν στο μικρασιατικό μέτωπο και έκτοτε στερήθηκα την πατρική μου κληρονομιά. Το 1922 κατά τον Οκτώβριο ήλθα στην Αθήνα. Το 1923 κατά μήνα Μάιο ήλθα στη Ναύπακτο και το 1925 εγγράφηκα στον κατάλογο αποζημιούντων. Το 1926 εκλητεύθην εκ της ελληνικής Κυβερνήσεως και επήγα εις Αθήνας στην Επιτροπή αποζημιώσεως Κωνσταντινοπολιτών και έκτοτε μένει η υπόθεση εκκρεμής».

22 Τα παραπάνω μας τα διηγήθηκε η Βασιλική Καραδήμα - Καΐρη, γυναίκα του Δημήτρη Καΐρη.

Οικογένεια Παναγιώτη Καραντζά (1862-)

Ο Παναγής Καρατζάς του Θεόδωρου γεννήθηκε στις Κυδωνίες της Μικράς Ασίας το 1862. Ήρθε στην Ελλάδα το 1918 με τη σύζυγό του Κωνσταντίνα Καρατζά το γένος Κοπανίδου. Παλιοί Ναυπάκτιοι τον θυμούνται να κυκλοφορεί στην πόλη σαν άρχοντας με τη βράκα, τις μπότες και μαγκούρα του. Τα πρώτα χρόνια έμεινε στην ενοικιασθείσα από το Δημόσιο οικία του Παναγιώτη Χρ. Τριανταφύλλου. Το 1937 έγινε δικαιούχος του υπ. αριθ. 2 οικήματος στο πρώτο τετράγωνο του προσφυγικού οικισμού Ναυπάκτου. Περί το 1955 πέθανε η Κωνσταντίνα Καρατζά και δεν άφησε κανέναν κληρονόμο. Η κατοικία τους παραχωρήθηκε το 1960 στην οικογένεια Βασιλείου Ιωάννη Σμυρνιού.

Τα τελευταία της χρόνια ήταν τυφλή, έμεινε μόνη της και ζούσε από ελεημοσύνες. Ο Θωμάς Ηπειρώτης θυμάται:

«Την Καραντζού τη θυμάμαι μια γριούλα που τη φρόντιζε η μάνα μου. Ζούσε από βοήθεια των γειτόνων. Εγώ πολλές φορές την πήγαινα στην εκκλησία της Αγίας Παρασκευής τις Κυριακές και ζητιάνευε. Ήθελε μετά το θάνατό της να μείνει το σπίτι της σε μένα, αλλά δεν είχαμε τον τρόπο να το ξεχρεώσουμε».

Οικογένεια Κωνσταντίνου Κελεσίδη (1914-1991)

Ο Κωνσταντίνος Κελεσίδης του Γεωργίου και της Μαρίας γεννήθηκε το 1914 στην Τραπεζούντα. Σε μικρή ηλικία η μητέρα του τον πήγε σε Ίδρυμα για ορφανά στην Κωνσταντινούπολη. Από τότε δεν ξαναείδε τη μάνα του.

Το 1922, σε ηλικία οκτώ ετών ήρθε στην Αθήνα με τα παιδιά του ιδρύματος και έμεινε σε ορφανοτροφείο που επιδοτούσε η Αμερικάνικη Κυβέρνηση. Δεν έμαθε ποτέ αν είχε συγγενείς ή αδέρφια. Σε ηλικία δεκαεπτά ετών έφυγε από το Ορφανοτροφείο και μαζί με τον φίλο

Ο Κωνσταντίνος Κελεσίδης.

του Πέτρο πήγε για μικρό χρονικό διάστημα στην Κόρινθο, για να καταλήξουν στην Πάτρα, με σκοπό να φύγουν για την Ιταλία.

Στην Πάτρα γνώρισε τον απόστρατο αξιωματικό από τον Πλάτανο Σουμπασάκο ο οποίος τον έφερε στην Ναύπακτο. Εργάστηκε κοντά στο στρατηγό στο έργο της αναδάσωσης του λόφου του κάστρου που πραγματοποιήθηκε το 1936 από τη Φιλοδασική Ένωση Ναυπάκτου. Ο στρατηγός Σουμπασάκος είχε την επιμέλεια του έργου της αναδάσωσης και ανέθεσε στον Κωνσταντίνο Κελεσίδη τη φροντίδα των φυτωρίων των δένδρων.

Ο Σουμπασάκος εκτιμώντας την εργατικότητα και την τιμιότητα του ορφανού Μικρασιάτη πρόσφυγα τού προξένεψε μια καλή κοπέλα από τη Ναύπακτο και του δώρισε το οικόπεδο πάνω από την τάπια Τσαούς, όπου έκτισε το σπίτι του.

Τα πεθερικά του στην αρχή δεν τον ήθελαν γιατί η φτώχεια και οι ταλαιπωρίες της ζωής του τον έκαναν να μοιάζει με φυματικό. Τελικά, παντρεύτηκε το 1934 τη Μαγδαληνή Ρήγα (1909-1997) με

την οποία απέκτησε έξι παιδιά. Τον Αθανάσιο 1936, την Γιαννούλα 1937, τον Παύλο 1942, την Ελπίδα 1944, την Αναστασία-Θεοφυλάκτη 1945, και τον Παναγιώτη 1949.

Εργάστηκε ως ξυλουργός, τσαγκάρης, κηπουρός και αχθοφόρος. Η εργασία του ως αχθοφόρος τού είχε αποφέρει πολλά υλικά αγαθά, όπως αλεύρι, ρύζι, σαπούνι κ.ά. στις δύσκολες εποχές.

Η εργατικότητα του και η τιμιότητά του εκτιμήθηκε και από τον εθνικό ευεργέτη της πόλης μας, τον Δημήτριο Παπαχαλαράμπους. Ο Παπαχαλαράμπους του είχε αναθέσει τη δημιουργία και τη συντήρηση του περιβολιού του.

Ο μεγάλος του καημός ήταν ότι δεν μπόρεσε να μάθει τίποτα για την οικογένειά του και τους συγγενείς του. Παρακολουθούσε ανελλιπώς τις ραδιοφωνικές εκπομπές του Ερυθρού Σταυρού, προκειμένου να μάθει κάτι για κάποιον δικό του. Εκτός από τους συγγενείς του είχε χάσει και τον παλιό του φίλο Πέτρο που είχαν μεγαλώσει μαζί.

Η φωτογραφία του Κωνσταντίνου Κελεσίδη είναι από το 1929, την εποχή του Ορφανοτροφείου, σε ηλικία 15 ετών.

Οικογένειες των αδελφών Κριδερά

Το 1922 ήρθαν στην Ελλάδα τρία αδέρφια, ο Μιχάλης, ο Γρηγόρης κι ο Παντελής Κριδεράς, απ' τον παλιό Μπαχτσέ του Αϊβαλί. Οι αδελφοί Κριδερά είχαν γεννηθεί στη Φίλια Καλλονής της Λέσβου, αλλά βρέθηκαν στο Αϊβαλί σε νεαρή ηλικία, για να αποφύγουν πιθανή καταδίκη, επειδή συνελήφθησαν να μαζεύουν και να πωλούν βελανίδια, τα οποία χρησιμοποιούνταν τότε στη βυρσοδεψία.

Ο Μιχάλης Κριδεράς με τη γυναίκα του Δέσποινα και τα παιδιά τους Κωνσταντίνα, Άγγελος, Αλίκη και Κωνσταντίνος.

Στο Αϊβαλί εγκαταστάθηκαν με τη βοήθεια του Κωνσταντίνου Κυριλή, που ήταν αγροφύλακας της περιοχής εκείνης. Ο ένας απ' τα αδέρφια, ο Μιχάλης σε ηλικία 17 ετών, παντρεύτηκε την κόρη του Κυριλή, Δέσποινα, με την οποία απέκτησε τέσσερα παιδιά. Το 1922, λοιπόν, ο Μιχάλης Κριδεράς ήταν 42 χρονών κι έφερε μαζί του τη γυναίκα του Δέσποινα, τα παιδιά του Κωνσταντίνα, Άγγελο, και Αλίκη και τον ορφανό οκτάχρονο Γιάννη Γιακουμή. Στην Ελλάδα γεννήθηκαν ο Δημήτρης, η

Ροδάνθη, ο Κωνσταντίνος, ο Ιωάννης, η Ιουλία, η Αρετή κι ο Βασίλειος.

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της φυγής των αδελφών Κριδερά απ' την Τουρκία. Οι Τούρκοι στην προσπάθειά τους να καταφέρουν όσο μεγαλύτερο πλήγμα μπορούσαν στον αντίπαλο τους εμποδίζαν τη διαφυγή του μάχιμου ελληνικού πληθυσμού. Συνελάμβαναν λοιπόν όλους τους Έλληνες ηλικίας 18-45 ετών και τους έστελναν στα τάγματα εργασίας.

Οι αδελφοί Κριδερά είχαν μεν αλλάξει τα πιστοποιητικά γέννησης με τη βοήθεια της τοπικής επισκοπής, αλλά αυτό δεν ήταν αρκετό για να ξεγελάσουν τους Τούρκους αξιωματικούς, που ήλεγχαν τα έγγραφά τους. Για το λόγο αυτό συνελήφθησαν και δεν τους επιτράπη η έξοδος. Τότε η πεθερά τού Μιχάλη Κριδερά, Κωνσταντίνα Κυριλή, βρήκε τον υπεύθυνο αξιωματικό και του προσέφερε 50 πεντόλινρα, προκειμένου να τους επιτρέψει την έξοδο. Ο Τούρκος αξιωματικός κράτησε τα 45 απ' αυτά κι επέτρεψε την έξοδο των αδελφών Μιχάλη, Γρηγόρη και Παντελή Κριδερά. Στη φάση αυτού του επεισοδίου συνελήφθη και ο Χρήστος Γιακουμής, πρώτος ξάδελφος της Κωνσταντίνας Κυριλή και παρέδωσε στην οικογένεια Μιχάλη Κριδερά τον τρίχρονο γιο του Γιάννη Γιακουμή, για να τον σώσουν.

Για τη φυγή του από το Αϊβαλί ο Μιχάλης Κριδεράς διηγούνταν στο γιό του Δημήτρη ότι:

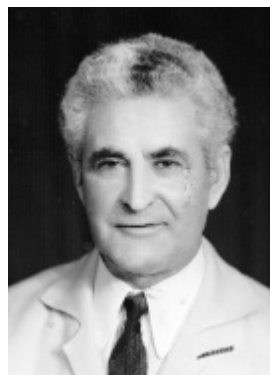
«Φεύγοντας απ' το Αϊβαλί, άφησα τέσσερα ωραία άλογα, που τα χρησιμοποιούσα για να οργώνω τα κτήματα. Επειδή γνώριζα ότι δε θα γύριζα πίσω, τα άφησα μέσα στο στάβλο λυτά, τους γέμισα την ταϊστρα κριθάρι και την ποτίστρα νερό, για να ζήσουν μερικές μέρες, μέχρι να τα βρουν και να τα πάρουν οι Τούρκοι».

Η οικογένεια του Μιχάλη Κριδερά και τα αδέρφια Γρηγόρης και Παντελής ήρθαν με καράβι στο Κρυονέρι Χάλκειας κι εγκαταστάθηκαν μαζί με άλλες 39 οικογένειες αγροτών προσφύγων στο νεοσυσταθέντα οικισμό της κοινότητας Γαλατά, το λεγόμενο «Νέο Γαλατά». Εκεί έμειναν για έξι χρόνια καλλιεργώντας κυρίως ρύζι και καλαμπόκι. Η ζωή όμως στη βαλτώδη περιοχή του Γαλατά ήταν πολύ δύσκολη. Η ελαιοσσία ανάγκασε τους Κριδεραίους να μετακομίσουν στα γειτονικά Χάνια Γαβρολίμνης, όπου τα παιδιά πήγαιναν στο Δημοτικό σχολείο κι η οικογένεια ζούσε με την παραγωγή οικοδομικών υλικών. Συγκεκριμένα, κατασκεύαζαν κεραμίδια και τούβλα που τα έψηναν σε καμίνια. Το 1933 αποφάσισαν να εγκατασταθούν μόνιμα στη Ναύπακτο όπου το 1937 έγιναν κάτοχοι του υπ' αριθμ. 6 οικήματος στο τρίτο τετράγωνο του προσφυγικού οικισμού Ναυπάκτου. Αργότερα, ο Μιχάλης εγκαταστάθηκε στα κτήματα του Βοτσαϊτή δασκάλου Μοσχανδρέου, στη θέση Μπαριαμπλή, στη σημερινή Αφροξυλιά. Η θέση αυτή προσφερόταν τόσο για γεωργική καλλιέργεια, όσο και για βιοτεχνική παραγωγή. Τα κτήματα αυτά ήταν ποτιστικά και είχαν και αλευρόμυλο που δούλευε με δυο "μάτια" όλο το χρόνο.

Τα παιδιά του Μιχάλη είχαν πλέον μεγαλώσει και όλα τα μέλη της οικογένειας, υπό τις οδηγίες του πατέρα τους, ανέπτυξαν έντονη δραστηριότητα στο γεωργικό τομέα, αλλά και στην παραγωγή κάρβουνου και οικοδομικών υλικών. Έτσι, λοιπόν, καλλιεργώντας καλαμπόκι, σιτάρι, κριθάρι και λαχανικά, παράγοντας λάδι και πολλών ειδών φρούτα, όπως αχλάδια, δαμάσκηνα κ.ά., τροφοδοτούσαν τα μανάβικα της Ναυπάκτου για αρκετά χρόνια. Αρκετοί εργάτες κι εργάτριες απ' τα γύρω χωριά εργαζόνταν εποχιακά στα κτήματα του Μιχάλη Κριδερά, κυρίως μαζεύοντας ελιές.

Μια άλλη σημαντική δραστηριότητα που ανέπτυξε η οικογένεια Κριδερά ήταν η παραγωγή κάρβουνου, ασβέστη, κεραμιδιών και τού-

βλων. Φαίνεται ότι ο Μιχάλης Κριδεράς ήταν γνώστης της τεχνικής που απαιτούνταν για την κατασκευή χειροποίητων τούβλων και κεραμιδιών. Αυτά κατασκευάζονταν μέχρι το 1940 σε υπαίθρια εργαστήρια που απασχολούσαν αρκετούς τεχνίτες. Προτιμούνταν μέρη που συνδύαζαν την ύπαρξη άφθονης ξυλείας και κατάλληλου χώματος για την κατασκευή των υλικών αυτών. Αρχικά έφτιαχναν το πρόπλασμα μέσα σε καλούπια και στη συνέχεια τα έψηναν σε ειδικούς φούρνους «καμίνια». Εργαστήρια κεραμιδιών, που επονομάζονταν επίσης με το γενικό όρο «καμίνια», υπήρχαν στην περιφέρεια της Γαβρολίμνης, της Αφροξυλιάς και της Βλαχομάνδρας. Η παραγωγή προοριζόταν κυρίως για την τοπική κατανάλωση²³. Στην περιοχή της Αφροξυλιάς λειτουργούσαν τρία καμίνια παραγωγής κάρβουνου και οικοδομικών υλικών. Ένα ήταν κοντά στο μύλο της Μπαργιαμπλής, το άλλο βρισκόταν κοντά στη σημερινή γέφυρα στα Κοκκαλείικα και το άλλο κοντά στο χείμαρρο Βαριάς προς την περιοχή του Τσάσι.

Ο Άγγελος Κριδεράς

Η οικογένεια Κριδερά επέλεξε την περιοχή του Χάνι Μπανιά για να δημιουργήσει καμίνια για παραγωγή τούβλων και κεραμιδιών για τους παρακάτω λόγους. Πρώτον στην περιοχή υπήρχαν πρώτες ύλες (ξύλα, χώμα, νερό) για το προϊόν. Δεύτερον υπήρχε μεγάλη ζήτηση για την αγορά του προϊόντος από τα πληγέντα από τους Γερμανούς χωριά της Μακρυνείας.

Ο Μιχάλης Κριδεράς του Δημητρίου και της Ροδούλας (1880-1966) γεννήθηκε στο Αϊβαλί. Παντρεύτηκε την συντοπίτισσά του Δέσποινα Κυριλή (1892-1968) και απέκτησαν τρία παιδιά στο Αϊβαλί: Την Κωνσταντίνα 1912, τον Άγγελο 1914, την Αλίκη (1920-1987). Στη Ναύπακτο απέκτησαν άλλα επτά παιδιά: Τον Κωνσταντίνο 1922, την Ροδάνθη 1925, τον Δημήτριο 1925, τον Ιωάννη 1928, την Ιουλία 1928 την Αρετή 1932 και τον Βασίλειο 1934.

Ο Γρηγόρης Κριδεράς του Δημητρίου και της Ροδούλας (1895-

23 Στα μέσα του 20ού αιώνα η χειροποίητη παραγωγή τούβλων και κεραμιδιών που απαιτούσε πολλή εργασία και εργατικό δυναμικό έγινε ασύμφορη και εγκαταλείφτηκε σιγά - σιγά. Στις οικοδομές κυριάρχησαν πια τα εισαγόμενα βιομηχανοποιημένα κεραμίδια "γαλλικού τύπου".

1981) ξαναγύρισε προσωρινά στη Φίλια Λέσβου, παντρεύτηκε εκεί την συντοπίτισσά του Αγγελική Σταυριανού 1902, και εγκαταστάθηκαν μόνιμα πλέον στη Ναύπακτο. Ασχολήθηκε με την καλλιέργεια των κτημάτων αρχικά του Αποστόλη Παραλίκας και αργότερα των αδελφών Σπύρου, Γάκια και Βασιλείου Μπάκου ή Κούμπιου στην Παλαιοπαναγιά. Απέκτησε τέσσερα παιδιά, που ζουν στην Αθήνα. Τον Παναγιώτη 1932, τον Δημήτριο 1934, τον Κωνσταντίνο 1936 και τον Γεώργιο 1938.

Ο τρίτος αδελφός, ο **Παντελής Κριδεράς** επέστρεψε κι έμεινα μόνιμα στη Φίλια Καλλονής Λέσβου. Παντρεύτηκε την Έλλη Μαρμάρου (1911-20013) και απέκτησαν τον Δημητρώ, την Σταυρίτσα και την Ροδίτσα – Φωτεινή. Πέθανε σχετικά νέος. Η γυναίκα του μεγάλωσε τα παιδιά της με δυσκολίες. Μετανάστευσαν οικογενειακώς στο Σύνδευ της Αυστραλίας. Τα παιδιά της παντρεύτηκαν και ζουν μόνιμα εκεί²⁴.

Το 1940 ο Μιχαήλ Κριδεράς και τα παιδιά του εντάχθηκαν στο ΕΑΜ²⁵. Την πράξη τους όμως αυτή την πλήρωσαν ακριβά. Το 1942 οι Γερμανοί κι οι συνεργάτες τους στη Ναύπακτο έκαψαν το σπίτι που έμενε η οικογένεια στην Μπαριαμπλή και συνέλαβαν αυτόν και τα παιδιά του Ντίνο, Δημήτρη, Γιάννη και Αλίκη. Τους οδήγησαν στις φυλακές "Λυμπερόπουλου" στην Πάτρα. Εκεί άφησαν ελεύθερο το μικρότερο, το Γιάννη. Στη συνέχεια τους μετέφεραν στις φυλακές Χαϊδαρίου, όπου ο Δημήτρης έμεινε εννέα μήνες στην απομόνωση! Το 1944 με την αποχώρηση των Γερμανών αποφυλακίστηκαν όλοι. Η **Αλίκη Κριδερά** είχε την άσχημη αυτή περιπέτεια με τους Γερμανούς, επειδή σε έρευνα στο σπίτι τους βρήκαν κρυμμένο μέσα στη ραπτομηχανή της ένα πιστόλι και μια φωτογραφία της ίδιας, ντυμένης με στολή αντάρτη! Για το λόγο αυτό συνελήφθη μαζί με τον πατέρα της και τα αδελφια της. Το πιστόλι αυτό, όπως λέει ο αδελφός της Δημήτρης, είχε αφήσει εκεί ο διερχόμενος Γεράσιμος Βουτσινάς.

Ο Μιχαήλ Κριδεράς επισκέφθηκε το 1937 το Αϊβαλί και πήγε στο σπίτι του, το οποίο βρήκε ακριβώς όπως το άφησε. Μέσα έμενε μια ηλικιωμένη τουρκάλα, μητέρα ανώτερου αξιωματικού του τούρκικου στρατού.

24 Μαρτυρία Κλεονίκης Βασιλείου Μαρμάρου, καθηγήτριας φιλόλογου από τη Φίλια Λέσβου.

25 Σιαμαντάς Γιάννης: Οι αγώνες και ο γολγοθάς ενός αντάρτη. Ναύπακτος 2005, σελ. 29

Οικογένεια Κωνσταντίνας, χήρας Αντωνίου Κυριλή

Η Κωνσταντίνα Κυριλή το γένος Λυρούδη, γεννήθηκε στο Αϊβαλί το 1870. Ήρθε στη Ναύπακτο ως αρχηγός οικογένειας αφού ο άνδρας της Αντώνης Κυριλής έχασε τη ζωή του όταν εκτοπίστηκε στα τάγματα εργασίας²⁶ (1914 ή 1917). Ήταν μια δυναμική και έξυπνη γυναίκα η οποία κατάφερε να σώσει το γαμπρό της Μιχάλη Κριδερά και τα αδέρφια του κατά τον έλεγχο της εξόδου τους από το Αϊβαλί.

Η Κωνσταντίνα Λυρούδη, χήρα Αντωνίου Κυριλή.

Οι Τούρκοι στην προσπάθειά τους να καταφέρουν όσο μεγαλύτερο πλήγμα μπορούσαν στον αντίπαλο τους εμπόδιζαν την έξοδο του μάχιμου πληθυσμού. Συλλάμβαναν λοιπόν όλους τους Έλληνες ηλικίας 18-45 ετών και τους έστελναν στα τάγματα εργασίας. Οι αδελφοί Κριδερά είχαν μεν αλλάξει τα πιστοποιητικά γέννησης με τη βοήθεια της τοπικής επισκοπής, αλλά αυτό δεν ήταν αρκετό για να ξεγελάσουν τους Τούρκους αξιωματικούς, που έλεγχαν τα έγγραφά τους. Για το λόγο αυτό συνελήφθησαν και δεν τους επιτράπη η έξοδος. Τότε η πεθερά τού Μιχάλη Κριδερά, Κωνσταντίνα Κυριλή βρήκε τον υπεύθυνο αξιωματικό και του προσέφερε 50 πεντόλιρα, προκειμένου να τους

26 Τα τάγματα εργασίας δημιούργησε η Τουρκία λίγες μέρες πριν από την έκρηξη του πρώτου Παγκοσμίου πολέμου (1914). Τα τάγματα αυτά τα επάνδρωσε με Έλληνες που έπαιρνε από τον τακτικό στρατό όπου είχαν καταταγεί αφού προηγουμένως οι Τούρκοι στρατιωτικοί τους αφοπλίσαν και έπαιρναν τον ιματισμό τους. Στην πραγματικότητα επρόκειτο για στρατόπεδα συγκέντρωσης τάγματα σκαπανέων. Από το 1919 τα τάγματα εργασίας επανδρώνονταν από άνδρες και νέους ηλικίας από 14-65 ετών οι οποίοι απομακρύνονταν από τα σπίτια τους, γιατί οι Τούρκοι φοβούνταν σύμπραξη του ελληνικού στοιχείου με τον Ελληνικό Στρατό σε περίπτωση που αυτός θα ερχόταν στην περιοχή.

Πολλοί Μικρασιάτες, με διαφόρους τρόπους, προσπάθησαν να διαφύγουν στην Ελλάδα γλυτώνοντας από την άσχημη μοίρα που τους περίμενε στα Τάγματα Εργασίας. Άλλοι ντύνονταν γυναίκες, άλλοι προσπαθούσαν να δωροδοκήσουν κάποιον Τούρκο σκοπό κτλ. Οι περισσότεροι όμως ανακαλύπτονταν και επί τόπου τους ντουφέκιζαν, προς παραδειγματισμό. Όλοι ήξεραν ότι στα Τάγματα αυτά, κανένας δεν γλύτωνε.

επιτρέψει την έξοδο. Ο Τούρκος αξιωματικός κράτησε τα 45 απ' αυτά κι επέτρεψε την έξοδο των αδελφών Μιχάλη, Γρηγόρη και Παντελή Κριδερά. Στη φάση αυτού του επεισοδίου συνελήφθη κι ο Χρήστος Γιακουμής, πρώτος ξάδελφος της Κωνσταντίνας Κυριλή και παρέδωσε στην οικογένεια Μιχάλη Κριδερά τον τρίχρονο γιο του Γιάννη Γιακουμή, για να τον σώσουν.

Τελικά η Κωνσταντίνα Κυριλή έφερε μαζί της τα έξι παιδιά της, το γαμπρό της Μιχάλη Κριδερά με τα αδέλφια του Ελευθέριο και Παντελή Κριδερά, ενώ δύο κόρες της, η Μαρία και η Μυρσίνη έμειναν στο Αϊβαλί. Τον πρώτο καιρό έμειναν στα Μποτσαρέικα και από το 1933 στην ενοικιασθείσα από το Δημόσιο οικία του Δημητρίου Χριστογιάννη. Το 1937 έγινε κάτοχος του υπ. αριθμ. 3 οικήματος στο τρίτο τετράγωνο του προσφυγικού οικισμού Ναυπάκτου.

Τα πέντε παιδιά της παντρεύτηκαν στη Ναύπακτο και δημιούργησαν πολύτεκνες οικογένειες.

Ο Γιάννης Κυριλής με τη γυναίκα του Ευθυμία Ρίζου και τα παιδιά του Λαμπρινή, Κώστας και Νίκος.

Ο **Ιωάννης Κυριλής** (1889-1946) εργάστηκε ως ναυτικός. Παντρεύτηκε τη Ναυπάκτια Ευθυμία Ρίζου (1906-1995) με την οποία απέκτησαν τρία αγόρια και δύο κορίτσια. Την Λαμπρινή 1926, τον Κωνσταντίνο 1932, το Νικόλαο 1935, την Αντωνία 1938 και τον Γεώργιο 1940.

Ο Ιωάννης Κυριλής έλαβε μέρος στην Εθνική Αντίσταση²⁷. Τραυματίστηκε σε μάχη στο Καρπενήσι, μεταφέρθηκε κρυφά στη Ναύπακτο και χειρουργήθηκε από το γιατρό Καραμπάρμπα. Όμως μια σφαίρα παρέμεινε στον οργανισμό του και ήταν η αιτία θανάτου του το 1946.

Ο **Φώτης Κυριλής** (γεν. 1899) για να μπορέσει να φύγει από το Αϊβαλί, ντύθηκε γυναίκα, γιατί ήταν 22 ετών και από αυτή την ηλικία οι Τούρκοι απαγόρευαν στους Έλληνες να φύγουν. Στη Ναύπακτο εργάστηκε ως κτίστης. Μάλιστα εργάστηκε ως μάστορας στην ανέγερση των προσφυγικών κατοικιών στη Ναύπακτο από το 1935 έως το 1937. Παντρεύτηκε την Κατίνα Χριστογιάννη από τα Κρυονέρια Ναυπακτίας και απέκτησε 4 γιους και 2 κόρες. Την Κωνσταντίνα, τον Παναγιώτη, τη Ζωή, τον Αντώνη, τον Δημήτριο, και τον Ηλία.

Ο **Εμμανουήλ Κυριλής** (γεν. 1908) εργάστηκε ως εργολάβος οικοδομών. Τη δεκαετία του 1950 εγκαταστάθηκε μόνιμα στο Μεσολόγγι. Ήταν άνθρωπος με έντονη παρουσία. Συμμετείχε και έπαιζε πρωταγωνιστικό ρόλο στο πανηγύρι του Αϊ-Συμίου στο Μεσολόγγι. Παντρεύτηκε την Ιουλία το γένος Κ. Θεοχάρη (γεν. 1912) και απέκτησαν τρία παιδιά που είναι εγκατεστημένα στην Αθήνα. Τον

Ο Μανώλης Κυριλής με τη γυναίκα του Ιουλία, το γένος Θεοχάρη.

Παναγιώτη 1935, τον Κωνσταντίνο 1938 και την Ευφροσύνη 1940.

Η Δέσποινα Κυριλή (1892-1968) ήλθε στην Ελλάδα παντρεμένη με τον Μιχάλη Κριδερά (1880-1966), οποίος διέφυγε τη σύλληψη με τον τρόπο που αναφέρουμε παραπάνω.

²⁷ Σιαμαντάς Γιάννης: Οι αγώνες και ο Γολγοθάς ενός αντάρτη. Ναύπακτος 2005, σελ. 29

Η **Ευαγγελία Κυριλή** (γεν. 1895) ήταν αρραβωνιασμένη στο Αϊβαλί με έναν συντοπίτη της, γιο του Χρήστου Γιακουμή. Ο αρραβωνιαστικός της μαζί με τον αδελφό της μητέρας της και λίγους άλλους Αϊβαλιώτες ταμπουρώθηκαν σ' ένα σπίτι στο λιμάνι, σε μια απεγνωσμένη προσπάθεια να αποφύγουν τη σύλληψή τους και τη στρατολόγησή τους στα τάγματα εργασίας που στην ουσία ήταν τάγματα θανάτου. Πολιορκήθηκαν από δυνάμεις καταστολής και ύστερα από και σθεναρή αντίσταση τούς έκαψαν ζωντανούς. Κατά τη φυγή τους η Ευαγγελία παρίστανε την τρελή και ήταν ντυμένη με κουρέλια, γιατί ήταν 19 ετών και τις όμορφες κοπέλες τις άρπαζαν οι Τούρκοι. Η Ευαγγελία έφερε μαζί της στην Ελλάδα και το μικρό αδελφό του αρραβωνιαστικού της, Γιάννη Γιακουμή, ο οποίος ήταν ορφανός και έζησε μαζί τους μέχρι το γάμο του. Σκοτώθηκε στην Αλβανία το 1940.

Στη Ναύπακτο η Ευαγγελία παντρεύτηκε το 1929 τον Ναυπάκτιο Αλέξανδρο Πατσαντζόπουλο και απέκτησε τρεις γιους, τον Κωνσταντίνο, τον Γεώργιο και τον Νικόλαο. Το 1937 έγινε δικαιούχος του υπ' αριθμ. 4 οικήματος στο τρίτο τετράγωνο του προσφυγικού οικισμού Ναυπάκτου.

Η **Ελένη Κυριλή** (1905-1946) παντρεύτηκε τον Δημήτριο Γ. Δασκαλόπουλο (1901-1968) και απέκτησαν δύο αγόρια και μία κόρη. Φυλακίστηκε κατά τη διάρκεια της Κατοχής μαζί με την μητέρα της Κωνσταντίνα. Τραυματίστηκε μάλιστα μέσα στη φυλακή (μαχαίριά στη πλάτη) από γνωστό Ναυπάκτιο, πιθανόν, γιατί δεν έδινε πληροφορίες για τον αδελφό της Γιάννη που συμμετείχε στην Εθνική Αντίσταση.

Η **Μαρία Κυριλή** (1911-1999) παντρεύτηκε τον Κοσμά Μαλλίδη (1898-1977) ο οποίος είχε έλθει με την οικογένειά του από την Κωνσταντινούπολη, όταν έγινε η ανταλλαγή πληθυσμών, και εγκαταστάθηκαν αρχικά στο Γαλατά Μεσολογγίου και αργότερα στη Ναύπακτο. Απέκτησε 5 αγόρια και μία κόρη.

Η **Μυρσίνη Κυριλή** πέθανε στο Αϊβαλί από καρδιακή προσβολή σε πολύ μικρή ηλικία, όταν εισέβαλαν οι Τσέτες²⁸ στο σπίτι τους.

Η **Παναγιώτα Κυριλή** έλειπε από το σπίτι τη στιγμή της αναχώρησης της οικογένειάς για την Ελλάδα, με αποτέλεσμα να παραμείνει στο Αϊβαλί. Πενήντα χρόνια αργότερα ο αδελφός της ο Μανώλης με

²⁸ Τούρκοι εθελοντές που πολέμησαν κατά του ελληνικού στρατού στην περίοδο του μικρασιατικού πολέμου οργανωμένοι σε τάγματα ή συμμορίες.

την κόρη του Φρόσω και το σύζυγό της (μόνιμους κατοίκους Κωνσταντινούπολης) την αναζήτησαν στο Αϊβαλί. Μετά από κοπιώδη έρευνα κατέληξαν σε κάποιον Τούρκο φαρμακοποιό (πιθανόν μυστικό πράκτορα) ο οποίος κρατούσε στοιχεία για τους Έλληνες που παρέμειναν στο Αϊβαλί. Τους πληροφόρησε ότι είχαν μείνει δύο Ελληνίδες εκ των οποίων η μία είχε πεθάνει και η άλλη είχε έναν γιο που εργαζόταν σε μία Τράπεζα της Σμύρνης.

Κατά την επίσκεψή τους στην Τράπεζα δεν μπόρεσαν να συναντηθούν με το γιο της Παναγιώτας, αλλά ένας συνάδελφός του, τους παρέπεμψε σε χωριό της Σμύρνης όπου διέμενε η Παναγιώτα με το σύζυγό της, ο οποίος είχε περίπτερο ακριβώς στο σημείο που έφθανε το λεωφορείο. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο σύζυγός της ήταν Μυτιληνιός που εγκλωβίστηκε στη Μικρά Ασία το 1922. Γνωρίστηκε με την Παναγιώτα, όταν και οι δυο τους κατέφυγαν σε μια σπηλιά όπου έμειναν για κάποιες ημέρες μέχρι να επανέλθει ομαλότητα στην καθημερινή ζωή. Είχαν και οι δύο τουρκικά ονόματα, απόδειξη της τρομοκρατίας που υπέστησαν οι ελάχιστοι εναπομείναντες Έλληνες στη Μικρά Ασία. Παρά ταύτα τα δύο πρώτα παιδιά τους είχαν βαπτιστεί (άγνωστο με ποιο τρόπο). Αφού εντόπισαν εύκολα το σύζυγο της Παναγιώτας, ο οποίος έμεινε εμβρόντητος αντικρίζοντας το Μανώλη, προφανώς λόγω της μεγάλης ομοιότητάς του με την Παναγιώτα, κατευθύνθηκαν στο σπίτι, σύμφωνα με τις οδηγίες του, όπου οι σκηνές που εκτυλίχτηκαν ήταν πολύ συγκινητικές. Αντίκρισαν μια ηλικιωμένη φοβισμένη γυναίκα που ήταν τυφλή και ως εκ τούτου πολύ διστακτική να τους αποκαλύψει ακόμα και το πραγματικό της όνομα.

Όταν όμως ο Μανώλης τής θύμισε γεγονότα της οικογενειακής τους ζωής, πείστηκε και τα δύο αδέρφια έζησαν στιγμές αλησμόνητες τόσο για τους ίδιους όσο και για τους παρευρισκόμενους, καθώς εν τω μεταξύ είχαν έλθει και τα παιδιά της στο σπίτι, ειδοποιημένα προφανώς από τον πατέρα τους.

Τα αδέρφια της Παναγιώτας τής έστειλαν χρήματα, υποβλήθηκε σε εγχείρηση. Την επόμενη χρονιά ήταν η σειρά της Ευαγγελίας να ζήσει τις συγκλονιστικές στιγμές της συνάντησης με την αδελφή της, όταν μαζί με τον Μανώλη την επισκέφθηκαν εκ νέου και μπόρεσε πλέον κι εκείνη να αντικρίσει τα αγαπημένα πρόσωπα, αφού είχε πλέον ξαναβρεί την όρασή της.

Σε κάποιο από τα ταξίδια τους στο Αϊβαλί η Ευαγγελία με τον Μανώλη κατάφεραν να εντοπίσουν και το πατρικό τους σπίτι, έχοντας σαν αφετηρία την εκκλησία του Αϊ-Γιώργη. Το βρήκαν σε κακή κατάσταση, αφού οι καινούργιοι ένοικοι δεν είχαν κάνει ούτε καν ένα βάψιμο. Τους αντιμετώπισαν παρά τούτα πολύ φιλικά, όταν η Ευαγγελία τους εξήγησε για ποιο λόγο καθόταν στην αυλή τους κι έκλαψε. Παρά την πρόσκλησή τους δεν βρήκε το κουράγιο να μπει και ν' αντικρίσει και το εσωτερικό τους σπιτιού της.

Τέλος, η **Μερόπη**, κόρη της Κωνσταντίνας και του Αντωνίου Κυριλή, έμεινε στο Αϊβαλί της Μικράς Ασίας. Συγκεκριμένα, η Μερόπη ήταν πολύ όμορφη κοπέλα και, όταν την είδε ένας Τούρκος αξιωματικός, την κράτησε για να την παντρευτεί. Πράγματι, την παντρεύτηκε και απέκτησε μαζί της τέσσερα παιδιά που υπηρέτησαν ως αξιωματικοί στον τούρκικο στρατό. Τα αδέρφια της αγνοούσαν την τύχη της μέχρι το 1937. Τότε ο αδελφός της Εμμανουήλ Κυριλής πήγε στην Τουρκία την αναζήτησε και τη βρήκε στην Προύσα.

Οικογένεια Δημητρίου Λεμονόγλου του Λεμονή

Ο Δημήτριος Λεμονόγλου γεννήθηκε στην Τούζλα της Κωνσταντινούπολης το 1870. Τον Οκτώβριο του 1922 ήρθε στη Ναύπακτο με τη γυναίκα του Ελένη (1893) το γένος Λογαρίδου. Μαζί τους ήρθε και η κουνιάδα του Αλεξάνδρα (Κασσάνδρα) Λογαρίδου με τον άνδρα της Ευάγγελο Ελευθερίου.

Οικογένεια Δημητρίου Λεμονόγλου.

Τα πρώτα χρόνια έμειναν στην ενοικιασθείσα από το Δημόσιο οικία της Παρασκευής, χήρας Ι. Δημολίτσα, μέχρι το 1937, όταν έγιναν δικαιούχοι του υπ' αριθμ. 3 οικήματος του πρώτου τετραγώνου στον προσφυγικό οικισμό Ναυπάκτου. Στη Ναύπακτο ο Δημήτριος Λεμονόγλου εργάστηκε σαν γεωργός. Δεν απέκτησαν παιδιά. Μετά το θάνατό τους δώρισαν την κατοικία τους στην ανιψιά τους Αικατερίνη Ελευθερίου, σύζυγο Κωνσταντίνου Καλλίνικου.

Τα πρώτα χρόνια χρησιμοποιούν το επίθετο Λεμονόγλου. Αργότερα στα δημοτολόγια του Δήμου Ναυπάκτου τους συναντάμε με το επίθετο Λεμονίδης ή Λεμονής.

Οικογένεια Ευαγγελίας Μακρή - Ζηνέλη (1918-1991)

Η Γιαννούλα Μακρή (1900-1938) γεννήθηκε στις Θετρές της Μικράς Ασίας στις αρχές του 1900. Ο άνδρας της, Γεώργιος Ζηνέλης υπηρετούσε ως εθελοντής στον ελληνικό στρατό κατά τις επιχειρήσεις στη Μικρά Ασία. Τραυματίστηκε σε μάχη στον Κασαμπά και πέθανε στη

Ευαγγελία Ζηνέλη με τον άνδρα της Απόστολο Γραμμάτη και τα παιδιά τους.

Μαγνησία το 1921. Μετά την καταστροφή η χήρα Γιαννούλα Μακρή-Ζηνέλη με την κόρη της Ευαγγελία εγκαταστάθηκαν προσωρινά στη Σκριπού Λειβαδιάς²⁹. Το 1928 η Γιαννούλα ήρθε σε δεύτερο γάμο με τον Γεώργιο Κωνσταντίνου και αποκαταστάθηκε αγροτικώς στα Τοπόλια³⁰ Ορχομενού.

29 Η Σκριπού είναι σήμερα συνοικία του Ορχομενού, ενώ υπήρξε στο παρελθόν ξεχωριστός οικισμός και έδρα κοινότητας. Το 1961 ενώθηκε με τον οικισμό Πετρομαγούλα και αποτέλεσαν τον σημερινό Ορχομενό Βοιωτίας. Η συνοικία βρίσκεται κοντά στον λόφο του κάστρου, στην περιοχή που βρίσκεται και η μονή της Σκριπούς, από την οποία πήρε την ονομασία του ο οικισμός.

30 Τα Τοπόλια είναι χωριό του δήμου Ορχομενού του νομού Βοιωτίας. Βρίσκεται στην βορειοανατολική πλευρά της Κωπαΐδας. Το 1953 το χωριό μετονομάστηκε σε Κάστρο λόγω της ύπαρξης της Μυκηναϊκής ακρόπολης του Γλα πολύ κοντά στον οικισμό.

Το 1925 η Ευαγγελία Μακρή-Ζηνέλη ήλθε στη Ναύπακτο και προσελήφθη στην υπηρεσία του απόστρατου Ναυπάκτιου αντισυνταγματάρχη Κωνσταντίνου Παπαϊωάννου. Το 1936 παραιτήθηκε από το δικαίωμα κληρονομιάς της μητέρας της που απεβίωσε. Το 1937, η Ευαγγελία έγινε δικαιούχος του υπ' αριθμ. 1α οικήματος στο τρίτο τετράγωνο του προσφυγικού οικισμού Ναυπάκτου. Το 1941, η Ευαγγελία Μακρή-Ζηνέλη παντρεύτηκε τον Απόστολο Γραμμάτη (1915-1986) από την Αναβρυτή Ναυπακτίας με τον οποίο απέκτησαν τον Νίκο 1942, την Φωτεινή 1947 και τον Γιώργο 1954.

Η κόρη της Φωτεινή Γραμμάτη παντρεύτηκε τον Παναγιώτη (Γιώτη) Αναστασιάδη από το Βατούμ της Ρωσίας, η οικογένεια του οποίου εγκαταστάθηκε μόνιμα στη Ναύπακτο το 1939.

Οικογένεια Εμμανουήλ Μακρίδη (1862-1940)

Κοκώνα Μακρίδου.

Ο Εμμανουήλ Μακρίδης του Δημητρίου γεννήθηκε στην Τούζλα Κωνσταντινούπολης το 1862. Ήρθε στη Ναύπακτο τον Οκτώβριο του 1922 μαζί με τη γυναίκα του Κοκώνα Μακρίδου το γένος ιωάννη Χατζή Ζγουρή (1866-1956) επίσης από την Τούζλα της Κωνσταντινούπολης. Ο Εμμανουήλ Μακρίδης πέθανε στις 19/03/1927. Η σύζυγός του Κοκώνα το 1937 έγινε κάτοχος του υπ' αριθ. 4 οικήματος στο πρώτο τετράγωνο του προσφυγικού οικισμού Ναυπάκτου. Το ζεύγος δεν απέκτησε παιδιά.

Οι παλιότεροι τη θυμούνται που είχε έναν μεγάλο τράγο μαλτέζο. Πολλοί ντόπιοι πήγαιναν τις κασίδες τους στον τράγο αυτό, για να αναπαράγουν βελτιωμένη ράτσα κατσικιών. Από αυτή τη δουλειά η Κοκώνα έβγαζε χρήματα και ζούσε. Τα τελευταία της χρόνια ζούσε με την οικογένεια του Κυριάκου Βακάλογλου τα μέλη της οποίας τη φρόντιζαν.

Οικογένεια Κοσμά Μαλλίδη

Σχετικά με την καταγωγή και την προέλευση της οικογένειας Μαλλίδη αναφέρθηκαν δυο εκδοχές τις οποίες παραθέτουμε: Σύμφωνα με μαρτυρία του Αντώνη Κ. Μαλλίδη (γεν. 1932), στα μέσα του 19ου αιώνα ένας νεαρός από την Άρτα, σε ηλικία 18 ετών, εγκαταστάθηκε στην Τούζλα της Κωνσταντινούπολης. Εκεί εργάστηκε τα πρώτα χρόνια σε εργαστήριο επεξεργασίας μαλλιού. Αργότερα άνοιξε δικό του εργαστήριο. Μέσα σε λίγα χρόνια έγινε ιδιοκτήτης τριών εργαστηρίων επεξεργασίας μαλλιού. Από την απασχόλησή του αυτή πήρε και το όνομα Μαλλίδης. Παντρεύτηκε μια πλούσια Κωνσταντινοπολίτισσα ιδιοκτήτρια 1500 στρεμμάτων γης στην Τούζλα. Από το γάμο αυτό γεννήθηκαν ο Νικόλαος ο οποίος αγόρασε ένα μικρό νησί στα Πριγκιποννήσια, στην είσοδο του Βοσπόρου.

Οικογένεια Κοσμά Μαλλίδη.

Σύμφωνα με μαρτυρία του Χαράλαμπου Ιωακείμ Μαλλίδη (γεν. 1939), που ζει στην Αθήνα, οι μνήμες για την ιστορία των Μαλλιδέων αρχίζουν από ένα ψαροχώρι, την Τούζλα της Κωνσταντινούπολης.

Δεκαπέντε άτομα, αδέρφια και ξαδέλφια ασχολούνταν με την αλιεία. Ψάρευαν με τα καΐκια τους μέχρι την Μαύρη θάλασσα. Κάποια εποχή πήγαιναν στην Οδησό της Ρωσίας, όπου αγόραζαν λαθραία σιτάρι, το πήγαιναν με καΐκια σε ένα μικρό ξερονήσι των Πριγκιποννήσων. Εκεί είχαν ανεμόμυλους, το άλεθαν και στη συνέχεια το πουλούσαν στην Πόλη. Από την εμπορική αυτή δραστηριότητα δημιούργησαν περιουσία. Ο Νικόλαος Μαλλίδης ήταν ένας από αυτούς και ο πρόγονος των Μαλλιδέων που ήρθαν στην Ελλάδα. Είχε παντρευτεί τη Δέσποινα και απέκτησαν οκτώ παιδιά την Φωτίκα, την Ελένη, την Καλλιόπη, τη Σουλτάνα, τον Κοσμά, τον Κώστα, τον Ιωακείμ και τον Μανώλη.

Τα πράγματα όμως άλλαξαν δραματικά και σκόρπισε η οικογένεια μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Με τη Συνθήκη της Λωζάνης, στις 24 Ιουλίου 1923, επικυρώθηκε η ανταλλαγή των πληθυσμών και ήρθαν στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα:

Ο **Κοσμάς** με τους γονείς του και την αδελφή του Ελένη εγκαταστάθηκαν αρχικά στο Γαλατά Μεσολογγίου. Αργότερα ο Κοσμάς Μαλλίδης παντρεύτηκε τη Μαρία Κυριλή και εγκαταστάθηκαν στη Ναύπακτο.

Ο **Ιωακείμ** εγκαταστάθηκε, το 1922, αρχικά στον Πύργο της Εύβοιας και αργότερα στην Αθήνα.

Η **Σουλτάνα** και η Καλλιόπη πήγαν πρώτα στο Πύργο Ηλείας και μετά Αθήνα.

Η **Φωτίκα** αρχικά πήγε στη Γαλλία. Αργότερα επέστρεψε στην Πόλη, όπου η κόρη της παντρεύτηκε έναν Τούρκο υπήκοο.

Ο **Μανώλης Μαλλίδης** σπούδασε αρχιτεκτονική στην Αίγυπτο και αργότερα πήγε στο Ιράκ όπου εργάστηκε ως αρχιτέκτονας στο βασιλιά Φεϊζάλ. Παντρεύτηκε δύο γυναίκες κι απέκτησε πολλά παιδιά. Παρέμεινε στο Ιράκ μέχρι το 1963, όταν ζήτησε πολιτικό άσυλο και εγκαταστάθηκε μόνιμα με μια κόρη του στην Ελλάδα. Πέθανε και θάφτηκε στη Ναύπακτο.

Στη Ναύπακτο ο Κοσμάς Μαλλίδης ασχολήθηκε με την αλιεία. Μαζί με τις οικογένειες των Σμυρνιέων, των Μεσηνεζέων, η οικογένεια Μαλλίδη εισήγαγε νέες μεθόδους ψαρέματος. Με τα τρία καΐκια του ο Κοσμάς Μαλλίδης με τα παιδιά του όργωναν τον Κορινθιακό και τον Πατραϊκό κόλπο μέχρι το 1954.

Τα πρώτα χρόνια έμειναν με ενοίκιο στην ενοικιασθείσα από το Δημόσιο οικία του Παναγιώτη Τριανταφύλλου. Το 1937 έγινε κάτοχος του υπ. αριθμ. 4α οικήματος στο τρίτο τετράγωνο του προσφυγικού οικισμού Ναυπάκτου. Το σπίτι του ήταν πάντα ανοικτό για όλη τη γειτονιά. Ο Κοσμάς ήταν εργατικός και κοινωνικός άνθρωπος και έχαιρε εκτίμησης από όλους τους Ναυπάκτιους. Στα δύσκολα χρόνια της Κατοχής πουλώντας ψάρια στα χωριά του κάμπου του Μόρνου ποταμού είχε πάντοτε τα βασικά είδη διατροφής για την επιβίωση της οικογένειάς του. Απ' αυτά προσέφερε πάντοτε αφιλοκερδώς σε όποιον ζητούσε τη βοήθειά του.

Ο **Κοσμάς Μαλλίδης** (1898-1977) παντρεύτηκε την Μαρία Κυριλή (1911-1999), επίσης Μικρασιάτισσα προσφυγοπούλα από το Αϊβαλί και απέκτησαν έξι παιδιά, το Νίκο (1930-1995), τον Αντώνη 1932, τον Μιχάλη 1935, τον Γιώργο 1938, την Δέσποινα 1946 και τον Αλέκο 1947. Ο Αντώνης, ο Νίκος και ο Μιχάλης έμειναν μόνιμα στη Ναύπακτο και ασχολήθηκαν με το ψάρεμα επαγγελματικά.

Ο Γιώργος, ο Αλέκος και η Δέσποινα ζουν στην Αμερική. Ο Γιώργος σπούδασε μηχανολόγος ηλεκτρολόγος και έκανε διεθνή καριέρα.

Ο Αντώνης Μαλλίδης, που γεννήθηκε το 1932 στη Ναύπακτο, διηγήθηκε το ιστορικό της οικογένειας Μαλλίδη. Σε σχετική ερώτηση ο κ. Αντώνης Μαλλίδης απάντησε:

«στη Ναύπακτο δεν αντιμετωπίσαμε κανένα πρόβλημα ως προς τη συμπεριφορά των κατοίκων απέναντι στους Μικρασιάτες πρόσφυγες. Δουλεύαμε σκληρά για να ζήσουμε, αλλά μας εκτιμούσε ο κόσμος».

Ο Γιώργος Μαλλίδης, που γεννήθηκε το 1938 στη Ναύπακτο, είπε σχετικά:

«οι Μαλλιδάιοι ήταν υπερήφανοι και εργατικοί. Δεν περίμεναν οικονομική βοήθεια από κράτος αλλά εργάστηκαν σκληρά στη θάλασσα. Οι γονείς μου βοήθησαν την κοινότητα με την εισαγωγή νέων τεχνικών αλιείας και απασχολούσαν πλήρωμα στα ψαροκάϊκα τουλάχιστον μέχρι και δεκάξι άτομα. Προσέφεραν βοήθεια στην κοινότητα σε τρόφιμα και εργασία με τις βάρκες. Τα δύσκολα χρόνια, όταν η πλειοψηφία των κατοίκων της Ναυπάκτου δεν είχαν χρήματα, η οικογένειά μας αντάλλαζε τα ψάρια για να πάρει πετρέλαιο, τυρί και καλαμπόκι. Ο καθένας που επισκεπτόταν το σπίτι μας έπαιρνε κάτι. Δε θα ξεχάσω ποτέ όταν ο πατέρας μου έφερε ψάρια στο σπίτι και η μητέρα μου ήταν έτοιμη να τα μαγειρέψει ήρθε ένας γείτονας και παρακάλεσε να του δώσουμε ένα μικρό ψάρι επειδή η κόρη του ήταν άρρωστη. Ο πατέρας μου του έδωσε ένα μεγάλο που ήδη είχε καθαρίσει για μαγείρεμα».

Οικογένεια Παρασκευής, χήρας Βασιλείου Μανιάτογλου (1874-1938)

Η Παρασκευή, χήρα Βασιλείου Μανιάτογλου, το γένος Κωνσταντίνου Πίπιλα, γεννήθηκε στη Μενεμένη Μικράς Ασίας το 1874. Ο άντρας της **Βασίλειος Μανιάτογλου** (1870-1922), από την Μενεμένη Μικράς Ασίας, χάθηκε στη δίνη της Καταστροφής του 1922. Τον Οκτώβριο του 1922 η Παρασκευή ήρθε στη Ναύπακτο ως αρχηγός οικογένειας με τα τρία παιδιά της: Την Τασία, (1894-1950), την Διαμαντούλα, χήρα Δημητρίου Μπαμπάκου (1895-1980). Ο άνδρας της, Δημήτριος Μπαμπάκος (1890-1922), σκοτώθηκε το 1922. Δεν απέκτησαν παιδιά.

Και τον γιο της Παναγιώτη (Πανάνη) Β. Μανιάτογλου, 1906. Ο Παναγιώτης στην προσπάθειά του να διαφύγει και να ξεγελάσει τους ελέγχους μεταμφιέστηκε και προσποιήθηκε ανάπηρη γριά.

Η Παρασκευή Μανιάτογλου το 1937 έγινε δικαιούχος της υπ. αριθ. υπ' αριθμ. 2 οικήματος στο πρώτο τετράγωνο του προσφυγικού οικισμού Ναυπάκτου. Στις 30-12-1938 πέθανε και την κατοικία της κληρονόμησαν τα παιδιά της Διαμαντούλα και Παναγιώτης και μετά το θάνατό τους η Ζωή Δογάνη, κόρη του Σάββα. Η Διαμαντούλα εργάστηκε ως οικιακή βοηθός στην οικία του στρατηγού Σουμπασάκου.

Οικογένεια Παντελή Χατζηαντώνη Μαλιόγλου

Ο Μαλιόγλου Παντελής του Χατζηαντώνη γεννήθηκε το 1866 στην Τούζλα Κωνσταντινούπολης. Ήρθε στη Ναύπακτο τον Οκτώβριο του 1922 με τη γυναίκα του Αναστασία, το γένος Λογαρού και την κόρη του Γραμματία. Τον πρώτο καιρό έμειναν στην ενοικιασθείσα από το Δημόσιο οικία του Ανδρέου. Το 1937 έγινε κάτοχος του υπ' αριθμόν 3α οικήματος στο τρίτο τετράγωνο του προσφυγικού οικισμού Ναυπάκτου. Ασχολήθηκε ως αχθοφόρος στη Ναύπακτο.

Η κόρη του Γραμματία απέκτησε τη Δεσπούλα, η οποία έμεινε ορφανή σε μικρή ηλικία και εισήχθη σε ορφανοτροφείο. Μετά την ενηλικίωσή της η Δεσπούλα, θυγατέρα Γεωργίου Χατζηαντωνίου, έγινε δικαιούχος της προσφυγικής κατοικίας ως κληρονόμος του παππού της Παντελή. Σήμερα η κατοικία αυτή ανήκει στους κληρονόμους του Κοσμά Μαλλίδη.

Οικογένεια Ευάγγελου Μελά (1898-1965)

Ο γενάρχης της οικογένειας Μελά που ζούσε στην Κωνσταντινούπολη το 1922 καταγόταν σύμφωνα με την οικογενειακή παράδοση από το Πήλιο. Κάποιος Μελάς περί το 1800 μετανάστευσε στη Μικρά Ασία και εργάστηκε ως βοσκός σε Έλληνα γαιοκτήμονα. Ήταν καλός χαρακτήρας και όμορφος άνδρας με αποτέλεσμα να τον ερωτευτεί και να τον παντρευτεί η μοναχοκόρη του αφεντικού του. Έτσι βρέθηκε με μεγάλη περιουσία. Το όνομα της γυναίκας του ήταν Μαρία, αλλά δεν γνωρίζουμε το επίθετό της. Απέκτησαν δύο αγόρια, το Βελισάριο και ένα άλλο που επίσης δεν γνωρίζουμε το όνομά του.

Ο Βελισάριος παντρεύτηκε τη Μαρία Κοντικαλίδη με την οποία απέκτησαν τέσσερα παιδιά. Τη Μαγδαληνή, τον Αποστόλη, τον Πέτρο και το Βαγγέλη.

Η Μαγδαληνή έγινε καθηγήτρια Πανεπιστημίου και παντρεύτηκε τον πρύτανη του Πανεπιστημίου, αλβανικής καταγωγής. Ο Αποστόλης σκοτώθηκε το 1918 σε τροχαίο ατύχημα στην Κωνσταντινούπολη. Ο Πέτρος είχε στην Προύσα ελαιοτριβείο, αλευρόμυλο και χρυσοχοείο. Ο Βαγγέλης με τον πατέρα του Βελισάριο διηύθυναν τα τέσσερα μαγαζιά τους στην Κωνσταντινούπολη.

Η καταστροφή του 1922 βρήκε το Βαγγέλη φαντάρο. Με την υποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων ο Βαγγέλης κατάφερε να έρθει στην Ελλάδα και εγκαταστάθηκε αρχικά στην Πάτρα. Εκεί ασχολήθηκε μαζί με άλλους πρόσφυγες με ψαροκάϊκα και ανεμότρατες. Μαζί με τον Γεώργιο Πολίτη έβγαλαν το καϊκι «Άγιος Νικόλαος» και μια τράτα που ψάρευαν στον Πατραϊκό. Το 1943 παντρεύτηκε την Αναστασία Καραπαπά που γεννήθηκε το 1922 στη Γαβρολίμνη. Απέκτησαν τέσσερα παιδιά, τη Μαρία (1945), την Ελένη (1947), τη Βασιλική (1948) και τον Αποστόλη (1949).

Ερχόμενος στην Ελλάδα αγνοεί την τύχη των υπόλοιπων μελών της οικογένειάς του. Από μια γειτόνισσα στην Κωνσταντινούπολη, την Ταρσή Καβούκα, μαθαίνει ότι οι δικοί του σώθηκαν και ζουν στη Γαλλία.

Εικοσιπέντε χρόνια αργότερα, ο γιος του Αποστόλης εργαζόμενος ως ναυτικός επισκέπτεται την περιοχή που του υπέδειξε η Ταρσή Καβούκα στη Γαλλία. Μαζί με έναν φίλο του Γάλλο ερευνούν την περιοχή και βρίσκουν το σπίτι που έμειναν κάποια από τα μέλη της οικογένειας Μελά εγκαταλελειμμένο από χρόνια. Λεπτομέρεια με σημασία είναι ότι το σπίτι στη Γαλλία φέρει την επιγραφή «Βίλα Μαρία», που είναι η ίδια με αυτή που είχαν στο σπίτι τους στην περιοχή «Άγιος Στέφανος» Κωνσταντινούπολης. Το μόνο που γνώριζαν οι Γάλλοι γείτονες ήταν ότι πριν από μερικά χρόνια οι ιδιοκτήτες της «Βίλα Μαρία» μετανάστευσαν για την Αμερική. Έτσι χάθηκαν τα ίχνη της οικογένειας Μελά.

Μια άλλη προσπάθεια εύρεσης των συγγενών έγινε από έναν ανιψιό της γυναίκας του Βελισσάριου Μελά. Το 1950 παρουσιάστηκε ο

Κωνσταντίνος Κοντικαλίδης, συστήθηκε ως μεγαλοεπιχειρηματίας στη Γαλλία, αλλά δε θέλησε να δώσει συνέχεια και χάθηκαν τα ίχνη του. Μετά το 1965 ο Βαγγέλης Μελάς πέθανε και σταμάτησαν και οι προσπάθειες ανεύρεσης των άλλων μελών της οικογένειας Μελά.

Ο Βαγγέλης Μελάς, μετά το γάμο του, εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Κάτω Βασιλική και ασχολήθηκε με το ψάρεμα και το πέραμα με καΐκια. Συνεργάστηκε με αρκετούς χωριανούς δουλεύοντας συνεταιρικά. Ήταν εργατικός, έξυπνος, προοδευτικός, κοινωνικός και θαρραλέος άνθρωπος. Όσοι τον γνώρισαν εκφράζονται με τα καλύτερα λόγια για το Μικρασιάτη Έλληνα Βαγγέλη Μελά. Ήταν άνθρωπος που αγαπούσε και νοιαζόταν για το συνάνθρωπό του και αγωνιζόταν για κοινωνική δικαιοσύνη. Χαρακτηριστικό ήταν ότι στα δύσκολα χρόνια της Κατοχής έκρυψε το καΐκι του στα καλάμια στο ρέμα της Κάτω Βασιλικής, για να μην το πάρουν οι Ιταλοί, και έβγαινε το βράδυ για ψάρεμα. Τα ψάρια που έπιανε τα έδινε στους γείτονές του ή, όταν έπιανε πολλά, τα έστελνε κρυφά με κάποιες γυναίκες στη Γαβρολίμνη και το Τρίκορφο, για να τα ανταλλάξουν με αλεύρι, λάδι, αυγά, κρέας και ό,τι άλλο. Κράταγε λίγα για την οικογένειά του και τα υπόλοιπα τα έδινε στους χωριανούς του.

Αξίζει να αναφέρουμε ότι το θάρρος του έσωσε σε δύο περιπτώσεις δύο χωριανούς του. Όταν το 1946 συνέλαβαν το Ζαχαρία Καλαβρουζιώτη (Τζαχρήστο) οι αντάρτες, αυτός πήρε ένα κοφίνι ψάρια, τα πήγε στον υπεύθυνο του Ελλάς της περιοχής και τον παρακάλεσε να τον αφήσουν ελεύθερο, γιατί είχε μεγάλη οικογένεια να ζήσει. Το αίτημά του έγινε δεκτό. Περίπου το ίδιο περιστατικό επαναλήφθηκε και σε μια παρόμοια περίπτωση. Τα γεγονότα αυτά αποδεικνύουν ότι ο Βαγγέλης Μελάς ήταν ένας θαρραλέος αλτρουιστής με έντονη προσωπικότητα και δημοκρατικά αισθήματα.

Οικογένεια Αθανασίου Μεσηνέζη ή Βέρου

Η οικογένεια **Αθανασίου Μεσηνέζη ή Βέρου** του **Γεωργίου** καταγόταν από την Τούζλα Κωνσταντινούπολης. Έφυγαν από την πατρίδα τους στα πλαίσια της ανταλλαγής πληθυσμών το 1923. Για το λόγο αυτό κατάφεραν να πάρουν μαζί τους περισσότερα από τα υπάρχοντά τους σε σύγκριση με άλλους που πρόλαβαν και πήραν μαζί τους μόνο ένα μπαούλο από την κινητή τους περιουσία.

Αρχηγός της οικογένειας Μεσηνέζη ήταν ο Αθανάσιος (1880-1960) γεννημένος στην Τούζλα της Κωνσταντινούπολης. Μαζί του έφερε την γυναίκα του Χριστίνα Λαμπρινίδου (1884) και τα τρία του παιδιά: Ιωάννη (1913-2002), Λάμπρο (1916-1998) και Δημήτριο (γεν. 1918).

Ο Αθανάσιος Μεσηνέζης ή Βέρος με τη γυναίκα του Χριστίνα, το γένος Λαμπρινίδου και τα παιδιά τους Γιάννη, Σοφία και Ειρήνη.

Η οικογένεια Μεσηνέζη ήταν οικογένεια ψαράδων, με πολύ καλά εισοδήματα στην Τούζλα. Ο πεθερός του Αθανασίου Μεσηνέζη Λαμπρινίδης ήταν πλούσιος ιχθυέμπορος και ζούσε σε παραλιακό σπίτι του οποίου το υπόγειο ήταν κοντά στη θάλασσα και χρησιμοποιούνταν για φύλαξη των βαρκών της οικογένειας. Ο Αθανάσιος Μεσηνέζης το 1922 έφτιαξε ένα καινούργιο διώροφο σπίτι στην Τούζλα, στο οποίο

όμως δεν πρόλαβε να κατοικήσει λόγω των γεγονότων και της βίαιης φυγής. Το μόνο που κατάφερε να πάρει μαζί του ήταν η βάρκα του και η οικογένειά του, όπως την περιγράφουμε παραπάνω.

Το Σεπτέμβριο του 1922 έφθασε με το καράβι «Μαριγώ» και αποβιβάστηκε στην Κεφαλονιά. Φαίνεται όμως, ότι δεν του άρεσε το νησί και με τη βάρκα του αναζήτησε καλύτερο μέρος για μόνιμη διαμονή πρώτα στην Πάτρα και ύστερα στη Ναύπακτο. Ο κόλπος της Ναυπάκτου ήταν πλούσιος σε ψάρια, ενώ δεν υπήρχαν μέχρι την εποχή εκείνη πολλοί ψαράδες. Έτσι λοιπόν ο Αθανάσιος Μεσηνέζης ή Βέρος έφερε την οικογένειά του στη Ναύπακτο και εγκαταστάθηκε μόνιμα. Στην αρχή έμειναν σ' ένα μικρό σπίτι στο λιμάνι, στη συνέχεια πήγαν σ' ένα άλλο πάνω από τον πύργο Μπότσαρη, μετά μετακόμισαν προς το κέντρο της πόλης στην οδό Καρακουλάκη 12, για να καταλήξουν το 1937 σε προσφυγική κατοικία υπ' αριθ. 3α στο δεύτερο οικοδομικό τετράγωνο του προσφυγικού οικισμού Ναυπάκτου. Πρόκειται για ένα δωμάτιο και ένα μαγειρείο συνολικής επιφάνειας 55,73 τετραγωνικών μέτρων. Σ' αυτό μπορούσε να προστεθεί και κοινόχρηστος χώρος με το άλλο οίκημα του ορόφου έκτασης 25 τετραγωνικών μέτρων.

Στη Ναύπακτο απέκτησε και δυο κόρες, την Ειρήνη (1924) και τη Σοφία (1926).

Ο Αθανάσιος Μεσηνέζης μαζί με τον αδελφό του Αλέκο και τα παιδιά τους συγκροτούσαν μια δυνατή ομάδα ψαράδων. Το «στρατηγείο τους» ήταν στο ισόγειο του κτηρίου που βρισκόταν στο λιμάνι στον πρώτο όροφο του οποίου στεγαζόταν το δασαρχείο. Εκεί, λοιπόν, άραζαν τις ψαρόβαρκες, άπλωναν τα δίχτυα τους, αποθήκευαν τα σύνεργα του ψαρέματος, μαγείρευαν θαλασσινά και ξάπλωναν για ξεκούραση αυτοί και οι εργάτες που απασχολούσαν μερικές φορές.

Οι τρόποι ψαρέματος που συνήθως χρησιμοποιούσαν οι νεοφερμένοι, έμπειροι αυτοί ψαράδες, όπως τους περιέγραψε ο Δημήτριος Μεσηνέζης, ήταν οι παρακάτω³¹ :

α) Τα δίχτυα: πάνω στη βάρκα, άπλωναν δίχτυα και έκλειναν μια περιοχή μαζεύοντας καλάδες κατά τη διάρκεια της νύχτας.

β) Το νταλιάνι: γύρω από τέσσερις κολώνες άπλωναν δίχτυ αφήνοντας

31 Τα παραπάνω διηγήθηκε, το καλοκαίρι του 2007, ο κ. Δημήτριος Μεσηνέζης ο οποίος ήρθε στη Ναύπακτο σε ηλικία 4 ετών.

μόνο μια πλευρά ανοιχτή, για να περάσουν μέσα τα ψάρια και να εγκλωβιστούν.

γ) Το Μπραγάνι: δύο-τρία άτομα σύρανε το δίχτυ για να εγκλωβίσουν τα ψάρια.

δ) Γρι-γρι ημέρας για κεφαλόπουλα, παλαμίδες και τόνους.

ε) Γρι-γρι για ζαργάνες. Το δίχτυ είχε μικρότερο μάτι.

Ο Ιωάννης Αθ. Μεσηνέζης (1913-2002) μετά την αποφοίτησή του από το Δημοτικό Σχολείο ασχολήθηκε με την αλιεία. Το 1923 ήλθε οικογενειακώς στην Ελλάδα και εγκαταστάθηκε στη Ναύπακτο, όπου εργάστηκε ως ψαράς μαζί με τα αδέρφια του και το θείο του.

Το 1957 παντρεύτηκε την Ανθούλα, το γένος Θεοδώρου Θωμά (1928) από τη Λευκάδα. Απέκτησαν το Νίκο (1958), τον Θανάση (1960) και την Χριστίνα (1962).

Το 1975 η Διεύθυνση Κοινωνικών Υπηρεσιών Αιτωλοακαρνανίας παραχώρησε στον Ιωάννη Αθ. Μεσηνέζη το αριθμ. 6 οικήματος στο δεύτερο τετράγωνο του προσφυγικού οικισμού Ναυπάκτου.

Ο Δημήτριος Αθ. Μεσηνέζης ήρθε στη Ναύπακτο σε ηλικία έξι ετών. Δούλεψε μέχρι το 1960 ως ψαράς στη Ναύπακτο με τον πατέρα του

Ο Δημήτριος Αθ. Μεσηνέζης με την οικογένειά του.

και τα αδέρφια του. Το 1949 παντρεύτηκε την Χριστίνα Λιατήρα (γεν.1924) από τη Ναύπακτο. Απέκτησαν δύο παιδιά, τον Αθανάσιο (1950) και το Βασίλη (1951). Στεγαζόταν στον προσφυγικό οικισμό Ναυπάκτου στην οικία του θείου του Αλεξάνδρου Βέρου ή Μεσηνέζη, ο οποίος είχε αναχωρήσει με την οικογένειά του προ ετών για τον Πειραιά. Το 1960 έφυγε για τον Καναδά, το οίκημα έμεινε κλειστό και η Υπηρεσία Κοινωνικής Πρόνοιας Αιτωλοακαρνανίας αποφάσισε τη διοικητική αποβολή του από το αριθμ. 6 οικήματος στο δεύτερο τετράγωνο του οικισμού Ναυπάκτου. Η οικία αυτή παραχωρήθηκε το 1972 στον Ιωάννη Μεσηνέζη ή Βέρο.

Επισκέπτεται τη Ναύπακτο κάθε καλοκαίρι και θυμάται τόσο τις δύσκολες μέρες της προσφυγιάς όσο και τις χαρούμενες στιγμές της νιότης και της δημιουργίας.

Στην Τουρκία παρέμεινε μια αδελφή του Αθανασίου Μεσηνέζη η οποία επέζησε από την καταστροφή και ζούσε μέσα στην Πόλη. Τα πρώτα χρόνια υπήρχε αλληλογραφία. Μετά διακόπηκε. Το 1990, ο Δημήτριος Μεσηνέζης επισκέφθηκε την Τουρκία, αλλά δεν κατάφερε να επισκεφθεί την Τούζλα.

Ο Λάμπρος Αθανασίου Μεσηνέζης (1916-1998), γεννήθηκε στην Τούζλα Κωνσταντινούπολης. Παντρεύτηκε την Αγγελική Φώστενα από την Αχαΐα, 1918.

Οικογένεια Αλέξανδρου Μεσηνέζη ή Βέρος του Γεωργίου

Ο Αλέξανδρος Μεσηνέζης ή Βέρος του Γεωργίου γεννήθηκε το 1900 στην Τούζλα Κωνσταντινούπολης. Ήρθε στη Ναύπακτο το 1923 με τη γυναίκα του Φωτεινή, το γένος Ελευθερίου και την κόρη του Μαρίκα. Στη Ναύπακτο απέκτησε το Γεράσιμο, τον Χατζηκυριάκο, τη Σοφία, την Ιφιγένεια, την Ελένη, την Αλίκη.

Ο Αλέκος Μεσηνέζης ή Βέρος με την οικογένειά του.

Ο γιός του Γεράσιμος εγγράφηκε στην πρώτη τάξη του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου του σχολικού έτους 1929-30. Το μαθητολόγιο αναφέρει έτος γέννησης το 1923 και τόπο γέννησής του το Αργοστόλι. Ο μαθητής ήταν πρόσφυγας και ο πατέρας του δηλώθηκε ως ψαράς. Φαίνεται λοιπόν ότι αρχικά πήγαν στην Κεφαλονιά αλλά λίγο αργότερα, εγκαταστάθηκαν μόνιμα στη Ναύπακτο.

Έμεινε σε οικία του δημοσίου χωρίς να καταβάλει ενοίκιο. Από τον Οκτώβριο του 1934 εργάστηκε ως ναυτεργάτης στο λιμάνι της Ναυπάκτου. Το Δεκέμβριο το 1934 έκανε αίτηση για παραχώρηση για να γίνει δικαιούχος προσφυγικής κατοικίας. Το 1937 δεν κληρώθηκε να πάρει διαμέρισμα στον προσφυγικό οικισμό Ναυπάκτου αν και πολύτεκνος. Για κάποιο χρονικό διάστημα κατέλαβε αυθαίρετα ένα διαμέρισμα στον προσφυγικό οικισμό. Αργότερα αναχώρησε με την οικογένειά του για Πειραιά όπου εγκαταστάθηκε μόνιμα.

Οικογένεια Σοφίας, χήρας Γεωργίου Μπαλαμπάνη

Η Σοφία, χήρα Γεωργίου Μπαλαμπάνη (1884-1937), γεννήθηκε στις Νέες Φώκιες της Μικράς Ασίας. Τον Οκτώβριο του 1922 ήρθε στη Ναύπακτο με την κόρη της Μαρία (1918).

Ο Γεώργιος Μπαλαμπάνης ήταν κτηματίας στις Νέες Φώκιες και ζούσε σε ένα μεγάλο αρχοντικό διώροφο σπίτι με υπόγειο. Γύρω υπήρχε μεγάλο κτήμα με αμπέλια, περιβόλια και σιτοβολώνα. Είχε στη δούλεψή του εργάτες που καλλιεργούσαν τα κτήματά του. Το 1922 δεν κατάφερε να διαφύγει στην Ελλάδα. Συνελήφθη και πιθανότατα εκτελέστηκε.

Στη Ναύπακτο η Σοφία Μπαλαμπάνη έμεινε στην ενοικιασθείσα από το κράτος κατοικία του Παναγιώτη Χρ. Τριανταφύλλου μέχρι το 1937, όταν έγινε δικαιούχος της υπ' αριθ. υπ' αριθμ. 2α οικήματος στο τρίτο τετράγωνο του προσφυγικού οικισμού Ναυπάκτου. Εργάστηκε ως οικιακή βοηθός στη Ναύπακτο για να ζήσει την κόρη της.

Τον Ιανουάριο του 1937 πέθανε η Σοφία Μπαλαμπάνη. Την κατοικία της κληρονόμησε η κόρη της Μαρία (Μαρούσα), η οποία παντρεύτηκε τον Σάββα Δογάνη με τον οποίο απέκτησαν πέντε παιδιά, τον Μιχάλη (1938), τον Γεώργιο (1940), την Ζωή (1942), τον Αλέκο (1945) και τον Φώτη (1948).

Οικογένεια Μαρίας, χήρας Ευστρατίου Ντούμα

Ο Ευστράτιος Ντούμας και η γυναίκα του Μαρία ζούσαν στη Μενεμένη της Μικράς Ασίας. Ήταν ιδιοκτήτες σημαντικής αγροτικής περιουσίας όπου καλλιεργούσαν αμπέλια και μποστάνια. Η οικογένεια Ντούμα είχε τέσσερα παιδιά που είχαν μεγαλώσει σε περιβάλλον με μεγάλη οικονομική επιφάνεια.

Η Ζωγούλα Ντούμα, χήρα Μιχάλη Δογάνη ήρθε στη Ναύπακτο με το γιο της Σάββα.

Με τα θλιβερά γεγονότα της Καταστροφής του 1922 κατάφεραν να φύγουν για την Ελλάδα μόνο οι τρεις κοπέλες της οικογένειας Ντούμα. Η τύχη του άνδρα της Ευστρατίου και του δεκαοκτάχρονου Νικολάου Ντούμα αγνοούνταν. Φεύγοντας από τη Μικρά Ασία

το πλοίο τους πήγε στη Μυτιλήνη, τη Θεσσαλονίκη, την Πάτρα πριν καταλήξουν στη Ναύπακτο. Στη Ναύπακτο η Μαρία Ντούμα ήρθε ως αρχηγός οικογένειας. Τα παιδιά της ήταν:

Ζωή Ντούμα, χήρα Μιχάλη Δογάνη (1890-1968)

Χρυσάνθη Ντούμα (1895-1968), χήρα Αθανασίου Μανιάτογλου

Κυριακή Ντούμα (1912–2001), αργότερα σύζυγος Δημοσθένη Ρούμπα.

Η Ζωή ήταν παντρεμένη με τον Μιχάλη Δογάνη ο οποίος σκοτώθηκε πριν έρθει στην Ελλάδα. Η Ζωή, χήρα Μ. Δογάνη έφερε μαζί της τον επτάχρονο γιο της Σάββα.

Η Χρυσάνθη ήταν παντρεμένη με τον Αθανάσιο Μανιάτογλου, ο οποίος σκοτώθηκε και δεν ήρθε στην Ελλάδα. Έφερε μαζί της τον πεντάχρονο γιο της Παρασκευά και την τριχρονη κόρη της Ειρήνη. Στα ρούχα του μωρού της είχε κρύψει μερικά χρήματα. Τα δύο παιδιά της δυστυχώς πέθαναν από δυσεντερία στη Θεσσαλονίκη, πριν εγκατασταθούν στη Ναύπακτο. Το 1954 παντρεύτηκε τον Μικρασιά-

τη από την Κερασούντα Λάζαρο Καρπίδη του Παρασκευά και της Ελισάβετ (1895-1968).

Η μικρότερη Κυριακή Ντούμα παντρεύτηκε τον Ναυπάκτιο Δημοσθένη Ρούμπα (1905-1971) με τον οποίο απέκτησαν εννέα παιδιά.

Η Χρυσάνθη Ντούμα με το σύζυγό της Λάζαρο Καρπίδη.

Στη Ναύπακτο η Μαρία Ντούμα με τις αδελφές της και το γιό της έμειναν στην ενοικιασθείσα από το κράτος κατοικία του Παναγιώτη Χρ. Τριανταφύλλου μέχρι το 1937, όταν η οικογένεια έγινε δικαιούχος της υπ' αριθ. υπ' αριθμ. 5 οικήματος στο τρίτο τετράγωνο του προσφυγικού οικισμού Ναυπάκτου, γεγονός που διευκόλυνε τον αγώνα τους για επιβίωση.

Οι τρεις αδελφές έζησαν δύσκολες στιγμές τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασής τους στη Ναύπακτο. Η Ζωή εργάστηκε ως οικιακή βοηθός στην οικογένεια Τζαβέλα. Η Χρυσάνθη, μετά το θάνατο των δύο παιδιών της, αναγκάστηκε να παντρευτεί στη Ναύπακτο τον Μικρασιάτη από την Κερασούντα Λάζαρο Καρπίδη (1895-1968).

Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός το οποίο συνέβη στην οικογένεια των αδελφών Ντούμα. Όπως προαναφέραμε, η τύχη του αδελφού τους Νικολάου αγνοούνταν από τη στιγμή που συνελήφθη από τον τούρκικο στρατό και δεν του επετράπη η έξοδός του από τη Μικρά Ασία. Το γεγονός αυτό εκμεταλλεύθηκε κάποιος απατεώνας, ο οποίος παρουσιάστηκε ως ο διασωθείς Νικόλαος Ντούμας, προσπαθώντας να αποσπάσει οικονομικά οφέλη από τις υποτιθέμενες αδελφές του.

Οικογένεια Γεωργίου Παλινά

Η οικογένεια του Γεωργίου Παλινά ζούσε στο Τσακράνι Περγάμου, όπου είχε κτήματα με ελαιώνες. Μετά την Μικρασιατική Καταστροφή ο Παλινάς βρέθηκε στη Θεσσαλονίκη με την γυναίκα του Ειρήνη. Στη Θεσσαλονίκη έμεινε έξι χρόνια αργότερα, μετακόμισε μόνιμα στη Φίλια Καλλονής στη Μυτιλήνη. Απέκτησαν έξι παιδιά: Αφροδίτη 1909, Ιωάννη 1909, Νικόλαο, Αικατερίνη, Αργυρώ και Αναστασία.

Η Αφροδίτη Γ. Παλινά (1909-1983) εργάστηκε ως οικιακή βοηθός στην οικογένεια του Παναγιώτη Μαντζούνη στη Θεσσαλονίκη. Η οικογένεια Μαντζούνη ζήτησε να υιοθετήσει την Αφροδίτη, αλλά ο πατέρας της αρνήθηκε. Πήγε στη Φίλια όπου παντρεύτηκε τον Κωνσταντίνο Δίντα.

Το 1933 εγκαταστάθηκε μόνιμα στη Ναύπακτο ο Ιωάννης Παλινάς (1909-1988) με την γυναίκα του Μελπομένη Κουτσαβλή του Γρηγορίου (1902-1992) από τη Φίλια Μυτιλήνης και τον άνδρα της αδελφής του Κωνσταντίνο Δίντα.

Στη Ναύπακτο συνεργαζόμενος με τον Ηλία Καρανίκα από τη Συκιά Πιτσινείκων δημιούργησαν στον οικισμό Συκιάς εργαστήριο κατασκευής τούβλων και κεραμιδιών την περίοδο 1947 - 1951. Αργότερα συνεργάστηκε με το Γιάννη Κριδερά και κατασκεύαζε κεραμίδια και τούβλα σε καμίνια στη θέση «Πινακούλα» Ναυπάκτου. Τέλος, ο Ιωάννης Παλινάς αγόρασε ένα κτήμα στην Παλαιοπαναγιά, όπου έμεινε για μερικά χρόνια. Αργότερα έμεινε στον Πλατανίτη μέχρι το 1988 που πέθανε. Η γυναίκα του πέθανε το 1992 στη Ναύπακτο. Δεν απέκτησαν παιδιά.

Οικογένεια Πέτρου Παναγιωτίδη (1885-1941)

Ο Πέτρος Παναγιωτίδης γεννήθηκε το 1885 στο χωριό Χουρμουκιάντο της Τραπεζούντας. Στο διάστημα 1921-23 αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την Τραπεζούντα και να εκπατριστεί στο Βατούμ της Ρωσίας.

Από τον πρώτο του γάμο απέκτησε έναν γιο, τον Ανέστη, και μια κόρη, την Κλεονίκη. Ο Ανέστης πολέμησε με το ρωσικό στρατό εναντίον των Γερμανών και στη διάρκεια αυτού του πολέμου τραυματίστηκε τρεις φορές. Μετά το τέλος του πολέμου η γυναίκα του, που δεν είχε Ρώσικη υπηκοότητα, εξορίστηκε από τη σταλινική ηγεσία στο Τσιμκέντ όπου αναγκάστηκε να την ακολουθήσει.

Ο Πέτρος Παναγιωτίδης και ο γιος του Βαγγέλης.

Από το δεύτερο γάμο του με τη Ζώγια (Ζωή) Χαριτίδου του Ιωάννη (1896-1986), από το χωριό Τσίτα Σούρμενων Τραπεζούντας, απέκτησε τέσσερα αγόρια: το Βαγγέλη (1921), το Βασίλη (1924), το Γιάννη (1926) και το Γιώτη (1932). Μετά τον πόλεμο εργάστηκε στο εργαστήριό του στο Βατούμ, όπου κατασκεύαζε στρώματα και παπλώματα.

Ο πατέρας της Ιωάννης είχε στην Τουρκία εργαστήριο που έφτιαχνε χαλκώματα (οικιακά σκεύη). Ήταν ευκατάστατος και έμενε σ' ένα αρχοντικό σπίτι.

Το 1937 το κράτος της Σοβιετικής Ένωσης υποχρέωνε όσους κατοίκους δεν είχαν και δεν επιθυμούσαν να αποκτήσουν σοβιετική υπηκοότητα να εγκαταλείψουν τη χώρα. Έτσι, λοιπόν, οι οικογένειες του Πέ-

τρου Παναγιωτίδη και του Αναστάσιου Αναστασιάδη επιβιβάστηκαν το 1939 σε ρωσικό πλοίο "Σφανέτια" μαζί με όσα από τα υπάρχοντά τους μπορούσαν να μεταφέρουν στην Ελλάδα. Τέλος, στον Πειραιά πέντε-έξι οικογένειες προσφύγων, μεταξύ αυτών και οι οικογένειες των Παναγιωτίδη και Αναστασιάδη, ανέβηκαν στο πλοίο «Πύλαρος», που τους μετέφερε στο Μεσολόγγι τον Ιούλιο του 1939. Κατά τη διάρκεια της διαδρομής του πλοίου προς Μεσολόγγι το πλοίο αγκυροβόλησε για λίγο στα ανοιχτά του κόλπου της Ναυπάκτου απ' όπου οι πρόσφυγες είδαν την πεδιάδα του Μόρνου, τα πλατάνια και τα πολλά

Η Ζωή Παναγιωτίδη με τα παιδιά της: από αριστερά διακρίνονται: ο Γιάννης , ο Βάσος, ο Βαγγέλης και ο μικρός Γιώτης.

νερά στην παραλία της και εντυπωσιάστηκαν. Μάλιστα εξέφρασαν την επιθυμία να μείνουν για πάντα εκεί, αλλά τελικά τους πήγαν στον αρχικό προορισμό τους που ήταν το Μεσολόγγι. Αποζημιώθηκαν με το ποσό των 5.000 δραχμών κάθε οικογένεια. Παρέμειναν δύο εβδομάδες στο χώρο του Νοσοκομείου, δίπλα από τον Κήπο των Ηρώων.

Η πολλή ζέστη και τα κουνούπια τούς προδιέθεσαν αρνητικά και οι έξι οικογένειες των Ποντίων αναζήτησαν την τύχη τους στη Γαβαλού, στο Αγρίνιο, στη Ναύπακτο, στη Θεσσαλονίκη και Καβάλα.

Οι οικογένειες Παναγιωτίδη και Αναστασιάδη επέβησαν σ' ένα φορτηγό, που μαζί με την οικοσυσκευή τούς έφερε στη Ναύπακτο. Έγινε κάτοχος του υπ' αριθμ. 2α οικήματος στο δεύτερο τετράγωνο του προσφυγικού οικισμού Ναυπάκτου, που είχε χτιστεί πριν από δύο χρόνια.

Αμέσως μετά ο Πέτρος Παναγιωτίδης ξεκίνησε να λειτουργεί εργαστήριο που έφτιαχνε στρώματα και παπλώματα, αρχικά κοντά στη δυτική πύλη του κάστρου και αργότερα κοντά στον Άγιο Δημήτριο. Όμως, οι εποχές εκείνες ήταν δύσκολες για τη χώρα μας, η αγορά μικρή, οι κάτοικοι δε χρησιμοποιούσαν παπλώματα, και γι' αυτό η προσπάθεια απέτυχε. Δυο χρόνια αργότερα, το 1941, ο Παναγιωτίδης πέθανε. Η γυναίκα του Ζώγια αναγκάστηκε να δουλεύει σε αγροτικές εργασίες, για να ζήσει την οικογένειά της.

Τα επόμενα χρόνια ο Βαγγέλης εργάστηκε ως κουρέας και βοηθός φωτογράφου στο φωτογραφείο του Αντωνίου Φλέγκα, ο Βασίλης ως τεχνίτης στο Μικρασιάτη εργολάβο Γιώργο Χρυσόπουλο και ο Γιώτης με το Γιάννη ασχολήθηκαν ως τεχνίτες μηχανικοί με ποδήλατα και μοτοσικλέτες στην αρχή, και αργότερα με αυτοκίνητα. Το 1963 ο Γιάννης, ο Βασίλης και ο Γιώτης μετανάστευσαν στην Αμερική, όπου εργάστηκαν σκληρά και απέκτησαν οικογένεια.

Εκτός από τα τέσσερα παιδιά του Πέτρου Παναγιωτίδη, ήρθε στην Ελλάδα και η κόρη του Κλεονίκη, η οποία εγκαταστάθηκε με τον άνδρα της Σταύρο Καπασακαλίδη στη Σκύδρα Θεσσαλονίκης. Ο γιος του Ανέστης δεν τους ακολούθησε στο ταξίδι τους στην Ελλάδα κι παρέμεινε στο Βατούμ της Γεωργίας.

Ο Γιώτης Παναγιωτίδης, που γεννήθηκε το 1932 στο Βατούμ της Ρωσίας, ήρθε στην Ελλάδα σε ηλικία επτά ετών. Έζησε έντονα την προσπάθεια της οικογένειάς του για αποκατάσταση και προσαρμογή στα νέα δεδομένα κάτω από συνθήκες ανέχειας. Οι πρώτες προσπάθειες της οικογένειάς του για παραγωγική δραστηριότητα απέτυχαν. Στο κρίσιμο αυτό χρονικό διάστημα ήρθε και ο θάνατος του πατέρα του. Η βοήθεια από το κράτος ήταν ελάχιστη.

Ο κ. Γιώτης Παναγιωτίδης, ο οποίος έχει και την εμπειρία της δεύτερης μετανάστευσής του στην Αμερική, ανέφερε σχετικά:

«Οι συνθήκες συμβίωσης με την τοπική κοινωνία δεν ήταν άσχημες. Οι δυο οικογένειες των Ελλήνων της Ρωσίας που εγκατασταθήκαμε στη Ναύπακτο ενσωματωθήκαμε αμέσως στην ήδη συγκροτημένη κοινωνία των Μικρασιατών προσφύγων, που ζούσαν στον προσφυγικό οικισμό της Ναυπάκτου. Αλλά και η συμπεριφορά των γηγενών Ναυπακτιών, τόσο προς τους Μικρασιάτες Έλληνες, όσο και προς τους Έλληνες της Ρωσίας, ήταν καλή. Μια μικρή μερίδα γηγενών μάς αντιμετώπισε με προκατάληψη».

Με τα παραπάνω λόγια και με πολλή συγκίνηση ο Γιώτης Παναγιωτίδης περιέγραψε το καταστάλαγμα των παιδικών του αναμνήσεων. Σήμερα ζει μεταξύ Ελλάδας και Αμερικής, επισκεπτόμενος τα παιδιά του και τα εγγόνια του, στα οποία έχει εξασφαλίσει υλικά και πνευματικά εφόδια.

Εντύπωση έκαναν τα παρακάτω λόγια του υπέροχου αυτού ανθρώπου:

«εμείς οι Έλληνες της Ρωσίας ήμασταν περισσότερο Έλληνες από τους Έλληνες της Ελλάδας. Η πεποίθηση αυτή και τα βάσανα που περάσαμε, μας έδωσαν δύναμη για να ξεπεράσουμε τα εμπόδια που μας έβαζε η ζωή».

Οικογένεια Κατίνας Σαρρή (1894-1998)

Ο Χρήστος Σαρρής ήταν αγροφύλακας στη Μενεμένη Σμύρνης. Με τα γεγονότα του 1922 δεν πρόλαβε να φύγει για την Ελλάδα^ο συνελήφθη και αιχμαλωτίστηκε. Στο στρατόπεδο αιχμαλωσίας του τον επισκέφθηκε η γυναίκα του Κατίνα. Αφού αποχαιρετίστηκαν έβγαλε ό,τι τιμαλφή είχε πάνω του, της τα έδωσε και της ευχήθηκε καλή τύχη.

Η Κατίνα Σαρρή με τα παιδιά της Φωτεινή και Παναγιώτη και τα εγγόνια της Θωμά και Βασιλική.

Η Κατίνα Σαρρή (1893-1998) γεννήθηκε στη Μενεμένη Σμύρνης το 1893. Ήρθε στη Ναύπακτο τον Οκτώβριο του 1922 ως αρχηγός οικογένειας, η οποία αποτελούνταν από την ίδια και την κόρη της Φωτεινή, δύο ετών. Μαζί της έφερε και τα δύο παιδιά της αδελφής της Αντωνίας Τσαλδάρη, τον Δημήτριο και την Κατίνα. Ο Δημήτριος μετοίκησε στην Κηφισιά, παντρεύτηκε και απέκτησε δύο παιδιά. Η Κατίνα Τσαλδάρη παντρεύτηκε τον Παναγιώτη και ζουν στο Περιστέρι.

Η Κατίνα Σαρρή είχε και άλλη μια αδελφή, τη Μαρία, που χάθηκε κατά την αποχώρηση. Βρέθηκαν τυχαία μετά από 27 χρόνια στο Περιστέρι, όπου ζούσε η Μαρία παντρεμένη με τον Αϊβάζη.

Δεν είχε κανένα νέο για την τύχη του αιχμάλωτου στην Τουρκία άνδρα της. Γύρω στα 1928 κάποιοι αιχμάλωτοι επέστρεψαν από την Τουρκία με πλοίο στη Θεσσαλονίκη. Η Κατίνα Σαρρή με την κόρη της Φωτεινή και η Χρυσάνθη Μανιάτογλου με τις δύο παιδιά της έφθασαν στη Θεσσαλονίκη με την ελπίδα να συναντήσουν τους άνδρες τους. Εκεί όχι μόνο δεν βρήκαν τους άνδρες τους αλλά τα παιδιά της Χρυσάνθης, Παρασκευάς και Ειρήνη, έπαθαν δηλητηρίαση με αποτέλεσμα να πεθάνουν.

Η Κατίνα Σαρρή εργάστηκε στη Ναύπακτο ως πλύστρα και οικιακή βοηθός για να ζήσει τα παιδιά της. Ένα διάστημα εργάστηκε ως οικιακή βοηθός στην οικία του γιατρού Τσώνη. Το 1937 έγινε δικαιούχος του υπ' αριθ. 2α οικήματος στο πρώτο τετράγωνο του προσφυγικού οικισμού Ναυπάκτου. Στη Ναύπακτο η Κατίνα Σαρρή απέκτησε ένα γιο, τον Παναγιώτη Σαρρή ο οποίος ζει μόνιμα στην Αθήνα. Η κόρη της Φωτεινή απέκτησε την Παρασκευή (1938) και το Θωμά Ηπειρώτη (1940).

Σαρρή Κατίνα και Φωτεινή.

Οικογένεια Γιάννη Σμυρνιού (1860-1940)

Ο Γιάννης Σμυρνιός του Δημητρίου γεννήθηκε και μεγάλωσε στο χωριό Ρένκιοι³² (Γιαλούσα) της επαρχίας Ελλησπόντου και Τρωάδος, κοντά στα Δαρδανέλια. Πριν από την καταστροφή στο χωριό αυτό κατοικούσαν 5.000 Έλληνες και ελάχιστοι Τούρκοι. Ο Γιάννης Σμυρνιός ήταν μεγαλέμπορος αγροτικών προϊόντων και ζούσε σε ένα αρχοντικό διώροφο σπίτι με υπόγειο. Γύρω υπήρχε μεγάλο κτήμα με αμπέλια, περιβόλια και σιτοβολώνα. Είχε στη δούλεψή του τρεις εργάτες που καλλιεργούσαν τα κτήματά του. Αυτός είχε αναπτύξει

Ο Γιάννης Σμυρνιός με τη γυναίκα του Καλλιόπη και τα παιδιά τους.

32 Στην είσοδο του Ελλησπόντου, κοντά στην αρχαία Τροία και ένα μόλις χλμ. από την αρχαία πόλη του Οφρυνίου ήταν κτισμένος ο οικισμός του Ρένκιοι, το όνομα του οποίου σήμαινε στα τούρκικα χωριό των ερειπίων. Απέιχε ενάμισι περίπου χιλιόμετρο από τη θάλασσα και ήταν κτισμένο αμφιθεατρικά, μέσα σε μια καταπράσινη περιοχή από βελανιδιές και πευκώνες, σε ύψωμα 150 περίπου μέτρων. Είχε υγιεινό κλίμα, με βαρύ χειμώνα και δροσερό καλοκαίρι.

εμπορικές δραστηριότητες από τα Δαρδανέλια, τη Σμύρνη μέχρι την Κύπρο. Στον εμπορικό κόσμο ήταν γνωστός ως Σμυρνιός, όνομα με το οποίο καταγράφηκε, όταν ήρθε στην Ελλάδα. Η απασχόλησή του με το μεταπρατικό εμπόριο του επέφερε πολλά έσοδα. Το 1918 πείστηκε από τον Τούρκο τοποτηρητή να πάρει την κινητή του περιουσία και την οικογένειά του και να φύγουν, για να προλάβει την επερχόμενη καταστροφή.

Πράγματι, πήρε την οικογένειά του και όσα από τα υπάρχοντά του χωρούσαν στο μικρό καΐκι του και τη βάρκα και έφυγε, για να προλάβει την επερχόμενη καταστροφή. Στην Ελλάδα ήρθε με τη γυναίκα του Καλλιόπη, το γένος Μακρή, που είχε γεννηθεί στα Δαρδανέλια, και τα παιδιά τους **Πολυξένη, Διαμαντούλα, Χαράλαμπο (1894), Βασίλη (1896), Παρασκευή, Δημητρό, και Γεώργιο**. Αρχικός προορισμός του ήταν η Κεφαλονιά στο Ιόνιο. Ήθελε να φύγει όσο το δυνατόν μακρύτερα από τον

Ο Γιάννης Σμυρνιός με τα παιδιά του Χαράλαμπο και Βασίλη.

αγαπημένο του τόπο. Πηγαίνοντας για την Κεφαλονιά στάθηκε για λίγο στα ανοικτά του Γριμπόβου της Ναυπάκτου. Ήταν Μάης μήνας. Εντυπωσιάστηκε από τη εικόνα της παραλιακής καστρούπολης και από την πλούσια ψαριά του Κορινθιακού κόλπου. Τα στοιχεία αυτά έπαιξαν καθοριστικό ρόλο για την επιστροφή και την μόνιμη εγκατάσταση στην πόλη της Ναυπάκτου λίγο καιρό αργότερα, όταν έφτασε στην Κεφαλονιά και δεν έμεινε ικανοποιημένος από τις συνθήκες που συνάντησε εκεί. Τα πρώτα χρόνια στη Ναύπακτο έμεινε με ενοίκιο στην οικία του Νικολάου Οικονόμου. Το 1937 έγινε κάτοχος του υπ' αριθμ. 1 οικήματος στο δεύτερο τετράγωνο του προσφυγικού οικισμού Ναυπάκτου. Τα αδέρφια Βασίλης και Χαράλαμπος μοιράστηκαν το προσφυγικό δυαράκι. Όταν πέθανε η Κωνσταντίνα Καρατζά και

αφού δεν είχε κανέναν κληρονόμο η κατοικία της παραχωρήθηκε το 1960 στην οικογένεια Βασιλείου Ιωάννη Σμυρνιού.

Στα πρώτα δέκα χρόνια παραμονής του Ιωάννη Σμυρνιού στη Ναύπακτο πέθαναν πολλά μέλη της οικογένειάς του. Συγκεκριμένα η γυναίκα του Καλλιόπη, και τα παιδιά του Πολυξένη, Διαμαντούλα, Παρασκευή. Ο Δημητρός χάθηκε. αναζητήθηκε μέσω Ερυθρού Σταυρού αλλά δεν εντοπίστηκε. Ο Γιώργος Σμυρνιός πνίγηκε στο κανάλι Ρίου Αντίρριου το 1937.

Η Ευθυμία Σμυρνιού με την κόρη της Πόπη.

Τα μέλη της οικογένειας Σμυρνιού ήταν σπουδαίοι ψαράδες. Είχαν ένα μικρό καΐκι και μια βάρκα στενόμεακρη με την ονομασία «Θάλεια» που είχαν φέρει από τα Δαρδανέλια. Οι κόρες του έφτιαχναν μεταξωτά δίκτυα μέχρι που αργότερα έφεραν νάιλον δίκτυα από την Ιταλία.

Την 24 Αυγούστου 1941 συνέβη ένα τραγικό ατύχημα στην οικογένεια του Σμυρνιού. Τα αδέρφια Βασίλης και Χαράλαμπος Σμυρνιός πήραν άδεια από το Διοικητήριο (Κομεντατούρ) των Ιταλών στη Ναύπακτο να βγουν δυτικά της πόλης με το καΐκι τους για ψάρεμα. Όμως, για την έξοδο αυτή των ψαράδων δεν είχε ειδοποιηθεί το φυλάκιο των Ιταλών στην Ψανή. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την απερίσκεπτη ενέργεια του Χαράλαμπου να ανάψει τσιγάρο στάθηκε

μοιραίο γι' αυτόν, αφού μια σφαίρα του Ιταλού φρουρού τον άφησε στον τόπο. Δύο χρόνια νωρίτερα (το 1939) ο Χαράλαμπος είχε παντρευτεί την Ευθυμία Νταραβίρα από την Καρδάρα Δωρίδας (1914-1994) και απέκτησαν την Καλλιόπη 1941.

Ο Βασίλης (1894-1941) παντρεύτηκε την Ελένη Αγγελοπούλου (1915-1993), από το Μολύκρειο και απέκτησαν επτά παιδιά: Τον Γιάννη (1946) που μεταδημότευσε στον Ψαθόπυργο το 1977, τον Νίκο 1947, τον Χαράλαμπο 1948, τον Ανδρέα 1950 που μεταδημότευσε στη Νίκαια Πειραιά, τον Δημήτρη 1954 και τον Κωνσταντίνο (1959-1998)

Ο **Νίκος Σμυρνιός**, αδελφός του Γιάννη, μετανάστευσε στην Αμερική. Εκεί έγινε πλούσιος χάρη στις εκπληκτικές επιδόσεις του στα τυχερά παιχνίδια και στα καζίνο. Έγινε ένα είδος "Nick the Greek". Με τα χρήματα που κέρδιζε από τα τυχερά παιχνίδια βοήθησε πολλούς Έλληνες.

Οικογένεια Ιωακείμ Σταματίου του Σταμάτη (1892 – 1973)

Γεννήθηκε στην Τούζλα της Κωνσταντινούπολης το 1892. Ζούσε σε μια παραθαλάσσια πόλη καλλιεργώντας κτήματα και ψαρεύοντας. Η οικογένειά του είχε σχετικά μεγάλη περιουσία στην οποία απασχολούσε μέχρι 80 εργάτες. Είχαν σπίτι στην πόλη και στην εξοχή.

Ο Σταμάτης Σταματίου, ο Μήτσος Αρτινόπουλος και ο Ιωακείμ Σταματίου στο λιμάνι της Ναυπάκτου πουλούν ψάρια, το 1950.

Υπηρέτησε στον τουρκικό στρατό και πολέμησε στους Βαλκανικούς πολέμους του 1912-13. Συνελήφθη αιχμάλωτος με άλλους υπηρετούντες στον τουρκικό στρατό, κυρίως Τούρκους, που κρατήθηκαν στο κάστρο της Ναυπάκτου. Παρέμεινε αιχμάλωτος στη Ναύπακτο για έξι περίπου μήνες. Συμμετείχε στην πρώτη δεντροφύτευση του κάστρου και σε διάφορες άλλες εργασίες στην πόλη. Ανέφερε χαρακτηριστικά την κατασκευή των πέτρινων σκαλοπατιών γύρω από το Ναό του Αγίου Δημητρίου και την επισκευή του δρόμου της πόλης. Η πέτρα για τα σκαλοπάτια ερχόταν με πλοίο από τη Μάλτα!

Ως χριστιανός μεταξύ των αιχμάλωτων στρατιωτών ο Ιωακείμ είχε μεγαλύτερη ευχέρεια κινήσεων από τους άλλους αιχμαλώτους³³. Συναναστρεφόταν λοιπόν με τους Ναυπάκτιους εμπόρους και είχε κάνει γνωριμίες. Οι γνωριμίες αυτές ήταν αιτία να μεταβεί το 1921 στην πόλη μας για μόνιμη εγκατάσταση. Με την ανταλλαγή των αιχμαλώτων βρέθηκε πάλι στην Τούζλα κι εκεί όμως τα πράγματα δεν ήταν καλά για τους χριστιανούς. Από το 1914 είχαν αρχίσει φοβεροί διωγμοί. Το 1921 μαζί με τον πατέρα του (Σταμάτη), τη μάνα του (Μαρία) και την αδερφή του έφυγαν για την Ελλάδα. Πήγαν στην Κοκκινιά. Ο Ιωακείμ έχοντας γνωριμίες στην πόλη της Ναυπάκτου άφησε τους δικούς του στην Κοκκινιά και εγκαταστάθηκε μόνιμα στη Ναύπακτο. Με τα χρήματα της προσφυγικής αποζημίωσης πήρε ένα ψαροκάικο και άλογο με κάρο, για να κάνει μεταφορές στην πόλη της Ναυπάκτου. Την επόμενη χρονιά (1922) ήρθε και ο αδερφός του Χρήστος, πήραν και δεύτερο άλογο και κάρο και έκαναν μεταφορές στην πόλη και τη γύρω περιοχή.

Το 1937 έγινε κάτοχος οικήματος στον προσφυγικό οικισμό Ναυπάκτου αλλά το εγκατέλειψε γιατί δεν του άρεσε να ζει σε μια περιοχή που θεωρούνταν υποβαθμισμένη.

33 Στο κάστρο της Ναυπάκτου κρατήθηκαν για έξι περίπου μήνες 1500 Τούρκοι αιχμάλωτοι, οι οποίοι δούλεψαν στη δενδροφύτευση του κάστρου και σε εργασίες του Δήμου και ιδιωτών. (πληροφορίες Γ. Παραλίκας)

Ο Ιωακείμ Σταματίου (1892-1973) παντρεύτηκε τη Ναυπάκτια Ξανθή Χριστοδούλου (1901-1986) με καταγωγή από τη Σίμου Πυλήνης. Απέκτησαν τον Σταμάτη (1923), τον Ανδρέα (1926), τον Δημήτριο (1929) και τη Μαρία (1933-1949), Δεν επιδίωξε να πάρει προσφυγική κατοικία.

Ο Σταμάτης Ιωακ. Σταματίου παντρεύτηκε τη Ζωή Μπεκιαρή, Ναυπάκτια με σουλιώτικη καταγωγή και απέκτησαν τον Μάριο και τον Ιωακείμ.

Ο Ανδρέας παντρεύτηκε την Ιωάννα Παπούλια και απέκτησαν τη Μαρία και τη Νίκη.

Ο Δημήτρης παντρεύτηκε τη Δήμητρα Τζουβαλή από το Γαλατά και απέκτησαν τον Ιωακείμ, την Ξανθή και τον Ανδρέα.

Η Μαρία πέθανε σε ηλικία 17 χρονών.

Ο εγγονός του Μάριος μας διηγήθηκε μια συζήτηση που είχε με τον παππού του Ιωακείμ από την οποία φαίνεται ότι ο βασανισμένος και ταλαιπωρημένος αυτός γέρος ήταν βαθιά φιλοσοφημένος. Μας αφηγείται λοιπόν ο Μάριος :

«Όταν θα πήγαινα φαντάρος, πήγα να χαιρετήσω τον ογδονταπεντάχρονο παππού Ιωακείμ που αγαπούσα πολύ. Θέλοντας να απαλύνω κάπως τα βάσανά του και γνωρίζοντας την αποστροφή του προς τους Τούρκους του λέω: "παππού τώρα που θα πάω φαντάρος θα σκοτώσω και έναν Τούρκο για να ξεπληρώσω αυτά που σου έκαναν στη Μικρά Ασία».

Τότε ο παππούς πήρε ένα σοβαρό ύφος και μου λέει: "Κάτσε κάτω να σου πω μια ιστορία. Η Αττάλεια είναι μια πόλη σαν τη Ναύπακτο. Έχει κάστρο, έχει παραλίες, έχει μαγαζιά που διασκεδάζει ο κόσμος το βράδυ. Εγώ έχω πάει, μοιάζει πολύ με τη Ναύπακτο. Εκεί, λοιπόν, ζει ένα παιδί, ο Αχμέτ, με τη μάνα του, τον πατέρα του και τα αδέρφια του. Δουλεύει στα κτήματά του, ψαρεύει, το βράδυ βγαίνει με τους φίλους του, τραγουδάει, χορεύει, αγκαλιάζει τις φιλενάδες του και τον αγαπάει ο κόσμος.

Εσύ τον ξέρεις;"

"Πού να τον ξέρω εγώ ρε παππού;"

"Τότε γιατί θα πας να τον σκοτώσεις;"

Κόκαλο εγώ!!!»

Οικογένεια Χρήστου Σταμάτη του Σταματίου (1890-1966)

Γεννήθηκε στην Τούζλα Κωνσταντινούπολης το 1890. Στην Ελλάδα ήρθε το 1922 σε ηλικία 32 ετών με τη γυναίκα του Σταυριανή Βασιλείου του Βασιλείου γεννημένη στην Τούζλα το 1895.

Με τους διωγμούς των Ελλήνων από το 1914 έφυγε και πήγε στην Αμερική όπου υπηρέτησε στην αμερικάνικη λεγεώνα. Το 1921 οι γονείς του βρέθηκαν στην Κοκκινιά και ο αδελφός του Ιωακείμ στη Ναύπακτο. Για το λόγο αυτό, ήρθε στη Ναύπακτο, το 1922. Τα πρώτα χρόνια έμειναν σε μικρό κτίσμα κοντά στα Μποτοσαρέικα. Σε συνεργασία με τον αδελφό του και με τη βοήθεια μικρής σύνταξης από την Αμερική

αγόρασε κάρο με άλογο και εργάστηκε στις μεταφορές εμπορευμάτων από το λιμάνι της πόλης.

Η γυναίκα του Σταυριανή εκτελέστηκε από τους Γερμανούς και τους συνεργάτες τους στις 15-8-1944 στο Νεκροταφείο Ναυπάκτου μαζί με τον Ζήσιμο Ιωαν. Χασαπογιάννη³⁴. Η Σταυριανή συνελήφθη στην Αφροξυλιά όπου διανυκτέρευε με τον άνδρα της και άλλους Ναυπάκτιους. Ύστερα από αιφνιδιαστική επίθεση και στην προσπάθειά της να περισώσει τα τιμαλφή της έμεινε πίσω. Οι διώκτες της κατέφθασαν και την συνέλαβαν. Σύμφωνα με μαρτυρία του Δημητρίου Κριδερά και

34 Γιάννη Ράπτη Συμβολή στην ιστορία της Ναυπακτίας, Ναύπακτος 2003, σελ. 240.

άλλων Ναυπακτίων που τη γνώριζαν, ο λόγος που την εκτέλεσαν ήταν για να οικειοποιηθούν οι διώκτες της τα χρυσαφικά που της αφαίρεσαν κατά τη σύλληψή της.

Η Σταυριανή σύζυγος Χρήστου Σταματίου.

Ο Σταμάτης Χρήστου Σταματής εντάχθηκε στο ΕΑΜ³⁵. Το 1968 εγκαταστάθηκε στο υπ' αριθμ. 3α οίκημα στο τρίτο οικοδομικό τετράγωνο του προσφυγικού οικισμού Ναυπάκτου που αρχικά ανήκε στον Παντελή Μαλιόγλου και μετά το θάνατό του ήταν άδειο. Τελικά, η Διεύθυνση Πρόνοιας του νομού Αιτωλοακαρνανίας παραχώρησε την κατοικία στην εγγονή του Παντελή Μαλιόγλου, η οποία δεν έμεινε αλλά την πούλησε. Η εγγονή του Χρήστου Σταματίου, Σταυρούλα, είπε ότι η μη παραχώρηση οικήματος στην οικογένειά τους οφείλονταν στα πολιτικά τους φρονήματα.

Ο Χρήστος Σταματίου απέκτησε το 1923 ένα παιδί, τον Σταμάτη Σταματίου (1923-1996), ο οποίος παντρεύτηκε την Αλίκη Κριδερά (1920-1987) με την οποία απέκτησαν δυο αγόρια και δύο κορίτσια. Τον Χρήστο 1945, την Σταυρούλα 1947, την Παναγιώτα 1951 και τον Σπύρο 1960.

35 Σιαμαντάς Γιάννης: Οι αγώνες και ο γολγοθάς ενός αντάρτη. Ναύπακτος 2005, σελ. 29

Οικογένεια Δημητρίου Συνανίδη

Δημήτριος Συνανίδης με τη γυναίκα του.

Η καταγωγή των Συνανιδέων ήταν από τη Μάνη. Στη Μικρά Ασία βρέθηκε το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, ένας Συνανίδης (δε γνωρίζουμε τ' όνομά του), επειδή είχε σκοτώσει κάποιον Τούρκο. Γι' αυτόν γνωρίζουμε ότι ήταν αρχιτέκτονας και ότι παντρεύτηκε μια πλούσια Ελληνίδα από τη Σμύρνη με την οποία απέκτησε δεκαέξι παιδιά. Η οικογένεια είχε μεγάλη οικονομική άνεση και τα παιδιά τους πήραν μόρφωση ευρωπαϊκή. Ένα από τα παιδιά του Μικρασιάτη Συνανίδη ήταν ο Γιάννης, ο οποίος έμεινε στη Νέα Έφεσο Σμύρνης μέχρι το 1889. Μετά μετακόμισε στη Σμύρνη, όπου ανέπτυξε μεγάλη επιχειρηματική δραστηριότητα. Λειτουργήσε βιοτεχνία κατεργασίας δερμάτων, εργαστήριο ποτοποιείας, ενώ παράλληλα έκανε εμπόριο στην Ελλάδα. Εισήγαγε σταφίδες και άλλα γεωργικά προϊόντα από την Ελλάδα και εξήγαγε ποτά και δέρματα. Η εμπορική του δραστηριότητα έφθανε μέχρι την Πελοπόννησο. Συνεργαζόταν με του Πατρινούς εμπόρους Κολιρόπουλο, Μαραγκόπουλο κ.ά. Μάλιστα, στην πλατεία Γεωργίου στην

Πάτρα είχε αγοράσει κατοικία πριν από το 1920. Η αγορά του αυτή επέβη σωτήρια αργότερα, αφού εκεί έμειναν μέλη της οικογένειάς του μετά την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα. Για τα παιδιά του Γιάννη Συνανίδη γνωρίζουμε ότι ο Δημήτρης (1884–1954) ασχολήθηκε με τις δουλειές του πατέρα του και ο Σταύρος ασχολήθηκε με την πολιτική. Ήταν ο δήμαρχος Σμύρνης στα χρόνια της Καταστροφής. Είχε άσχημο τέλος, αφού αιχμαλωτίστηκε και κρεμάστηκε από τους Τούρκους. Την ίδια τύχη είχαν και άλλα δύο αδελφια του. Η αδελφή του Αικατερίνη αιχμαλωτίστηκε αλλά επέζησε. Διασώθηκαν ο Δημήτρης και ο αδελφός του Κώστας. Ο Δημήτρης Συνανίδης είχε γεννηθεί το 1884 στη Νέα Έφεσο, τελείωσε το Γυμνάσιο της Σμύρνης και γνώριζε τη γαλλική γλώσσα.

Στα γεγονότα της Καταστροφής του 1922 ο Δημήτρης Συνανίδης με τον αδελφό του Κώστα κατάφεραν να σωθούν και να έρθουν στην Πάτρα που είχαν σπίτι. Η μητέρα τους Ελπίδα με τα αδελφια τους Αντώνη, Σταμάτη και Ευφροσύνη στα γεγονότα της Καταστροφής βρέθηκαν στην Κέρκυρα, όπου είχαν μεταβεί για να προσκυνήσουν στον Άγιο Σπυρίδωνα. Έτσι σώθηκαν και πήγαν στη Πάτρα όπου συναντήθηκε η οικογένεια.

Ο Δημήτρης Συνανίδης του Ιωάννη (1884-1954), έχοντας μεταφέρει κάποιο χρηματικό ποσό από τις επιχειρήσεις του στη Σμύρνη, ήρθε και εγκαταστάθηκε στη Ναύπακτο. Εκτίμησε ότι η Ναύπακτος προσφερόταν για επιχειρηματική και εμπορική δραστηριότητα ανάλογη εκείνης που είχε αναπτύξει στη Μικρά Ασία. Έτσι, λοιπόν, στο Γρίμποβο, ανατολικά του κτήματος Νόβα, όπου υπήρχαν άφθονα νερά δημιούργησε μια βιοτεχνία κατεργασίας δερμάτων. Στο στήσιμο της επιχείρησης αυτής τον βοήθησαν και κάποιοι παλαιοί συνεργάτες του από τα χρόνια της εμπορικής του δραστηριότητας που προηγήθηκε της Καταστροφής.

Δημήτριος Συνανίδης,
«Μήτσος ο πρόσφυγας».

Το 1925 ο Δημήτριος Συνανίδης παντρεύτηκε τη Βασιλική Νικ. Παπαγεωργίου (1902-1976) από τα Κρυονέρια Αποδοτίας. Απέκτησαν έξι παιδιά τα οποία τελείωσαν το Γυμνάσιο Ναυπάκτου, εργάστηκαν στη Ναύπακτο, στην Αθήνα και μετανάστευσαν στον Καναδά. Μετά

το γάμο μετέφερε το εργαστήριο βυρσοδεψίας στην Ψανή, στο κτήμα της γυναίκας, νότια της σημερινής οδού Μεσολογγίου με αριθ. 61-63, όπου η περιοχή τότε ήταν ακατοίκητη. Στο εργαστήριο εργάζονταν 3-4 τεχνίτες επεξεργασίας δερμάτων από την Πάτρα. Την πρώτη ύλη για τη μικρή αυτή βιομηχανική μονάδα (βυρσοδεψείο) την προμηθεύονταν από τα χωριά της Αιτωλοακαρνανίας και της Φωκίδας, όπου είχε ανθρώπους (μεσίτες) που τον προμήθευαν με δέρματα των ζώων που σφάζονταν στην περιοχή τους. Τα κατεργασμένα δέρματα τα φόρτωνε στα καΐκια του Κουλούρη και του Πανούτσου και τα πήγαινε στην Πάτρα, ενώ κάποιες ποσότητες πήγαιναν και στην Αθήνα. Κάποια εποχή προμήθευε τον ελληνικό στρατό με δέρματα για την κατασκευή σαμαριών που προορίζονταν για τα μεταφορικά ζώα του στρατού ³⁶.

Βοηθούμενος και από τα παιδιά του Χριστόφορο και Γρηγόρη έκανε γενικό εμπόριο γεωργικών και κτηνοτροφικών προϊόντων που παράγονταν στα χωριά της ορεινής Ναυπακτίας, της Τριχωνίδας και της Δωρίδας. Εμπορεύονταν αμύγδαλα, καρύδια, μέλι, τυριά και άλλα προϊόντα. Δίπλα από το εργαστήριο, στην οδό Μεσολογγίου 63, λειτούργησε παντοπωλείο το οποίο κράταγε η γυναίκα του, Βασιλική Παπαγεωργίου.

Όταν οι Γερμανοί κατέλαβαν τη Ναύπακτο, κατάσχεσαν τα μηχανήματα της βιοτεχνίας του. Είχε προλάβει να κρύψει 3.000 ακατέργαστα δέρματα στην αποθήκη του συγγενή του Βασίλη Σατλάνη στην Πινακούλα. Όμως, προδόθηκε στους Ιταλούς, τα δέρματα κατασχέθηκαν ενώ συνελήφθη και κινδύνευε να εκτελεστεί. Σώθηκε με την παρέμβαση της γυναίκας του Γεωργίου Νόβα που ήταν ιταλικής καταγωγής. Η επιχείρηση υπολειτούργησε μέχρι το 1947-1948. Πέθανε το 1954.

Τα παιδιά του συνέχισαν τις εμπορικές δραστηριότητες μέχρι το 1958 που άρχισαν να φεύγουν για τον Καναδά.

Παλιοί Ναυπάκτιοι αναφέρονται με πολύ καλά λόγια στον Μικρασιάτη Έλληνα Μήτσο Συνανίδη. Εκτός της επιχειρηματικής του δραστηριότητας ανέπτυξε και έντονη κοινωνική δραστηριότητα. Τον Οκτώβριο του 1922, όταν ήρθε το πλοίο «Μενέλαος» με τους επτακόσιους Μικρασιάτες πρόσφυγες στη Ναύπακτο, αυτός βρισκόταν στη Ναύπακτο και βοήθησε στην αποκατάστασή τους.

³⁶ Προφορική μαρτυρία Ελπίδας Συνανίδη-Κωνσταντοπούλου, Ναύπακτος, Ιούνιος 2007.

Επίσης, βοήθησε πολλά ορφανά κορίτσια να αποκατασταθούν διαθέτοντας μέρος της περιουσίας του. Είχε βαπτίσει 79 παιδιά από τη Ναυπακτία και την Τριχωνίδα.

Όλα τα μέλη της οικογένειας Συνανίδη ήταν άνθρωποι έξυπνοι, δραστήριοι, εργατικοί, προοδευτικοί και τολμηροί, γλωσσομαθείς και προόδευσαν κυρίως στο εμπόριο και στο βιοτεχνικό τομέα. Ο Χριστόφορος Συνανίδης (1929) ασχολήθηκε με το εμπόριο και κατά το 1960 πήγε στον Καναδά όπου ασχολήθηκε με εργολαβικές εργασίες. Ο Γρηγόρης (1933) ασχολήθηκε με την επιχείρηση του πατέρα του και με το εμπόριο αγροτικών προϊόντων. Το 1958 έφυγε για τον Καναδά όπου ασχολήθηκε με βιοτεχνία ενδυμάτων. Ο Σταύρος (1935) υπηρέτησε για λίγα χρόνια στην Αστυνομία και το 1964 πήγε στον Καναδά. Ο Γιάννης (1931) αποφοίτησε από το Μικρό Πολυτεχνείο και απασχολήθηκε ως εργολάβος κατασκευαστής κατοικιών στην Αθήνα. Έκανε χωματοουργικές εργασίες και μπετό, ενώ μεταξύ των έργων που κατασκεύασε είναι και το Ευγενίδιο Ίδρυμα, το ξενοδοχείο Χίλτον, η Αμερικάνικη πρεσβεία κ.ά.

Ελπίδα Δημ. Συνανίδη - Κωνσταντοπούλου.

Η κόρη του Ελπίδα (γεν.1926) παντρεύτηκε τον καθηγητή φυσικής αγωγής Ζήσιμο Κωνσταντόπουλο (1926-1995) από τον Γάβρο Ναυπακτίας και απέκτησαν δυο αγόρια, τον Ανδρέα και τον Δημήτρη.

Τα παιδιά του «Μήτσου του πρόσφυγα», όπως ήταν γνωστός ο Μικρασιάτης Δημήτριος Συνανίδης στη Ναύπακτο, κατάφεραν να αποκτήσουν μεγάλη περιουσία στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Τα εγγόνια του κατέχουν σημαίνουσα θέση στην κοινωνία του Μόντρεαλ. Είναι χαρακτηριστικές περιπτώσεις Μικρασιατών Ελλήνων που διέθεταν εμπορικό δαιμόνιο.

Το 1935 ο Κώστας Συνανίδης παντρεύτηκε αρχικά τη Μαρία Γιαλούση από την Πάτρα και, όταν χώρισε, παντρεύτηκε την Έλλη (Μικρασιάτισσα Ελληνίδα), η οποία ήταν κάτοχος προσφυγικής κατοικίας στη Νίκαια στην οδό Βρυούλων 27. Δεν απέκτησε παιδιά.

Ο Αντώνης Συνανίδης είχε φοιτήσει στην Ευαγγελική Σχολή Σμύρνης. Υπήρξε συμμαθητής και φίλος του Αριστοτέλη Ωνάση. Στην Ελλάδα παντρεύτηκε την Ελένη Γιαλούση η οποία είχε το φημισμένο καπελάδικο στην οδό Μητροπόλεως 4. Απέκτησαν ένα αγόρι, τον Σταμάτη.

Η **Φρόσω** παντρεύτηκε τον Μεσολογγίτη Δημοσθένη Λαχανά ο οποίος μιλούσε δώδεκα γλώσσες. Δεν απέκτησαν παιδιά και πέθανε σε ηλικία 49 ετών.

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της αδελφής του Δημήτρη Συνανίδη, **Αικατερίνης**, η οποία αιχμαλωτίστηκε το 1922. Ο άνδρας της, Θεόδωρος Παυλιδάκης, με την κόρη τους κατάφεραν και έφυγαν για την Ελλάδα. Μετά από πέντε χρόνια η Αικατερίνη Συνανίδη-Παυλιδάκη ήρθε στην Ελλάδα μέσω Βουλγαρίας ως ζητιάνα. Βρέθηκε να ζητάει βοήθεια, την παραμονή του Αγίου Βασιλείου του 1927, στο σπίτι της μάνας της στην Πάτρα, όπου αναγνωρίστηκε και συνάντησε τον άνδρα της και την κόρη.

Οικογένεια Νικόλαου Τσαχτσαρλή

Ο Αντώνης Τσαχτσαρλής με τα παιδιά του και τη μητέρα του.

Το 1937 έγινε δικαιούχος του υπ. αριθ. 1α οικήματος στο δεύτερο τετράγωνο του προσφυγικού οικισμού Ναυπάκτου.

Τα πρώτα χρόνια ο μικρός Αντώνης, για να ζήσει, έκανε θελήματα. Αργότερα, καταπιάστηκε με διάφορες τέχνες στις οποίες είχε κλήση. Έκανε επιγραφές, αγιογραφίες και τελικά ασχολήθηκε περισσότερο με ελαιοχρωματισμούς. Υπήρξε ο πρώτος επαγγελματίας ελαιοχρωματιστής στην πόλη μας. Απ' αυτόν έμαθαν την τέχνη του ελαιοχρωματιστή αρκετοί Ναυπάκτιοι. Το 1937 πέθανε η μητέρα του Θεοδώρα και ο Αντώνης έγινε δικαιούχος της παραχωρηθείσας κατοικίας.

Η εικόνα του τραυματισμένου πατέρα του στο λιμάνι της Σμύρνης έμεινε για πάντα χαραγμένη στη μνήμη του. Παρά το γεγονός ότι υπήρχαν ελάχιστες οι πιθανότητες να επέζησαν αυτός προσπαθούσε μέσω του Ερυθρού Σταυρού να μάθει για την τύχη του πατέρα του και του αδελφού του, αλλά δεν κατέστη δυνατόν.

Η αγωνία αναζήτησης και η ελπίδα ότι ο πατέρας του επέζησε από τα φοβερά γεγονότα της Καταστροφής κορυφώθηκαν όταν ο γιος του Αντώνης του είπε ότι στην οδό Ερμού της Αθήνας υπήρχε χρυσοχοείο που ανήκε σε κάποιον Νίκο Τσαχτσαρλή. Ο Αντώνης, φαντάρος εκείνη την εποχή, βλέποντας το χρυσοχοείο αυτό προσπάθησε να μάθει την καταγωγή του καταστηματούχου. Εκείνος τον αντιμετώπισε με απότομο τρόπο δίνοντάς του την εντύπωση ότι ήθελε κάτι να του κρύψει. Λίγες μέρες αργότερα έγινε νέα αναζήτηση, αλλά το κατάστημα αυτό είχε κλείσει ή μεταφερθεί σε άγνωστη διεύθυνση. Το γεγονός αυτό του δημιούργησε μερικά ερωτηματικά που τον απασχολούσαν μέχρι το θάνατό του.

Το 1939, ο Αντώνης Τσαχτσαρλής παντρεύτηκε την Αικατερίνη Πασαπόρτη (1916-2002) από το Ξηροπήγαδο Ναυπάκτου και απέκτησαν τρία αγόρια και μια κόρη. Τον Νικόλαο 1944, τον Ιωάννη 1947, τον Ηλία 1950 και την Θεοδώρα 1954.

Οικογένεια Θεράποντα Φωτιάδη (1847-1937)

Ο Θεράπων Φωτιάδης με την γυναίκα του και την κόρη του.

Ο Θεράπων Φωτιάδης είχε γεννηθεί το 1847 στη Φίλια Μυτιλήνης. Αργότερα, γύρω στα 1869, η οικογένειά του μετακινήθηκε στην Πέργαμο, (Κινικιοί) όπου εργάστηκε ως έμπορος αγροτικών προϊόντων. Το 1922 σε ηλικία εβδομήντα πέντε ετών κατάφερε και διέσωσε και έφερε μαζί του στη Ναύπακτο τα παρακάτω συγγενικά του άτομα:

1. την γυναίκα του Μαρία, το γένος Υψηλάντη (1874-1944).
2. την κόρη του Ευαγγελία, ετών 18, μοδίστρα. την τρίχρονη εγγονή του Ραλλού Παπαθανασίου και
3. το δίχρονο εγγονό του Χαράλαμπο Παπαθανασίου
4. Η άλλη του κόρη Θεανώ παντρεύτηκε τον Γεώργιο Τσακίρη και εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Πτολεμαΐδα.

Επιβιβάστηκαν με ελάχιστα από τα υπάρχοντά τους, όλα κι όλα όσα χώραγαν μέσα σ' ένα τσουβάλι, στο πλοίο «Μενέλαος» με προορισμό τον Πειραιά. Τελικά, το βράδυ στις 10ης Οκτωβρίου το καράβι έφθασε έξω από το λιμάνι της Ναυπάκτου. Σχετικά με την πρώτη εντύπωση του ίδιου και των άλλων Μικρασιατών για την μικρή πόλη της Ναυπάκτου του 1922 ο Θεράπων Φωτιάδης διηγούνται:

«Στη Μυτιλήνη αποβιβαστήκαμε στο ελληνικό φορτηγό ατμόπλοιο «Μενέλαος». Μας είχαν υποσχεθεί ότι θα μας πήγαιναν στην Αθήνα. Στον Πειραιά δε μας δέχτηκαν και το πλοίο πήρε εντολή να κατευθυνθεί στη Ναύπακτο. Φτάσαμε βράδυ και το πλοίο αγκυροβόλησε στα ανοιχτά του κόλπου της Ναυπάκτου, αφού το λιμάνι ήταν μικρό και δεν μπορούσε να μπει μέσα. Ο ανύπαρκτος νυχτερινός φωτισμός της μικρής κωμόπολης και οι κραυγές των τσακαλιών από τις εκβολές του Μόρνου ποταμού μας τρόμαξαν. Το πρωί οι περισσότεροι αρνούμασταν να κατέβουμε από το πλοίο. Οι τοπικές αρχές του τόπου ανέβηκαν στο πλοίο και ύστερα από πολλές διαβεβαιώσεις ότι θα κάνουν ό,τι μπορούν να μας βοηθήσουν πειστήκαμε για να αποβιβαστούμε.³⁷» .

Η οικογένεια του Θεράποντα Φωτιάδη τον πρώτο καιρό διέμενε με ενοίκιο στο κέντρο της πόλης, στην οικία Σερεμέτη μέχρι το 1932. Στη συνέχεια και μέχρι το 1937 η οικογένεια έμεινε στην οικία των αδελφών Αναδιώτη. Το 1937 έγινε κάτοχος του υπ. αριθμ. 1 οικήματος στο τρίτο τετράγωνο του προσφυγικού οικισμού Ναυπάκτου.

Ο Θεράπων Φωτιάδης είχε δημιουργήσει μεγάλη περιουσία στην Πέργαμο. Έκανε εμπόριο σταφίδας, λαδιού και καπνού. Ήταν ίσως ο πλουσιότερος Μικρασιάτης από αυτούς που εγκαταστάθηκαν στη Ναύπακτο. Τα απολεσθέντα περιουσιακά στοιχεία στην Πέργαμο που εξακριβώθηκαν από τη Μικτή Επιτροπή για την Ανταλλαγή των Ελληνοτουρκικών πληθυσμών στη σχετική δήλωση εκκαθάρισης ξεπερνούσαν την αξία των τριών εκατομμυρίων δραχμών. Για την εποχή εκείνη ήταν πολύ μεγάλο ποσό. Τα χρήματα της αποζημίωσης όμως ήταν λίγα και για να ζήσει, αν και σε μεγάλη ηλικία, λειτούργησε μανάβικο στη Ναύπακτο. Βοήθησε καθοριστικά στις σπουδές της εγγονής του Ραλλούς και τη σταδιοδρομία του εγγονού του Χαράλαμπου Παπαθανασίου. Τα δύο ορφανά εγγόνια του είχαν χάσει τη μάνα τους Ευθαλεία το 1920 και το 1922, στη δίνη των φοβερών γεγονότων της

37 Μαρτυρία της κας Ραλλού Παπαθανασίου – Λαζανά 20/10/2008.

Η Ραλλού Παπαθανασίου με τον αδελφό της Χαράλαμπο.

Καταστροφής, χάσανε τον πατέρα τους Λεωνίδα Παπαθανασίου και την αδελφή τους Βασιλική. Γαντζωμένα λοιπόν στο λαιμό του παππού τους, του υπέροχου αυτού ανθρώπου, που κουβαλούσε στην πλάτη του ένα τσουβάλι με τα υπάρχοντά τους και στη ψυχή του αγάπη, υπομονή κι αρχοντιά, κατάφεραν να επιβιώσουν και να ευημερήσουν.

Παρά τις πολύχρονες προσπάθειές τους δεν μπόρεσαν να μάθουν για την τύχη των δικών τους στην Πέργαμο.

Η **Ραλλού Παπαθανασίου**, με τη βοήθεια του παππού της Θεράποντα Φωτιάδη, αποφοίτησε από το Γυμνάσιο Ναυπάκτου. Της προσφέρθηκε εργασία στο Αρσάκειο Πάτρας, αλλά την αρνήθηκε, προκειμένου να φροντίζει την φιλάσθενη θεία της η οποία επίσης την είχε στηρίξει πολύ, όταν ήταν μικρή. Ζεστός και καλοσυνάτος άνθρωπος προσέφερε τις υπηρεσίες της στη διεκπεραίωση διοικητικών υποθέσεων πολλών Μικρασιατών προσφύγων του συνοικισμού της Ναυπάκτου. Παντρεύτηκε τον Πολύκαρπο Λαζανά, τεχνίτη επίπλων από την Κεντρική Αποδοτία. Δεν απέκτησαν παιδιά.

Σήμερα, η Ραλλού Παπαθανασίου ζει στη γειτονιά των προσφύγων στη Ναύπακτο και μαζί με την Χρυσάνθη Βακάλογλου είναι οι μόνοι πρόσφυγες πρώτης γενιάς που ζουν μόνιμα στη Ναύπακτο.

Ο **Χαράλαμπος Παπαθανασίου (1920-1977)** εργάστηκε ως ταξιτζής στη Ναύπακτο. Παντρεύτηκε την Ευθυμία Μπέη από την Τερψιθέα Αποδοτία, (1927-2000) και απέκτησαν τον Λεωνίδα (1952-2008) και τη Θάλεια, 1953.

Το 1937 τα αδέρφια Χαράλαμπος και Ραλλού Παπαθανασίου έγιναν κάτοχοι του υπ. αριθμ. 2 οικήματος στο τρίτο τετράγωνο του προσφυγικού οικισμού Ναυπάκτου.

Οικογένεια Μαρίας, χήρας Νικολάου Χρυσαφή.

Η Μαρία, χήρα Νικολάου Χρυσαφή (1880-1969), το γένος Ιακώβου Χιωτέλη γεννήθηκε στο Αϊβαλί της Μικράς Ασίας. Ήρθε στη Ναύπακτο τον Οκτώβριο του 1922 με τις κόρες της Τασία ετών 10 και Παρασκευούλα ενός έτους.

Η Μαρία, χήρα Νικολάου Χρυσαφή, με τις κόρες της Τασία και Παρασκευούλα.

Τον πρώτο καιρό έμειναν στην ενοικιασθείσα από το Δημόσιο οικία του Σωτηρίου Βλάχου. Το 1937 έγινε κάτοχος του υπ. αριθμ. 5α οικήματος στο τρίτο τετράγωνο του προσφυγικού οικισμού Ναυπάκτου. Το οίκημα αυτό από το 1947 έως τον Ιούλιο του 1951 ήταν επιταγμένο από τον τότε λοχαγό των ΤΕΑ Κωνσταντίνο Πατούχα, ο οποίος στέγαζε σ' αυτήν την ανταρτόπληκτη οικογένειά του. Αργότερα, η Μαρία Χρυσαφή ενοίκιασε την οικία της σε διάφορες οικογένειες εισπράττουσα ενοίκιο. Εργάστηκε ως πλύντρια. Η κόρη της, Τασία Χρυσαφή, παντρεύτηκε τον Γιαγκούση στη Ναύπακτο.

Οικογένειες προσφύγων στην περιοχή Ευπαλίου

Οι αναφορές σε οικογένειες προσφύγων που εγκαταστάθηκαν στη στο Μοναστηράκι Ευπαλίου, που παρατίθενται στην παρούσα εργασία, είναι σύντομες γιατί δεν υπήρξε πρωτογενές πληροφοριακό υλικό από πρόσφυγες πρώτης γενιάς. Η έρευνα είχε αρχίσει από το 2005. Συμπληρώθηκε με πληροφορίες από το βιβλίο του Μοναστηρακιώτη Χαράλαμπου Δ. Ασημακόπουλου με τίτλο «Το χωριό μου το Μοναστηράκι» που εξέδωσε ο ίδιος το 2012.

Οικογένεια Αδάμ Γεωργουδάκη

Ο Αδάμ Αναστ. Γεωργουδάκης και η γυναίκα του Μαρία Μαχά.

Ο Γεωργουδάκης Αναστάσιος ζούσε στη Νέα Φώκεια της Μικράς Ασίας. Ήταν αγρότης μεγαλοκτηματίας. Στα 300 στρέμματα γης καλλιεργούσε σιτάρια, αμπέλια, σταφίδες, μπροστάνια, πατάτες και άλλα.

Η οικογένειά του αποτελούνταν το 1922 από τη γυναίκα του Θεοδώρα και τα έξι παιδιά του. Ο γιος του, Αδάμ, υπηρέτησε στον ελληνικό στρατό για οκτώ χρόνια. Το 1922 υπηρετούσε ως νοσοκόμος στο στρατιωτικό νοσοκομείο στην Προύσα. Εκεί γνώρισε δύο αξιωματικούς του ελληνικού στρατού τους οποίους περιέθαλπε. Οι δύο αυτές γνωριμίες τού φάνηκαν ιδιαίτερα χρήσιμες στις πολύ δύσκολες στιγμές που ακολούθησαν.

Μετά την κατάρρευση του ελληνικού μετώπου, ο ελληνικός στρατός υποχώρησε και ο Αδάμ Γεωργουδάκης ήρθε στην Ελλάδα. Από τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς του σώθηκε μόνο η 12χρονη αδελφή του Βασιλική, η οποία έφθασε στην Ελλάδα δύο χρόνια αργότερα, με τη βοήθεια ενός γνωστού αξιωματικού του αδελφού της, στα πλαίσια της ανταλλαγής των πληθυσμών.

Ερχόμενος στην Ελλάδα ο Αδάμ Γεωργουδάκης εγκαταστάθηκε στο κτήμα του γνωστού του αξιωματικού Γεωργίου Παπακωνσταντίνου του Ξενοφώντα, στη Χιλιαδού Μοναστηρακίου.

Γνωρίζοντας την τέχνη της γεωργικής παραγωγής ο Αδάμ Γεωργουδάκης καλλιέργησε με μεγάλη επιτυχία τα 50 στρέμματα στη Χιλιαδού. Φύτεψε αμπέλι, ελιές, πορτοκαλιές και άλλα οπωροφόρα. Καλλιέργησε τριφύλλια, καλαμπόκια και κυρίως κηπευτικά. Παντρεύτηκε τη Μαρία Μαχά από τη Μανάγουλη και συνέχισε να ασχολείται με τη γεωργία.

Στη Χιλιαδού, μετά την αποχώρησή του από τα κτήματα του Παπακωνσταντίνου, εργάστηκε σε ψαράδικα σκάφη των Ναυπάκτιων ψαράδων Μαλλίδη και Σταματίου, αλλά και ψαράδων από τον Ψαθόπυργο. Τις δύσκολες ημέρες της Γερμανικής Κατοχής η αμοιβή του γινόταν σε ψάρια τα οποία μετά πωλούσε σε κατοίκους της Μανάγουλης και τα αντάλλαζε με καλομπόκι και άλλα τρόφιμα.

Απέκτησαν πέντε παιδιά τα οποία έχουν θετική παρουσία στην τοπική κοινωνία. Ο Αδάμ Γεωργουδάκης δεν έτυχε κάποιας βοήθειας από το κράτος. Έλαβε τριάντα χιλιάδες σε ομόλογα ως αποζημίωση της περιουσίας τους στη Μικρά Ασία. Η πραγματική αξία των ομολόγων ήταν μικρότερη της ονομαστικής της αξίας (περίπου 21.300 δρχ.). Η παροχή αυτή ήταν σημαντική, καθότι χρησιμοποιήθηκε ως προίκα για το γάμο της αδελφής του Βασιλικής.

Η **Βασιλική Γεωργουδάκη** (1910-2002) παντρεύτηκε τον Μικρασιάτη Αθανάσιο Χατζηνικολάου (1909-1982) που είχε εγκατασταθεί στο Μοναστηράκι. Απέκτησαν την Θεοδώρα (1934) και την Ελευθερία (1936).

Οικογένεια Μιχάλη Μαυρίδη

Ο Μιχάλης Μαυρίδης γεννήθηκε το 1903 στο Κέλεμπο ή Κελεμπέσι Αϊδινίου. Ήταν το ένα από τα τρία παιδιά του Θανάση Μαυρίδη ο οποίος ήταν ευκατάστατος γαιοκτήμονας. Καλλιεργούσε κυρίως αμπέλια και κηπευτικά. Στα κτήματά του εργάζονταν πολλοί Τούρκοι. Η ευρύτερη περιοχή του Αϊδινίου ήταν μια από τις ευπορότερες της Μικράς Ασίας. Η περιοχή ήταν κατεχοχήν αγροτική, όπου καλλιεργούνταν κυρίως σταφίδες, σύκα, όπιο, δημητριακά, καπνά, βαμβάκι και ελιές.

Πριν από το 1922 η γυναίκα του Μαρία Μαυρίδη πέθανε και αυτός παντρεύτηκε ξανά. Με τη Μαρία είχε αποκτήσει τρία παιδιά, το Μιχάλη, την Ελένη και τον Κώστα.

Με τα γεγονότα της καταστροφής ο Θανάσης Μαυρίδης δε θέλησε να έλθει στην Ελλάδα, αλλά παρέμεινε στο σπίτι του, κοντά στην περιουσία του και αγνοείται η τύχη του.

Φρόντισε να φυγαδεύσει τα παιδιά του στην Ελλάδα. Το δεκαοχτάχρονο Μιχάλη τον έντυσε κοπέλα και του κρέμασε στον κόρφο του ένα βραχιόλι με λίρες και άλλα τιμαλφή. Στον έλεγχο που έγινε στο λιμάνι ένας Τούρκος τού αφαίρεσε το μικρό θησαυρό που είχε πάνω του και για να αποφύγει ο μικρός τη θανάτωση πήδηξε στη θάλασσα όπου παρέμεινε περισσότερες από 30 ώρες ισορροπώντας σε σχοινί που ήταν δεμένο ένα πλοίο. Αργότερα κατάφερε να επιβιβαστεί σε ένα ελληνικό πλοίο με το οποίο έφτασε στη Χίο και από εκεί στον Πειραιά.

Τα άλλα δύο αδέλφια, η 17χρονη Ελένη με τον Κώστα μωρό, κατάφεραν να επιβιβαστούν σε άλλο πλοίο. Με τη βοήθεια και άλλων προσφύγων τα δύο παιδιά εγκαταστάθηκαν μόνιμα στο Αγρίνιο, όπου πολιτογραφήθηκαν με το επώνυμο Αθανασιάδη. Ο Μιχάλης έμαθε για την τύχη των δύο αδελφών του το 1945 από τυχαίο γεγονός.

Στον Πειραιά, ο δεκαεξάχρονος Μιχάλης Μαυρίδης συνάντησε το Μοναστηρακιώτη πλοιοκτήτη Γεώργιο Πίκουλα ο οποίος του πρότεινε να τον ακολουθήσει στο Μοναστηράκι Δωρίδας, όπου θα του προσέφερε εργασία σε καϊκι του. Πράγματι, ήρθε στο Μοναστηράκι και εργάστηκε ως ναύτης στα καϊκια του Πίκουλα με την ονομασία «Αγία Τριάδα» και «Βίλα». Στην αρχή κοιμόταν μέσα στα καϊκια. Αργότερα,

γνώρισε και παντρεύτηκε την Αθηνά Κουρεμένου, Μοναστηρακιώτισσα από ναυτική οικογένεια. Με τη βοήθεια της οικογένειας της γυναίκας του απέκτησε μια μεγάλη βάρκα, την «Αγία Τριάδα», με την οποία δούλεψε στο Μοναστηράκι μέχρι το 1948 και έζησε την οικογένειά του.

Με τη βάρκα αυτή επιβίβαζε εργάτες στην Πελοπόννησο και μετέφερε στις βόρειες ακτές της Πελοποννήσου και στα γύρω παραθαλάσσια χωριά τριφύλλια, ξυλεία, κάρβουνα, χαλίκι και πέτρες για οικοδομές και ζώα. Μεγάλη βοήθεια του προσέφερε η βάρκα του κυρίως στα δύσκολα χρόνια της Γερμανικής Κατοχής. Οι Γερμανοί είχαν επιτάξει όλα τα μεγάλα καΐκια. Ο Μαυρίδης και άλλοι ναυτικοί Μοναστηρακιώτες, για να αποφύγουν την επίταξη, βύθιζαν στα ξέβαθα κοντά στο λιμάνι τις βάρκες τους την ημέρα και τις έβγαζαν στην επιφάνεια τη νύχτα.

Τις νυχτερινές λοιπόν ώρες πραγματοποιούσαν κρυφά δρομολόγια για τον Ψαθόπυργο, το Αίγιο και τα Σελιανίτικα. Περνούσαν απέναντι ζώα και εμπορεύματα από διάφορους μαυραγορίτες από τη Δυτική Στερεά, την Ήπειρο και τη Θεσσαλία. Ως κόμιστρα έπαιρναν εμπορεύματα με τα οποία ζούσαν την οικογένειά τους.

Απέκτησαν τρία παιδιά:

Αθανάσιο, ο οποίος γεννήθηκε το 1933 στο Μοναστηράκι. Το 1965 παντρεύτηκε την Ελένη Βαρλάμη από Αθήνα με την οποία απέκτησαν τον Μιχάλη (1966) και τον Θεοφάνη (1971).

Γεώργιο, ο οποίος γεννήθηκε το 1934 στο Μοναστηράκι και μετανάστευσε στον Καναδά. Παντρεύτηκε Ευαγγελία Τσουρέκη από την Μάνεση Αχαΐας με την οποία απέκτησαν την Αθηνά και τον Μιχάλη.

Μαρία, η οποία γεννήθηκε το 1937 στο Μοναστηράκι. Παντρεύτηκε τον Ελευθέριο Χελιώτη από τον Πειραιά και απέκτησαν την Φρατζέσκα και τον Κωνσταντίνο.

Το 1948, η οικογένεια εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Αθήνα. Σήμερα ο μεγαλύτερος γιος του, Θανάσης, ζει στην Αθήνα, αλλά έχει κατοικία στο Μοναστηράκι, όπου διαμένει κατά τους καλοκαιρινούς μήνες³⁸.

38 Προφορική μαρτυρία Αθανασίου Μ. Μαυρίδη, Μοναστηράκι 2005.

Οικογένεια Στέλιου Ιωαννίδη

Ο Στέλιος Ιωαννίδης γεννήθηκε σε χωριό της Τραπεζούντας το 1885. Πήγε φαντάρος και επιστρέφοντας έμεινε στην Πόλη, όπου εργάστηκε ως δικολάβος. Το 1919, εντάχθηκε στον ελληνικό στρατό. Συνελήφθη αιχμάλωτος από τους Τούρκους και παραδόθηκε στους συμμάχους τους Γερμανούς. Αιχμάλωτος των Γερμανών βρέθηκε στη Μεσοποταμία όπου εργάστηκε και έμαθε την τεχνική οικοδόμησης με τσιμέντο. Οι γνώσεις του αυτές του φάνηκαν χρήσιμες αργότερα.

Στέλιος Ιωαννίδης.

Δραπέτευσε από το στρατόπεδο συγκέντρωσης και γύρισε στην Κωνσταντινούπολη. Η καταστροφή του 1922 τον βρήκε στη Σμύρνη. Μπήκε σ' ένα γαλλικό πλοίο μαζί με 50 άλλους Έλληνες. Οι Γάλλοι τούς έριξαν στη θάλασσα. Μία καλόγρια της Γαλλικής Εκκλησίας που επέβαινε στο πλοίο δημιούργησε επεισόδιο με τους υπεύθυνους του πλοίου τούς οποίους απείλησε ότι θα καταγγείλει για απαράδεκτη συμπεριφορά προς τους Έλληνες φυγάδες. Μετά από αυτό δέχθηκαν

στο πλοίο τους 50 Έλληνες τους οποίους αποβίβασαν στην Κρήτη. Από εκεί ο Ιωαννίδης πήγε στον Πειραιά. Για να ζήσει έκανε το μικροπωλητή στην περιοχή του Πειραιά. Αργότερα, πήγαινε και σε εμποροπανήγυρες σ' όλη την Ελλάδα. Έτσι βρέθηκε στο παζάρι της Ναυπάκτου και του Ευπαλίου. Έμεινε στο Ευπάλιο όπου εργάστηκε ως αγρότης σε μποστάνια και ως γυρολόγος. Παλιοί Μοναστηρακιώτες τον θυμούνται με έναν γάιδαρο φορτωμένο με διάφορα μικροαντικείμενα (ψιλικά) που γύρναγε τα χωριά της Δωριδας.

Γνώρισε την Ιουλία Κορτέση από τα Κούκουρα, αλλά οι δικοί της δε ήθελαν για γαμπρό τους έναν «Τούρκο», όπως τον έλεγαν. Αργότερα, όταν επέστρεψε ο παππούς της από την Αμερική, έπεισε τους συγγενείς ότι οι Μικρασιάτες είναι καλοί και προκομμένοι άνθρωποι, αφού και ο ίδιος είχε συνεργαστεί με Μικρασιάτες στην Αμερική. Έτσι, λοιπόν, ο γάμος αυτός έγινε και ο Ιωαννίδης αγόρασε ένα μικρό οικόπεδο στα βορειοδυτικά του χωριού Μοναστηράκι. Αργότερα, αγόρασαν τα γειτονικά οικόπεδα Μικρασιάτες Έλληνες της περιοχής. Έτσι δημιουργήθηκε η συνοικία «Προσφυγικά» στο Μοναστηράκι.

Στο Μοναστηράκι ο Στέλιος Ιωαννίδης εργάστηκε ως οικοδόμος, αφού είχε αποκτήσει γνώσεις για τη χρήση του τσιμέντου. Κατασκεύαζε τσιμεντένια μπαλκόνια και φούρνους στην περιοχή. Επίσης, ασχολήθηκε με την καλλιέργεια κηπευτικών με μεγάλη επιτυχία σε ενοικιαζόμενα κτήματα της περιοχής. Στη Μαγούλα μετέτρεψε ένα κτήμα της γυναίκας του σε μικρό παράδεισο με οπωροφόρα δέντρα.

Ο πατέρας του Νικόλαος σκοτώθηκε από τους Τούρκους. Η μητέρα του Παρθένα, η αδελφή του Κυριακή και ο αδελφός του Θεμιστοκλής μετά την καταστροφή βρέθηκαν στο Καλίφυτο Δράμας. Για τριάντα τρία χρόνια, όμως ο Στέλιος δε γνώριζε την τύχη των άλλων μελών της οικογένειάς του. Άκαρπες είχαν αποβεί και οι προσπάθειες μέσω του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού. Το 1955, ένας Μοναστηρακιώτης χωροφύλακας που υπηρετούσε στη Δράμα εντόπισε τον Ιωαννίδη Θεμιστοκλή και τους έφερε σε επαφή.

Ο Στέλιος Ιωαννίδης με την Ιουλία Κορτέση απέκτησαν πέντε παιδιά. Την Αγγελική (1927), το Νικόλαο (1929), την Παρασκευή (1932), το Θεόφιλο (1938) και την Αναστασία (1940).

Κωτιάδης ή Ευγενίδης Θεόδωρος

Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Ήρθε στην Ελλάδα το 1923 μετά την υπογραφή της ελληνοτουρκικής σύμβασης η οποία ρύθμιζε την ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας και των μουσουλμάνων κατοίκων της Ελλάδας. Πρώτα εγκαταστάθηκε στην Πάτρα με την γυναίκα του και τον γιο του Γεράσιμο τεσσάρων ετών. Το επιχειρηματικό του ένστικτο τον οδήγησε τον ίδιο χρόνο στο Μοναστηράκι όπου εγκαταστάθηκε μόνιμα ασκώντας το επάγγελμα του αρτοποιού διότι η ανάπτυξη του χωριού εγγυούνταν την επιτυχία της επιχείρησης. Εγκατέστησε φούρνο στο ισόγειο του σπιτιού του Γεωργίου Μπαράκου στο λιμάνι.

Απέκτησε άλλα δυο παιδιά την Καλλιόπη και τον Κώστα. Παρέμεινε στο Μοναστηράκι μέχρι τα χρόνια της κατοχής όταν μετακόμισε με την οικογένειά του στην Πάτρα και χάθηκαν τα ίχνη της οικογένειας.

Στο ΦΕΚ με αριθμό 71 της 6ης Οκτωβρίου 1949, που δημοσιεύθηκε στη σελίδα 277 του βιβλίου με τίτλο **«Δεν θέλω να μου δέσετε τα μάτια...»** με επιμέλεια: Β. Β. Βαρδινογιάννης, και εκδότη την Εταιρεία Διάσωσης Ιστορικών Αρχείων 1940-1974 (Ε.Δ.Ι.Α.), το 2004, σε σχετική «έκθεση βεβαιώσεως θανατικής εκτέλεσης» αναφέρεται η τύχη του εν λόγω Μικρασιάτη³⁹ :

«εν θέσει «Νερόμυλοι» Αγίων Θεοδώρων «Φανάρι» περιφέρειας της πόλεως Αργοστολίου της επαρχίας Κραναίας του νομού Κεφαλληνίας, συνήθη τόπον εκτελέσεων, σήμερα την 8^η Σεπτεμβρίου 1949, ημέραν Πέμπτην και ώραν 5 και 55 λεπτά πρωινήν παρουσία τούτε Αντιεπισαγγελέως των ενταύθα Πλημμελειοδικείων... κλπ. εξετελέσθησαν δια τουφεκισμού υπό αποσπάσματος ανδρών της στρατιωτικής δικαιοσύνης... κλπ.

Α) Ο επί φόνους εις την ποινήν του θανάτου δις καταδικασθείς δυνάμει της υπ' αριθμ 11 από 5 Σεπτεμβρίου 1947 αποφάσεως του δικαστηρίου των εν Αθηνίς Συνέδρων και εν ταις ενταύθα φυλακαίς κρατούμενος **Γεράσιμος Θεόδωρου Κωτιάδης ή Ευγενίδης**, γεννηθείς εν Κωνσταντινουπόλει και κατοικών εν Πάτραις, ετών 30, εργάτης και χριστιανός ορθόδοξος».

39 Χαράλαμπος Δ. Ασημακόπουλος «Το χωριό μου το Μοναστηράκι» αυτοέκδοση 2012.

Μπιζμπαλώφ Β. Στέργιος (1897-1980)

Γεννήθηκε στο Σεγκουτίνσκαγια της επαρχίας Κουμπάν της Ρωσίας το 1897. Ο Στέργιος ήταν Έλληνας ποντιακής καταγωγής, γιατί στη διάρκεια του πρώτου διωγμού των Ποντίων στις αρχές του εικοστού αιώνα πολλοί Έλληνες κατέφυγαν στον Καύκασο και τη Νότια Ρωσία. Λίγο πριν από την έκρηξη του Πρώτου Παγκόσμιου Πόλεμου ο αριθμός των Ελλήνων στην επαρχία Κουμπάν ανήρχετο σε 28.300.

Ο Στέργιος το 1921 υπηρετούσε στη θητεία του στο Ρωσικό στρατό και δραπέτευσε. Ίσως γιατί η θέση των Ελλήνων στη Ρωσία έγινε δυσχερής μετά την αναταραχή που προκάλεσε η Οκτωβριανή Επανάσταση (1917). Ήλθε στην Ελλάδα στο τέλος του 1921 και του χορηγήθηκε το αριθ. 971/17-11-1921 Πιστοποιητικό Ταυτότητας, από τη Νομαρχία Αττικής & Βοιωτίας.

Στην Ελλάδα περιπλανήθηκε δουλεύοντας σε αγροτικές εργασίες, πρώτα στην Πελοπόννησο και μετά στο χωριό Κάμπος του Δήμου Ευπαλίου. Εκεί παντρεύτηκε την Παναγιώτα Καγιά και έκανε οικογένεια με τέσσερα παιδιά: τον Βασίλη (1930), την Αθηνά (1932), τον Αθανάσιο (1935) και την Ελευθερία (1942).

Στο Μοναστηράκι ήλθε το 1939 οικογενειακώς. Εγκαταστάθηκε στα προσφυγικά και ασχολήθηκε με αγροτικές εργασίες. Όλοι οι χωριανοί τον εμπιστεύονταν και τον προτιμούσαν στις δουλειές τους γιατί ήταν εργατικός και καλός οικογενειάρχης. Μερικοί παλιοί Μοναστηρακιώτες τον ανέφεραν με το όνομα Μπισμπαλιός.

Σοφούλης Παναγιωτάρας του Φιλίππου (1918-2002)

Γεννήθηκε στην Αττάλεια της Μικράς Ασίας το 1918. Στη μικρασιατική καταστροφή το 1922, πεντάχρονος τότε βρέθηκε με την οικογένεια του στην προκυμαία της Σμύρνης, που ήταν στο έλεος της φωτιάς, της σφαγής και της λεηλασίας. Αναζητώντας κάποια βάρκα να φύγει αποκόπηκε από τους γονείς του και χάθηκε στην κοσμοπλημύρα. Για καλή του τύχη έπεσε πάνω στο θείο του Κώστα, αδελφό της μάνας του, ο οποίος τον άρπαξε στην αγκαλιά του και όπως βρίσκονταν στην άκρη του μουράγιου, πήδησε, μ' αυτόν στην αγκαλιά σε μία βάρκα που είχε πλευρίσει γεμάτη κόσμο. Η βάρκα παραλίγο να βουλιάξει γιατί ήταν παραφορτωμένη, όπως είχαν βουλιάξει άλλες βάρκες και επέπλεαν τα πτώματα των πνιγμένων. Από τη βάρκα ανεβήκανε σε κάποιο πλοίο που τους έφερε στον Πειραιά. Από τον Πειραιά άρχισε η περιπλάνηση μαζί με τον θείο του Κώστα Τσαπαντζή σε διάφορα μέρη της Ελλάδας, που κατέληξαν στο Μοναστήρι της Βαρνάκοβας και μετά στο Μοναστηράκι. Η ζωή του ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με αυτή του θείου του.

Πολιτογραφήθηκε στη Νέα Πατρίδα με το επώνυμο Σοφούλης που δεν είναι βέβαιο, αν είναι το πραγματικό του. Το δε όνομα του από Παναγιώτης έγινε Παναγιωτάρας γιατί είχε πρόωρα ανδρωθεί μετά τη φοβερή παιδική περιπέτεια του.

Πήρε μέρος στον ελληνοϊταλικό πόλεμο το 1940 όπου πολέμησε τους Ιταλούς επιδρομείς.

Παντρεύτηκε τη Μαρία Γεωργίου του Ευθυμίου από τον Πύργο Φωκίδας και έκανε οικογένεια με τρία παιδιά, την Κωνσταντίνα (1944), την Γεωργία (1948), και το Φίλιππο (1954). Έμεναν στο σπίτι του καπετάνιου Τσατσούρη. Περί το 1960 εργάστηκε στα μεταλλεία της Ιτέας, οπότε και εγκαταστάθηκε εκεί μόνιμα.

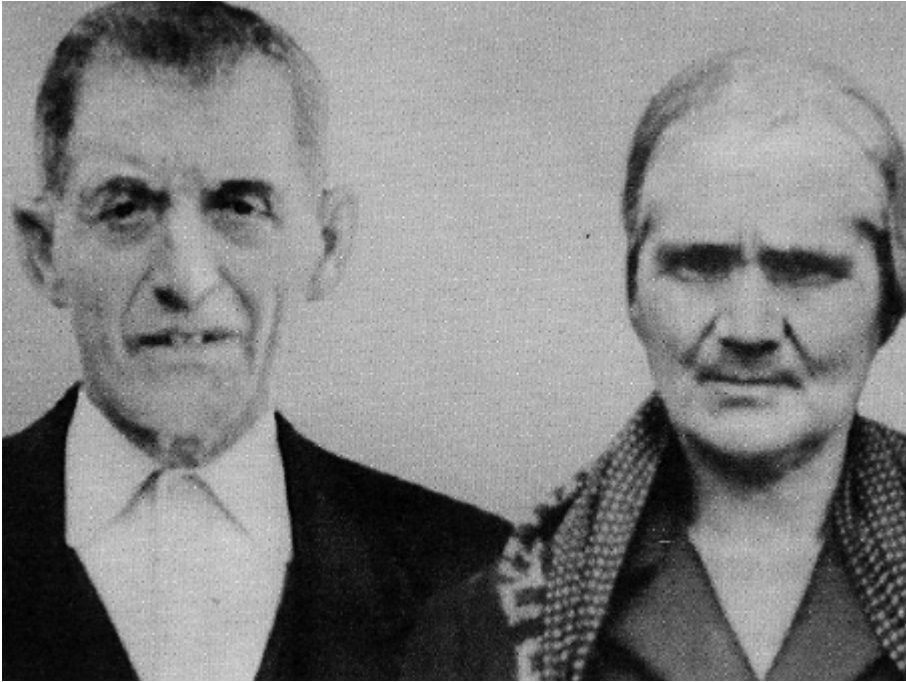
Στυνομόπουλος Ανδρέας & Λουκάς

Ήλθαν από τη Μαγνησία της Μικράς Ασίας, μετά από την υποχώρηση του Ελληνικού στρατού το 1922. Εγκατέλειψαν την πατρίδα τους ακολουθώντας τον υποχωρούντα τότε Ελληνικό στρατό προς τη Σμύρνη. Τα δύο αδέλφια είχαν μαζί τους γονείς τους, ο δε Ανδρέας, που ήταν παντρεμένος, τη γυναίκα του Χρυσάνθη, και την πεθερά του. Ο πατέρας του πέθανε στο δρόμο όπως και πολλοί άλλοι ανήμποροι στην ταλαιπωρία. Είναι άγνωστο πώς έφθασαν στη φλεγόμενη Σμύρνη και πώς επιβιβάστηκαν σε κάποιο από τα συμμαχικά πλοία.

Αποβιβάστηκαν στον Πειραιά και μετά από περιπλάνηση σε διάφορα μέρη της Ελλάδας έφθασαν στο Μοναστηράκι, όπου βρήκαν φιλόξενο καταφύγιο. Τους φιλοξένησε η οικογένεια Δημητρίου Ασημακόπουλου. Ήταν καλοί άνθρωποι και εργατικοί. Εργάστηκαν ως καρβουνιάρηδες (παραγωγή και εμπόριο κάρβουνου) που προμηθεύονταν από το Μοναστήρι της Βαρνάκοβας⁴⁰.

40 Χαράλαμπος Δ. Ασημακόπουλος «Το χωριό μου το Μοναστηράκι» αυτοέκδοση 2012.

Τσαπαντζής Κώστας (1897-1980)

Ο Κώστας Τσαπαντζής με την γυναίκα του.

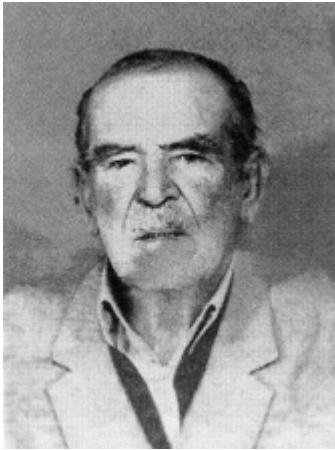
Γεννήθηκε στο Καστελόριζο το 1893, αλλά αργότερα η οικογένεια του μετοίκισε απέναντι στην Αττάλεια της Μικράς Ασίας. Με την κατάληψη της Σμύρνης το 1919 από το Ελληνικό εκστρατευτικό σώμα, κατατάχθηκε εθελοντικά, όπως πολλοί Έλληνες Μικρασιάτες και πολέμησε και αυτός για την απελευθέρωση του εκεί Ελληνισμού. Με την κατάρρευση του Μετώπου και την υποχώρηση του Ελληνικού Στρατού, το 1922, βρέθηκε με την οικογένεια του στην φλεγόμενη Σμύρνη. Εκεί με πολλούς άλλους Μικρασιάτες προσπαθούσαν απεγνωσμένα να φύγουν για να σωθούν. Στην αναμπουμπούλα εκεί στην προκουμαία έχασε την οικογένεια του, την γυναίκα του και το παιδί του. Κατά τύχη βρήκε τον ανιψιό του, της αδελφής του πεντάχρονο παιδί Παναγιώτη. Με το παιδί αγκαλιά πήδηξε σε μία βάρκα με πολύ κόσμο που είχε πλευρίσει και επιβιβάστηκαν σε κάποιο πλοίο που τους έφερε στον Πειραιά. Εξουθενωμένος σωματικά και ψυχικά που έχασε

όλους τους δικούς του και με την ευθύνη του μικρού Παναγιώτη που τον ένιωθε σαν γιο του πήρε τους δρόμους. Μετά από εξαντλητική περιπλάνηση σε διάφορα μέρη της Ελλάδας έφτασε στο Μοναστήρι της Βαρνάκοβας όπου βρήκε φιλόξενο καταφύγιο. Εκεί δούλεψε ως αγωγιάτης που μετέφερε κάρβουνο στην αγορά με μουλάρια. Από την ενασχόλησή του αυτή ήταν γνωστός με το παρατσούκλι «μουλαράς». Πάντα μαζί με τον ανιψιό του Παναγιώτη ήλθαν στο χωριό περί το 1930 και ασχολήθηκαν σε διάφορες δουλειές του λιμανιού που τότε ήταν στην ακμή του⁴¹. Πολύ γρήγορα απέκτησαν δική τους βάρκα που την ονόμασαν «ΑΓΙΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ».

Παντρεύτηκε την Ζωή Χουλιάρα του Χαραλάμπους (1904-2000) από την Ποτιδάνεια και έκανε οικογένεια με τέσσερα παιδιά, την Μαρία (1936), την Σωτηρία (1937), τον Νίκο (1939) και τον Χαραλάμπο (1941).

41 Χαραλάμπος Δ. Ασημακόπουλος «Το χωριό μου το Μοναστηράκι» αυτοέκδοση 2012.

Χατζηδημητρίου Χρήστος (1905-1986)

Γεννήθηκε στη Νικομήδεια Μικράς Ασίας το 1905. Ήρθε κι αυτός στην Ελλάδα το 1923 με την ανταλλαγή πληθυσμών μετά την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάννης που ακολούθησε τη μεγάλη καταστροφή το 1922. Όλη η οικογένεια ήλθε στην Πάτρα με το πλοίο «ΑΒΕΡΩΦ». Ο πατέρας του, Αθανάσιος, η μάνα Σωτηρία, και τα εννιά παιδιά, έξι αγόρια και τρία κορίτσια. Όλοι μετά, εκτός από το Χρήστο, πήγαν να δουλέψουν στα καπνά στο Αγρίνιο. Ο Χρήστος δεκαοχτάχρονος τότε, ήλθε στο Μοναστηράκι όπου ασχολήθηκε με διάφορες δουλειές του λιμανιού και με την αλιεία.

Ο Χρήστος, γνωστός ως "Χριστιέν", στα νιάτα του ασχολήθηκε με διάφορα είδη ψαρέματος και κάπου-κάπου έβαζε στα κρυφά κανένα δυναμίτη. Τα τελευταία χρόνια είχε φτιάξει στο μόλο την ιχθυοπαγίδα (νταλιάνι) όπου υπομονετικά περίμενε να περάσουν τα ψάρια στο δικτυωτό αυτό κλωβό.

Παντρεύτηκε την Ασήμω Καλογήρου από το Κριάτσι και έκανε οικογένεια με δύο παιδιά τη Σωτηρία (1931) και τη Βασιλική (1936). Έμενε στο σπίτι του Β. Μπρόφα στην Πλαζ Γέρο - Πίκουλα (νυν Αριστείδη).

Στη Κατοχή ήταν από τους πρώτους που ζώστηκε τ' άρματα ανταποκριθείς στο Εθνικοαπελευθερωτικό σάλπισμα του ΕΑΜ. Αντάρτης του ΕΛΑΣ πολέμησε τους κατακτητές στα βουνά της Ρούμελης αρχικά και μετά στο Μοριά. Διακρίθηκε για τη γενναιότητα και το θάρρος του, όπως ομολογούν συμπολεμιστές του. Τη μικρότερη αδελφή του Άννα την εκτέλεσαν οι Ναζί κατακτητές στη Θεσσαλονίκη για αντιστασιακή δράση, σε ηλικία δεκαοχτώ ετών.

Ο ίδιος μετά την απελευθέρωση δεν γλίτωσε τους διωγμούς των

αντιστασιακών αγωνιστών από τις ομάδες παρακρατικών που δρούσαν με την ανοχή του κράτους. Λέγεται ότι μία φορά για να αποφύγει τη σύλληψη στη Χιλιαδού έπεσε στη θάλασσα και πέρασε στον Ψαθόπυργο κολυμπώντας, όπου τον περιέθαλψαν φίλοι του. Μόλις καταλάγιασε η κατάσταση της τρομοκρατίας, ήλθε στο χωριό και ασχολήθηκε με την αλιεία.

Έφυγε από τη ζωή το 1985 ταλαιπωρημένος και πικραμένος γιατί είχαν προηγηθεί αυτού η γυναίκα και τα δύο παιδιά του.

Χατζηνικολάου Αθανάσιος (1909-1982)

Βασιλική Γεωργουδάκη

Γεννήθηκε στη Μικρά Ασία το 1909. Ήρθε κι αυτός στην Ελλάδα το 1923 με την ανταλλαγή πληθυσμών μετά την υπογραφή της συνθήκης στη Λωζάννη που ακολούθησε τη μεγάλη καταστροφή το 1922. Εργάστηκε ως ναυτεργάτης στα καΐκια του Μοναστηρακίου. Ήταν σπουδαίος τεχνίτης. Κατασκεύαζε αργαλειούς και χτένια. Επίσης ασχολήθηκε και με το ψάρεμα με την τεχνική του πεζόβολου.

Παντρεύτηκε την Μικρασιάτισσα **Βασιλική Γεωργουδάκη** (1910-2002) που είχε εγκατασταθεί στη Χιλιαδού. Απέκτησαν την Θεοδώρα (1934) και την Ελευθερία (1936).

Πρόσφυγες που μετακινήθηκαν τα πρώτα χρόνια.

Το «ένστικτο της κοινότητας» ήταν αιτία που τα πέντε πρώτα χρόνια έφυγαν περίπου οι μισοί πρόσφυγες, από τους επτακόσιους που έφτασαν την 7 Οκτωβρίου 1922 στη Ναύπακτο. Μετακινήθηκαν σε μέρη όπου είχαν εγκατασταθεί οι συγγενείς τους και οι χωριανοί τους. Επίσης, για τον ίδιο λόγο, το ίδιο χρονικό διάστημα, εγκαταστάθηκαν στη Ναύπακτο και κάποιοι άλλοι που αρχικά είχαν πάει σε άλλα μέρη της Ελλάδας.

Για αυτούς που έφυγαν δεν υπάρχουν πλήρως διασταυρωμένα στοιχεία, αφού δεν βρέθηκε κατάλογος με τα ονόματα των προσφύγων που αποβιβάστηκαν στη Ναύπακτο τον Οκτώβριο του 1922. Θα προσπαθήσω παρακάτω να παρουσιάσω τις οικογένειες που σίγουρα παρέμειναν για κάποιο χρονικό διάστημα στην πόλη της Ναυπάκτου. Τα στοιχεία για τις οικογένειες αυτές είναι αποσπασματικά και προέρχονται είτε από το μαθητολόγιο του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου είτε από τα Δημοτολόγια Ναυπάκτου.

Ακόμη στην ενότητα αυτή θα βρείτε οικογένειες προσφύγων που έζησαν αρκετά χρόνια, ίσως και μόνιμα, στην περιοχή αλλά δεν κατέστη δυνατή η συγκέντρωση αρκετών πληροφοριών.

Οικογένεια Αλεξάνδρου Αντωνόπουλου. Τα παιδιά του Γεώργιος και Δημήτριος που γεννήθηκαν το 1912 και 1914 αντίστοιχα στο Αϊβαλί Μ. Ασίας εγγράφηκαν στη δευτέρα και στην πρώτη αντίστοιχα τάξη του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου⁴² του σχολικού έτους 1922-23. Ο πατέρας τους δηλώθηκε ως εργάτης. Το σχολικό έτος 1926-27 εγγράφηκε στην πρώτη τάξη του Σχολείου ο Νικόλαος Α. Αντωνόπουλος, με την ένδειξη ότι ήταν πρόσφυγας που γεννήθηκε στο Ζηροπήγαδο το 1918.

Οικογένεια Νικολάου Αντωνόπουλου. Ο γιος του Γεώργιος, που γεννήθηκε στο Αϊβαλί Μ. Ασίας το 1914 εγγράφηκε στην πρώτη τάξη του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου του σχολικού έτους 1924-25. Ο πατέρας του δηλώθηκε ως εργάτης.

⁴² Μαθητολόγιο Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου στο ΓΑΚ Μεσολογγίου, Σελίδα μαθητολογίου 152 (1922-23) Α. 178-181.

Υπάρχουν αναφορές ότι πριν το 1922 είχαν εγκατασταθεί κάποιες οικογένειες Μικρασιατών στη Ναύπακτο, όπως των αδελφών Αλέξανδρου και Νικολάου Αντωνόπουλου στο Ξηροπήγαδο. Αυτή η προφορική πληροφορία επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι όταν ο Γεώργιος Αλεξ. Αντωνόπουλος εγγράφηκε στην δευτέρα τάξη του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου του σχολικού έτους 1922-23 στο μαθητολόγιο αναγράφεται ότι προέρχεται από το Δημοτικό Σχολείο Μανάγουλης. Με άλλα λόγια ο μαθητής φοίτησε στο Δημοτικό Μανάγουλης πριν την Μικρασιατική Καταστροφή του 1922.

Βαγιανός Ιωάννης, Κωνσταντινοπολίτης αυτός και η γυναίκα του Κωνσταντίνα. Είχε το κτήμα κάτω από την εκκλησία της Παλιοπαναγιάς.

Οικογένεια Βουνοφάκου Νικ. Ο γιος του Αντώνιος, που γεννήθηκε στις Κυδωνίες Μ. Ασίας (δεν αναγράφεται έτος γέννησης) εγγράφηκε, κατόπιν κατατακτηρίων εξετάσεων, στην τρίτη τάξη του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου του σχολικού έτους 1922-23. Επίσης, η αδελφή του Σοφία Βουνοφάκου εγγράφηκε στην τρίτη τάξη. Τα δύο αδέλφια δηλώθηκαν ορφανά, γεγονός που σημαίνει ότι ο Νικ. Βουνοφάκος δεν ήρθε στη Ναύπακτο.

Οικογένεια Βουνοφάκου Ι. Ο γιος του Αντώνιος που γεννήθηκε το 1914 στο Αϊβαλί εγγράφηκε στην πρώτη τάξη του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου του σχολικού έτους 1924-25. Ο μαθητής δηλώθηκε ορφανός, γεγονός που σημαίνει ότι ο Ι. Βουνοφάκος δεν ήρθε στη Ναύπακτο.

Δαγωνίδης Αριστείδης του Νικολάου (ΑΝ 15906\35). Μεταγράφηκε στη Ν. Κοκκινιά.

Οικογένεια Δάλα Αναστασίου. Ο γιος του Νικόλαος, που γεννήθηκε στις Κυδωνίες Μ. Ασίας το 1913 εγγράφηκε, στην πρώτη τάξη του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου του σχολικού έτους 1922-23. Ο μαθητής δηλώθηκε ορφανός, γεγονός που σημαίνει ότι ο Αναστάσιος Δάλας δεν ήρθε στη Ναύπακτο.

Κωνσταντίνα Δρόσου. Το όνομά της αναφέρεται στην κατάσταση των προσφύγων που υπέβαλαν αίτηση στην Νομαρχία Αιτωλοακαρνανία για απόκτηση προσφυγικής κατοικίας στον οικισμό Ναυπάκτου. Στην σχετική κατάσταση δικαιούχων δεν αναφέρεται το όνομά της.

Δεν κατέστη δυνατή η συγκέντρωση περισσότερων πληροφοριών για την οικογένεια αυτή.

Οικογένεια Δημητρίου Εμμανουήλ. Τα παιδιά του Στυλιανός και Αθανάσιος, που γεννήθηκαν το 1912 και 1913 αντίστοιχα στις Κυδωνίες Μ. Ασίας εγγράφηκαν, κατόπιν κατατακτηρίων εξετάσεων, στην τρίτη τάξη του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου του σχολικού έτους 1922-23. Ο πατέρας τους Δημήτριος Εμμανουήλ δηλώθηκε ως εργάτης.

Οικογένεια Κ. Εμμανουηλίδη. Ο γιος του Δημήτριος, που γεννήθηκε στο Τούζλα Κωνσταντινούπολης το 1911 εγγράφηκε στην τετάρτη τάξη του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου του σχολικού έτους 1922-23. Ο πατέρας του δηλώθηκε ως γεωργός.

Οικογένεια Ν. Ζάγκα. Ο γιος του Γεώργιος, που γεννήθηκε στο Αϊβαλί το 1914 εγγράφηκε στην τρίτη τάξη του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου του σχολικού έτους 1924-25. Ο πατέρας του δηλώθηκε ως εργάτης.

Θεοτοκάτος Κωνσταντίνος. Το όνομά του αναφέρεται στην κατάσταση των προσφύγων που υπέβαλαν αίτηση στην Νομαρχία Αιτωλοακαρνανία για απόκτηση προσφυγικής κατοικίας στον οικισμό Ναυπάκτου. Στην σχετική κατάσταση δικαιούχων δεν αναφέρεται το όνομά του. Δεν κατέστη δυνατή η συγκέντρωση περισσότερων πληροφοριών για την οικογένεια αυτή.

Η Έλλη Θρασυβούλου του Αριστοβούλου και της Αργυρώς, το γένος Μηνεδάκη, γεννήθηκε το 1912 στα Αλατσάτα της Σμύρνης και πέθανε το 1994 στο Αγρίνιο. Ήρθε στην Ελλάδα το 1920, εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Πάτρα με την οικογένειά της. Το 1929 παντρεύτηκε τον Σπυρίδωνα Παν. Μπαράκο (1905- 1988) και διέμενε μόνιμα στη Ναύπακτο. Απέκτησαν την Όλγα (γεν. 1930) και τον Νικόλαο (γεν. 1939).

Οικογένεια Γ. Ιορδανίδη. Τα παιδιά του Νικόλαος και Αθανάσιος, που γεννήθηκαν το 1910 και 1914 αντίστοιχα στη Νικομήδεια Μ. Ασίας εγγράφηκαν στην πρώτη και την τρίτη τάξη αντίστοιχα του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου του σχολικού έτους 1922-23. Ο πατέρας τους Γ. Ιορδανίδης δηλώθηκε ως εργάτης.

Οικογένεια Δ. Καραγιάννη. Ο γιος του Συμεών, που γεννήθηκε στη Νικομήδεια Μ. Ασίας το 1910 εγγράφηκε, κατόπιν κατατακτηρίων εξετάσεων, στην τρίτη τάξη του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου του σχολικού έτους 1922-23. Ο μαθητής δηλώθηκε ορφανός, γεγονός που σημαίνει ότι ο Δ. Καραγιάννης δεν ήρθε στη Ναύπακτο.

Καρύδη Ξανθίπη χα Ιωάννη, (γεν. 1869). Μικρά Ασία οικοκυρά. Ήρθε στη Ναύπακτο με την κόρη της Φωτεινή γεν. 1904 που παντρεύτηκε τον Γεώργιο Μακρυγιάννη (γεν. 1900). Την θυμούνται με το παρατσούκλι (η γρουμπή). Έμειναν στο σπίτι που αργότερα δόθηκε στην κόρη του Σάββα Δογάνη.

Οικογένεια Καμπούρη Γ. Η Καλλιόπη Καμπούρη του Γ., που γεννήθηκε το 1906 στις Κυδωνίες Μ. Ασίας εγγράφηκε, κατόπιν κατατακτηρίων εξετάσεων, στην τρίτη τάξη του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου του σχολικού έτους 1922-23. Ο πατέρας της Γ. Καμπούρη δηλώθηκε ως έμπορος.

Οικογένεια Δ. Καψάλη. Ο γιος του Στέφανος, που γεννήθηκε στο Αϊβαλί Μ. Ασία το 1915 εγγράφηκε στην τρίτη τάξη του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου του σχολικού έτους 1924-25. Ο πατέρας του Δ. Καμπούρης δηλώθηκε ως εργάτης.

Οικογένεια Π. Καψάλη. Ο γιος του Δημήτριος, που γεννήθηκε στη Μ. Ασία το 1915 εγγράφηκε στην τρίτη τάξη του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου του σχολικού έτους 1923-24. Ο μαθητής δηλώθηκε ορφανός, γεγονός που σημαίνει ότι ο Π. Καψάλης δεν ήρθε στη Ναύπακτο.

Οικογένεια Μιχαήλ Κανέλου. Τα παιδιά του Γεώργιος και Βασίλειος που γεννήθηκαν το 1914 και 1916 αντίστοιχα στην Τούζλα Χαλκηδόνας εγγράφηκαν στην πρώτη τάξη του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου του σχολικού έτους 1923-24. Το επόμενο σχολικό έτος εγγράφηκε στην πρώτη τάξη και ο Χρήστος Μιχ. Κανέλος, που γεννήθηκε το 1914. Οι μαθητές δηλώθηκαν ορφανοί, γεγονός που σημαίνει ότι ο Μιχαήλ Κανέλος δεν ήρθε στη Ναύπακτο.

Ο Φώτης Καραπιπέρης γεννήθηκε στο Τυρολόγιον Μ. Ασίας. Αρχικά φαίνεται να εγκαταστάθηκε στον Πειραιά. Από το εκλογικό βιβλιάριο προκύπτει ότι το 1926 ψήφισε στην εκλογική περιφέρεια του ενοριακού ναού Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στο Δήμο Πειραιά. Ήταν μέλος της ΓΣΕΕ από το 1938.

Οικογένεια Φωτίου Καραπιπέρη.

Δεν γνωρίζουμε πότε ακριβώς βρέθηκε στη Ναύπακτο. Το 1948 εκδόθηκε βιβλιάριο επαγγελματικής ταυτότητας Κτιστών Ναυπάκτου και δραστηριοποιήθηκε κυρίως ως ξυλουργός. Παντρεύτηκε την Αρτεμισία Β. Μπορώτη από τη Δερβέκιστα Τριχωνίδας και έμεινε στην οδό Θέρμου. Δεν απέκτησαν παιδιά.

Οικογένεια Σταύρου Καρολίδη (γεν. 1880). Από εγγραφή του Δημοτολογίου Ναυπάκτου γνωρίζουμε ότι γεννήθηκε στα Βουρλά Σμύρνης⁴³ το 1880 και ήταν παντρεμένος με την δασκάλα Ελένη Βασιλείου Γεωργαλή (1887-1957). Ο Σταύρος Καρολίδης ήταν καθηγητής και σύμφωνα με προφορική μαρτυρία πέθανε στη Μικρά Ασία. Ήταν συγγενής του καθηγητή Πανεπιστημίου Αθηνών και σημαντικού ιστορικού Παύλου Καρολίδου, που συμπλήρωσε την ιστορία του ελληνικού έθνους του Παπαρηγόπουλου. Στην Ελλάδα ήρθε, το 1922, η γυναίκα του μαζί με την δίχρονη κόρη τους Σεβασμία. Γνωρίζουμε ότι η Σε-

43 Βρίσκονται στο δρόμο προς τη Σμύρνη, 38 χλμ δυτικά από αυτήν. Ήταν αρχικά η περιοχή της Ιόνιας πόλης Κλαζομενών και πιθανώς το αρχαιότερο τακτικά χρησιμοποιημένο λιμάνι στον κόσμο. Τα Βουρλά είναι ο τόπος γέννησης του Γιώργου Σεφέρη και της Φιλιάς Χαϊδεμένου, η οποία αφιέρωσε τη ζωή της στην διατήρηση της πολιτισμικής παράδοσης των Ελλήνων της Μικράς Ασίας. (Πηγή: <http://el.wikipedia.org>)

βασμία αποφοίτησε από το Αρσάκειο Διδασκαλείο Αθηνών κατά το σχολικό έτος 1932-33. Διορίστηκε το 1935 στον Πόδο Ναυπακτίας. Υπηρέτησε στα Δημοτικά Παλαιοπύργου το 1937, Περίστας 1939-42 ως και 1945, Ρίζας 1948 ως το 1954. Συνταξιοδοτήθηκε το 1971⁴⁴ και πέθανε στην Αθήνα το 2005. Δεν παντρεύτηκε και δεν απέκτησε παιδιά.

Κεπέρης Κωνσταντίνος. Το όνομά του αναφέρεται στην κατάσταση των προσφύγων που υπέβαλαν αίτηση στην Νομαρχία Αιτωλοακαρνανία για απόκτηση προσφυγικής κατοικίας στον οικισμό Ναυπάκτου. Στην σχετική κατάσταση δικαιούχων δεν αναφέρεται το όνομά του. Δεν κατέστη δυνατή η συγκέντρωση περισσότερων πληροφοριών για την οικογένεια αυτή.

Οικογένεια Κοκόλη. Η Δήμητρα Κοκόλη που γεννήθηκε το 1910 στη Σμύρνη εγγράφηκε, κατόπιν κατατακτηρίων εξετάσεων, στην πρώτη τάξη του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου του σχολικού έτους 1922-23.

Αδελφές Ελένη και Ζηνοβία Κορεκένογλου. Ήταν κόρες του Μικρασιάτη Βασιλείου Κορεκένογλου για την ζωή του οποίου δεν έχουμε πληροφορίες.

Οι δύο κόρες του Ελένη (γεν. 1897) και **Ζηνοβία** (1907-1964) υπηρέτησαν στη Ναυπακτία ως δασκάλες. Η Ελένη ήταν πτυχιούχος του εννεατάξιου Κεντρικού Παρθεναγωγείου στο Ζιντζή - Δερέ της Καισάρειας. Εργάστηκε ως δασκάλα από το 1913 ως το 1920 στα σχολεία Κέρκυρας και Αγίου Κωνσταντίνου. Εργάστηκε επί ένα έτος στο Αμερικάνικο Ορφανοτροφείο στη Σύρο. Πολιτογραφήθηκε στην Κάτω Βασιλική Ναυπακτίας όπου παντρεύτηκε τον κτηματία Ιωάννη Γεωργίου. Απέκτησαν το Χρήστο (1928) και το Βασίλη (1930). Εργάστηκε ως δασκάλα στα Δημοτικά Σχολεία Κάτω Βασιλικής (1925), Βλαχομάνδρας (1935), Τρίκορφου (1942), Βλαχομάνδρας (1944-45) και Παλαιοπαναγιάς (1951). Συνταξιοδοτήθηκε το 1956⁴⁵.

Η Ζηνοβία ήταν πτυχιούχος του ίδιου Παρθεναγωγείου με την αδελφή της Ελένη. Υπηρέτησε το 1921-23 στο Δημοτικό Σχολείο Μουσταλάσεως Καισάρειας. Παντρεύτηκε τον Ναυπάκτιο Κωνσταντίνο

44 ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Εκπαιδευτικά 48, Φ.99

45 Πηγή ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, Εκπαιδευτικά 48 Φ.100

Τουρμούζη του Θεοδώρου (1904-1974) και απέκτησαν τον Θεόδωρο (1938), την Καλλιόπη (1940), τον Βασίλειο (1940) και τον Ανδρέα (1944). Εργάστηκε ως δασκάλα στα παρακάτω Δημοτικά Σχολεία Ναυπακτίας: το 1926 στη Γαβρολίμνη, το 1927 στην Περίστα και το 1932-36 και 1942-45 στη Μαμάκου.

Οικογένεια Σπυρίδωνος Κοσμίδη. Ο γιος του Γεώργιος, που γεννήθηκε στην Τούζλα Κωνσταντινούπολης το 1916 εγγράφηκε στην τετάρτη τάξη του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου του σχολικού έτους 1923-24.. Ο πατέρας του δηλώθηκε ως γεωργός. Επίσης, στα δημοτολόγια Ναυπάκτου καταγράφηκε ότι την 21/5/1923 απεβίωσε ο πεντάχρονος γιός του Κοσμάς από πνιγμό στη θάλασσα. Εκεί αναφέρεται ότι είναι Μικρασιατικής καταγωγής.

Οικογένεια Κουκουρή. Ο Αθανάσιος, που γεννήθηκε στην Τούζλα Κωνσταντινούπολης το 1917 εγγράφηκε στην δευτέρα τάξη του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου του σχολικού έτους 1924-25. Ο μαθητής δηλώθηκε ορφανός, γεγονός που σημαίνει ότι ο πατέρας του δεν ήρθε στη Ναύπακτο.

Κουτσοβίκος Χρήστος. Στα δημοτολόγια Ναυπάκτου αναφέρεται ότι το 1923 πέθαναν τρία παιδιά της οικογένειας του Κουτσοβίκου, ήτοι ο Νίκος και ο Λευτέρης ετών 10 και η Κλεοπάτρα 4 ετών. Εκεί αναφέρεται ότι κατάγονται από τις Κυδωνίες Μικράς Ασίας.

Λαδάς Νικόλαος. Δεν υπάρχει κάποια αναφορά εκτός της αναφοράς στο Δημοτολόγιο σχετικά με το θάνατο της τετράχρονης κόρης του Δέσποινας που απεβίωσε την 31/1/1924. Εκεί αναφέρεται ότι είναι Μικρασιατικής καταγωγής.

Λαδάς Π. Η οικογένεια πρέπει να εγκαταστάθηκε στη Ναύπακτο γιατί συναντάμε το σχολικό έτος 1924-25 μαθητές τους Νικόλαο Π. Λαδά (γεν. 1918), Ιωάννη Π. Λαδά (γεν. 1916) και Σταύρο Π. Λαδά (γεν. 1915). Η καταγωγή τους είναι από την Τούζλα και αναφέρονται ως ορφανοί. Πιθανόν να ήρθαν με τη χήρα μητέρα τους.

Λαζάρου Τριαντάφυλλος του Λαζάρου και της Σοφίας (1882-1940). Στο Δημοτολόγιο του Δήμου Ναυπάκτου ως τόπος γέννησης αναφέρεται «Μικρά Ασία» και επάγγελμα εργάτης. Παντρεύτηκε την Γεωργία Δημητρίου Σταθοπούλου (1893-1974) από το Παλαιοξάρι Ευπαλίου. Στο πιστοποιητικό οικογενειακής κατάστασης δεν αναφέρονται παιδιά.

Οικογένεια Ευάγγελου Μαθιού. Ο γιος του Ανδρέας, που γεννήθηκε στις Κυδωνίες Μ. Ασίας το 1921 εγγράφηκε στην πρώτη τάξη του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου του σχολικού έτους 1927-28. Ο μαθητής δηλώθηκε ορφανός, γεγονός που σημαίνει ότι ο Ευάγγελος Μαθιός πιθανόν να μην ήρθε στη Ναύπακτο.

Οικογένεια Δ. Μαμουνή. Τα παιδιά του Αθανάσιος που γεννήθηκε το 1917, Αναστάσιος που γεννήθηκε το 1915 και Κωνσταντίνος που γεννήθηκε το 1917 στις Κυδωνίες Μ. Ασίας εγγράφηκαν στο Ελληνικό Σχολείο Ναυπάκτου του σχολικού έτους 1924-25. Ο πατέρας τους δηλώθηκε ως εργάτης.

Οικογένεια Μήτσου Ι. Η Ειρήνη Ι Μήτσου, που γεννήθηκε στις Κυδωνίες Μ. Ασίας (Δεν αναγράφεται έτος γέννησης) εγγράφηκε, κατόπιν κατατακτηρίων εξετάσεων, στην πρώτη τάξη του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου του σχολικού έτους 1922-23. Ο πατέρας της Ιωάννης Μήτσου δηλώθηκε ως κτηματίας.

Οικογένεια Ιωαν. Μίλλιου. Ο γιος του Γιαννάκος, που γεννήθηκε στην Τούζλα Χαλκηδόνας το 1913 εγγράφηκε στη δεύτερα τάξη του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου του σχολικού έτους 1923-24. Ο πατέρας του δηλώθηκε ως εργάτης.

Ιωάννης Μπαλαβούτης. Το όνομά του αναφέρεται στην κατάσταση των προσφύγων που υπέβαλαν αίτηση στην Νομαρχία Αιτωλοακαρνανία για απόκτηση προσφυγικής κατοικίας στον οικισμό Ναυπάκτου. Στην σχετική κατάσταση δικαιούχων δεν αναφέρεται το όνομά του. Δεν κατέστη δυνατή η συγκέντρωση περισσότερων πληροφοριών για την οικογένεια αυτή.

Οικογένεια Γ. Μπανάκα. Ο γιος του Κωνσταντίνος, που γεννήθηκε στην Τούζλα Μ. Ασίας το 1916 εγγράφηκε στην τρίτη τάξη του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου του σχολικού έτους 1925-26. Ο μαθητής δηλώθηκε ορφανός, γεγονός που σημαίνει ότι ο Ιωάννης Μπανάκας δεν ήρθε στη Ναύπακτο.

Οικογένεια Δημοσθένους Μπουμέλη. Ο γιος του Δημήτριος, που γεννήθηκε στις Κυδωνίες Μ. Ασίας το 1914 εγγράφηκε στη δεύτερα τάξη του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου του σχολικού έτους 1922-23. Ο μαθητής δηλώθηκε ορφανός, γεγονός που σημαίνει ότι ο Δημοσθένης Μπουμέλης μάλλον δεν ήρθε στη Ναύπακτο. Το μεθεπόμενο σχολικό έτος εγγράφηκε και ο Σταύρος Δ. Μπουμπέλης, που γεννήθηκε επίσης το 1914. Το περίεργο είναι ότι στο μαθητολόγιο ο πατέρας του δηλώθηκε ως γεωργός. (Πιθανόν να βρέθηκε;)

Οικογένεια Δ. Μπράνη. Ο γιος του Γεώργιος, που γεννήθηκε στο Αϊβαλί το 1915 εγγράφηκε στην τρίτη τάξη του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου του σχολικού έτους 1924-25. Ο πατέρας του δηλώθηκε ως εργάτης.

Οικογένεια Νικήτα. Τα παιδιά Στέργιος και Σταύρος Νικήτας που γεννήθηκαν το 1909 και 1911 αντίστοιχα στο Κινίκιον Μ. Ασίας εγγράφηκαν, κατόπιν κατατακτηρίων εξετάσεων, στην τετάρτη τάξη του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου του σχολικού έτους 1922-23. Ο πατέρας τους δηλώθηκε ως μηχανικός.

Νικολαΐδης Αθανάσιος (1841-1923). Σχετική αναγραφή στο Δημοτολόγιο Ναυπάκτου αναφέρει ότι ο Νικολαΐδης Αθανάσιος καταγόταν από την Προύσα και ότι απεβίωσε την 28-8-1923, σε ηλικία 83 ετών.

Οικογένεια Νικολάου Ντιβανή. Ο γιος του Αριστείδης, που γεννήθηκε στο Αλή Αγά Μενεμένης το 1909 εγγράφηκε στην τετάρτη τάξη του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου του σχολικού έτους 1922-23. Ο μαθητής δηλώθηκε ορφανός, γεγονός που σημαίνει ότι ο Νικολάου Ντιβανής δεν ήρθε στη Ναύπακτο.

Οικογένεια Συμεών Ντομπογιάν. Ο γιος του Ανέστης, που γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1916 εγγράφηκε στην πρώτη τάξη του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου του σχολικού έτους 1923-24. Ήταν Αρμένιος και ο πατέρας του δηλώθηκε ως οργανοπαίχτης.

Παπαδέλου Άννα του Νικολάου. Σχετική αναφορά από το Δημοτολόγιο Ναυπάκτου αναφέρει ότι καταγόταν από το Νεοχώριον Καλλιπόλεως και ότι απεβίωσε την 1/11/1923 σε ηλικία 95 ετών (αρ. ληξ. 245)

Οικογένεια Χ. Παπαπέτρου. Ο γιος του Σπυρίδων, που γεννήθηκε στην Τούζλα Μ. Ασίας το 1920 εγγράφηκε στην πρώτη τάξη του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου του σχολικού έτους 1926-27. Ο μαθητής δηλώθηκε ορφανός, γεγονός που σημαίνει ότι ο Χ. Παπαπέτρου δεν ήρθε στη Ναύπακτο.

Οικογένεια Ι. Πατσανά. Η κόρη του Κωνσταντίνα, που γεννήθηκε στη Μυτιλήνη το 1923 εγγράφηκε στην πρώτη τάξη του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου του σχολικού έτους 1930-31. Η μαθήτρια ήταν προσφυγοπούλα και δηλώθηκε ορφανή, γεγονός που σημαίνει ότι ο πατέρας της πιθανόν να μην ήρθε στη Ναύπακτο.

Σαχανάς Δημήτριος του Κωνσταντίνου (1818-1923). Σχετική αναφορά από το Δημοτολόγιο Ναυπάκτου αναφέρει ότι καταγόταν από τις Κυδωνίες Μικράς Ασίας, ήταν εργάτης και ότι απεβίωσε σε ηλικία 105 ετών την 9-11-1923 από γεροντική εξάντληση. Υπάρχει εγγεγραμμένος και ο Στέλιος Σαχανάς του Δημητρίου, ο οποίος γεννήθηκε το 1865 στις Κυδωνίες Μ. Ασίας (ΑΝ 5810/1928). Δεν γνωρίζουμε περισσότερα για την οικογένεια αφού δεν θυμάται κανείς κάτι σχετικό.

Οικογένεια Σάββα Σόμαλη του Παναγιώτη, (γεν. 1882) ΑΝ 5810/1928. Δεν κατέστη δυνατή η συγκέντρωση περισσότερων πληροφοριών για την οικογένεια αυτή. Υπάρχει η συγκεκριμένη αναγραφή στο Δημοτολόγιο Ναυπάκτου και αναφέρεται στην κατάσταση των προσφύγων που υπέβαλαν αίτηση στην Νομαρχία Αιτωλοακαρνανία για απόκτηση προσφυγικής κατοικίας στον οικισμό Ναυπάκτου. Στην σχετική κατάσταση δικαιούχων δεν αναφέρεται το όνομά του.

Σταγώνας Γεώργιος. Από σχετική αναφορά από το Δημοτολόγιο του Δήμου Ναυπακτίας γνωρίζουμε ότι την 23-10-1923 απεβίωσε η κόρη του Μαρία, τεσσάρων ετών και την 19-11-1923 απεβίωσε η άλλη του κόρη Παρασκευή δεκαπέντε μηνών (αρ. Ληξ. 250). Ως τόπος καταγωγής τους αναφέρονται οι Κυδωνίες Μικράς Ασίας.

Συναχείρης Δημήτριος του Ελευθερίου (1868-1923). Σχετική αναφορά από το Δημοτολόγιο Ναυπάκτου αναφέρει ότι καταγόταν από τις Κυδωνίες Μικράς Ασίας, ήταν εργάτης και ότι απεβίωσε σε ηλικία την 25/8/1923 σε ηλικία 55 ετών.

Οικογένεια Γεωργίου Ταφυλλόπουλου. Τα παιδιά του γιος του Σπυρίδων και Γεώργιος που γεννήθηκαν στις Κυδωνίες Μ. Ασίας το 1917 εγγράφηκαν στην πρώτη τάξη του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου του σχολικού έτους 1925-26. Οι μαθητές δηλώθηκαν ορφανοί, γεγονός που σημαίνει ότι ο Γ. Ταφυλλόπουλος δεν ήρθε στη Ναύπακτο.

Οικογένεια Σ. Τουμπουλάνη. Τα παιδιά του Αθανάσιος που γεννήθηκε το 1914, Ευθύμιος που γεννήθηκε το 1914 και Δημήτριος που γεννήθηκε το 1915 στο Δερδέικοι Μ. Ασίας εγγράφηκαν στην πρώτη τάξη του Ελληνικού Σχολείου Ναυπάκτου του σχολικού έτους 1924-25. Οι μαθητές δηλώθηκαν ορφανοί, γεγονός που σημαίνει ότι ο Σ. Τουμπουλάνης δεν ήρθε στη Ναύπακτο.

Φωκά Άννα του Γεωργίου, (γεν. 1905) Μικρά Ασία συζ. Στρίμπερη Χαραλάμπους του Κωνσταντίνου (1891-1959).

Ψαραδέλλης Γεώργιος του Κωνσταντίνου και της Αθηνάς (1895-1967) με καταγωγή από την Μικρά Ασία ή από τη Φίλια Καλλονής Λέσβου. Παντρεύτηκε την Μικρασιάτισσα Βαρβάρα Δίντα του Μιχαήλ (1901-1965). Εγγράφηκε στα Δημοτολόγια Ναυπάκτου με μεταδημότευση από τη Φίλια Καλλονής της νήσου Λέσβου. Έμεινε μερικά χρόνια και πιθανότατα να επέστρεψε στο νησί του.

Τέλος, στο Δημοτολόγιο του Δήμου Ναυπακτίας βρέθηκαν αναγραφές που παραπέμπουν σε πρόσκαιρο πέρασμα των παρακάτω αναφερόμενων ατόμων και των οικογένειών τους από τη Ναύπακτο. Επειδή όμως δεν έχει διασταυρωθεί η Μικρασιατική καταγωγή τους τα αναφέρω με κάθε επιφύλαξη.

Δημήτριος Γ. Γιόβασης, που γεννήθηκε στο Δέλβινο το 1915. Ήταν ορφανός. 1926-1927

Δρόσος Χαράλαμπος του Φωτίου AN 2407\27

Ιορδάνης Αθανάσιος του Γεωργίου.

Κάκνος Ιωάννης του Χρυσόστομου, γεν. 1900 στη Μικρά Ασία. Ήταν τεχνίτης σε ανεμόμυλους.

Κυζίλογλου Ελευθέριος του Χαράλαμπους AN 1380\27

Λαδόπουλος Χρήστος του Ιωάννη AN 2407\27

Μανδάνης Αθανάσιος του Δημητρίου, γεν. 1869 AN 5810/1928

Μυτιληναίος Αλέξανδρος του Αριστείδη, γεν. 1894 AN 2407/1927

Μυτιληναίος Ιωάννης του Αριστείδη (1896-1969) AN 2407/1927 (69436)

Πλατής Αθανάσιος του Χρήστου, γεν. 1898 AN:57819/39-ενεγρ. AN 2407/1927

Πουμελιώτης Γεώργιος του Παναγιώτη AN 57819\39 ενεργ. AN 2407\27

Ρούντος ή Καριστιανός Σταύρος του Ιωάννη, γεν. 1902 μάλλον ψαράς AN 2407/1927. Μετεγράφηκε για Αιγάλεω Αττικής

Χατζημήτσος Δημήτριος του Αποστόλου, γεν. 1900 AN 9399/19-5-1926 σχετ. νομ. 23455/35 &18408/35

Χρήστου Γρηγόριος του Ηλία AN 17305\27

Αντί επιλόγου

1. Τον Οκτώβριο του 1922 εγκαταστάθηκαν 700 Έλληνες Μικρασιάτες στη Ναύπακτο. Τους αποβίβασε το πλοίο Μενέλαος, το οποίο τους είχε παραλάβει στην φλεγόμενη Σμύρνη. Η Ναύπακτος τότε είχε πληθυσμό 3.200 κατοίκους. Οι επτακόσιοι αυτοί πρόσφυγες, περίπου εκατόν είκοσι οικογένειες, εγκαταστάθηκαν όπως – όπως σε διάφορα κτήρια και επιταγμένες κατοικίες της πόλης.

Πέντε χρόνια αργότερα, το 1927, ανιχνεύουμε (αφού δεν υπάρχουν επίσημα στοιχεία) περίπου 80 οικογένειες. Οι υπόλοιπες μετακινήθηκαν σε μέρη που είχαν εγκατασταθεί συγγενείς τους.

Πέντε επί πλέον οικογένειες ήρθαν και εγκαταστάθηκαν μόνιμα στη Ναύπακτο, αν και αρχικά είχαν πάει σε άλλα μέρη. Ήταν κυρίως οικογένειες ψαράδων και ήρθαν γιατί ο πλούσιος σε ψάρια Κορινθιακός κόλπος τους εξασφάλιζε επιβίωση.

Μετά την απελευθέρωση και τον εμφύλιο πόλεμο οι μισές οικογένειες έφυγαν και εγκαταστάθηκαν σε αστικά κέντρα και στο εξωτερικό. Τελικά, ρίζωσαν μόνιμα στην πόλη της Ναυπάκτου τριάντα πέντε οικογένειες Μικρασιατών προσφύγων, απέκτησαν παιδιά και εγγόνια και ζουν μόνιμα στη Ναύπακτο. Σήμερα ένας στους δέκα κατοίκους της πόλης της Ναυπάκτου έχει Μικρασιάτικες ρίζες.

Από τον πρώτο καιρό οι πρόσφυγες ξεχύθηκαν στις δουλειές. Άλλοι εργάστηκαν ως περιβολάρηδες, άλλοι τσαγκάρηδες, παπλωματάδες, στρωματάδες, χτίστες, σιδηρουργοί, μανάβηδες και άλλοι εργάτες σε ό,τι βρεθεί. Τα μικρά παιδιά κουβαλούσαν νερό στα σπίτια και έκαναν διάφορα θελήματα για να βγάλουν χαρτζιλίκι. Οι γυναίκες εργάστηκαν ως οικιακές βοηθοί, πλύστρες και καθαρίστρες σε σπίτια πλουσίων Ναυπακτίων. Αρκετοί απ' αυτούς που ήταν μεγαλωμένοι σε παραλιακά χωριά της Μικράς Ασίας στράφηκαν αμέσως σε δραστηριότητες γύρω από τη θάλασσα. Ο Κορινθιακός κόλπος την εποχή εκείνη διέθετε πλούσια αλιεύματα. Εκτός του ψαρέματος, στη Ναύπακτο υπήρχε θαλάσσιος συγκοινωνιακός κόμβος με τις απέναντι ακτές της Πελοποννήσου. Έτσι λοιπόν κάποιοι πρόσφυγες απασχολήθηκαν ως ναυτικοί στα καΐκια που πραγματοποιούσαν συγκοινωνία, άλλοι ασχολήθηκαν

και με εργασίες γύρω από το λιμάνι όπως λιμενεργάτες, φορτοεκφορτωτές και άλλα.

Υπήρξε δηλαδή και μια αξιοσημείωτη προσαρμοστικότητα των προσφύγων στα νέα δεδομένα που προέκυψαν. Εκμεταλλεύτηκαν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο το πλεονέκτημα που διέθετε η νέα τους πατρίδα, τη θάλασσα και τις γεωργικές καλλιέργειες. Με τον τρόπο αυτό, αλλά και με την εργατικότητα τους και την εξυπνάδα τους εξασφάλισαν σταδιακή ανοδική πορεία, τόσο στον οικονομικό όσο και στον κοινωνικό τομέα.

2. Στη συνοικία των προσφυγικών που εγκαταστάθηκαν συγκρότησαν μια ειρηνική και δημιουργική κοινότητα. Οι κάτοικοί του ήταν ιδιαίτερα γνωστοί για τη φιλοξενία τους, την εργατικότητα, την εντιμότητα και την καθαριότητά τους. Ανάμεσά τους υπήρχαν διαφορές κοινωνικής προέλευσης, πολιτιστικής παράδοσης και διαλέκτου. Η συγκατοίκηση πολλών κατοίκων σε σχετικά μικρό χώρο ιδιαίτερα με κοινόχρηστους χώρους είχε και τα προβλήματά του. Όμως, παρά τις όποιες διαφορές των προσφύγων που εγκαταστάθηκαν μόνιμα στη Ναύπακτο, ιδιαίτερα μετά το 1937, στον οικισμό των προσφυγικών δημιούργησε έναν καινούργιο τρόπο ζωής μέσα από το χάος πού επικρατούσε γύρω τους. Προσπάθησαν και εν πολλοίς το κατάφεραν να δώσουν το χρώμα της ζωής που είχαν στις ήσυχες περιόδους στις πατρίδες τους. Για πολλές δεκαετίες μετά την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα μαζεύονταν στις αυλές των σπιτιών τους και συζητούσαν προσωπικές εμπειρίες των παππούδων, των γονέων, των συγγενών και των γειτόνων. Με τις ιστορίες αυτές μεγάλωσαν οι επόμενες γενιές. Έτσι λοιπόν η ζωή της κοινότητας περιστρεφόταν γύρω από αυτά τα γεγονότα και δημιουργούσε τη συλλογική μνήμη της δεύτερης γενιάς. Μου έκανε εντύπωση ότι όλοι λίγο πολύ γνώριζαν την οικογενειακή ιστορία της βίαιης εξόδου των άλλων. Με όσους νεότερους απογόνους Μικρασιατών συνομίλησα μου έδωσαν την εντύπωση ότι υποσυνείδητα κουβαλούσαν περισσότερο την παράδοση της πολιτιστικής κληρονομιάς των πατεράδων και των παππούδων τους παρά αυτή που βιώνουν στο νέο τους περιβάλλον.

3. Οι ξεριζωμένοι αυτοί άνθρωποι που είχαν χάσει την πατρίδα τους, τα υπάρχοντά τους, τα μέλη των οικογενειών τους, τους συγγενείς τους αντιμετώπισαν την αδυναμία του κράτους για ουσιαστική

βοήθεια και προσαρμόστηκαν στη ζωή της μικρής επαρχιακής πόλης. Παραμελημένοι από τις ανήμπορες τότε δημοτικές αρχές και κατά κάποιο τρόπο απομονωμένοι από την τοπική κοινωνία ανέπτυξαν μια συλλογική συνείδηση με βάση την προσφυγική τους ιδιότητα. Οι άνθρωποι αυτοί αυτοπροσδιορίζονταν ως Μικρασιάτες ή Έλληνες του Πόντου, όταν αναφέρονταν σε θέματα παράδοσης και πολιτισμικής κληρονομιάς. Όταν αναφέρονταν σε θέματα αποκατάστασης και κοινωνικής πρόνοιας αυτοπροσδιορίζονταν ως πρόσφυγες. Η συνείδηση της ξεχωριστής τους ταυτότητας τούς βοήθησε να συνεχίσουν την πολιτιστική τους παράδοση και να αποφύγουν την προσωπική αλλοτρίωση και κοινωνική αποσύνθεση για τους ίδιους και για τα παιδιά τους. Η δεύτερη γενιά βιώνει την Μικρασιατική καταγωγή υποτονικά και για τα εγγόνια τους το δράμα και οι αγώνες των παππούδων τους είναι ένα παραμύθι. Όμως οι περισσότεροι απόγονοι δεύτερης και τρίτης γενιάς τονίζουν με υπερηφάνεια την προσφυγική τους καταγωγή.

4. Η παρουσία πλέον των 300 ατόμων που εγκαταστάθηκαν τελικά μόνιμα στη μικρή μας πόλη ήταν λογικό να φέρει και μεταβολές στην κοινωνική ζωή της πόλης. Το ταλέντο τους, τα όνειρά τους και οι προσδοκίες τους έδωσαν μια δυναμική και η Ναύπακτος μεταβλήθηκε στα χρόνια που ακολούθησαν σε μια περισσότερο ζωντανή πόλη. Οι πρόσφυγες βρήκαν στη Ναύπακτο μια κοινότητα με αυστηρές παραδοσιακές δομές, η οποία παρά ταύτα αποδείχθηκε γόνιμος δέκτης των αντιλήψεων και των συνηθειών του προσφυγικού κόσμου. Η συμβίωση εξελίχθηκε σε δημιουργική συνύπαρξη. Σήμερα, στη συνεχώς αυξανόμενη πόλη της Ναυπάκτου οι Μικρασιάτες πρόσφυγες έχουν ενσωματωθεί πλήρως με τους ντόπιους. Ο προσφυγικός οικισμός έχει χωνευθεί στην ανάπτυξη της πόλης και όλο και λιγότεροι νέοι γνωρίζουν ότι το 1922 εγκαταστάθηκε ένας σημαντικός αριθμός Μικρασιατών στη Ναύπακτο.

5. Η εγκατάσταση Μικρασιατών προσφύγων στον οικισμό του Μοναστηρακίου δεν έγινε μαζικά, όπως έγινε στις περισσότερες περιπτώσεις, αλλά ύστερα από προσωπική επιλογή των συγκεκριμένων προσφύγων. Η οικονομική δραστηριότητα του χωριού έπαιζε καθοριστικό ρόλο στην προσέλκυση προσφύγων που αναζητούσαν κάποια γωνιά στην Ελληνική γη να εγκατασταθούν μόνιμα, να βρουν δουλειές και να αρχίσουν να κτίζουν από την αρχή τη ζωή τους. Όταν, μετά

από καμιά εικοσαετία οι οικονομικές αυτές συνθήκες εξέλειψαν αρκετοί Μικρασιάτες αναζήτησαν την τύχη τους σε άλλα μέρη. Τελικά λίγες οικογένειες ρίζωσαν μόνιμα στο Μοναστηράκι και στην ευρύτερη περιοχή του.

6. Τέλος, όλοι οι πρόσφυγες με τους οποίους συζήτησα κουβαλούν την πικρία ότι δεν δικαιώθηκαν οικονομικά από το ελληνικό κράτος. Το 1924, επιτροπή από κορυφαίους πρόσφυγες είχαν υπολογίσει πως, αν η ανταλλάξιμος περιουσία, πουλιόταν στο 80% μόνο της πραγματικής αξίας της, οι πρόσφυγες θα είχαν αποζημιωθεί στο άρτιο. Όμως, τα πράγματα δεν έγιναν με αυτόν τον τρόπο. Ορίσθηκαν επιτροπές κατά επαρχία, στις οποίες όλοι οι πρόσφυγες ανταλλάξιμοι υπέβαλαν λεπτομερείς δηλώσεις με τα περιουσιακά τους στοιχεία που άφησαν πίσω ένα σπίτι στον τάδε δρόμο, ένα αμπέλι, τόσες ρίζες, τόσο εμβαδόν, με αυτά τα σύνορα κ.ο.κ. Οι επιτροπές εκτίμησαν με μεγάλη αυστηρότητα. Οι περικοπές συνεχίστηκαν και από το κράτος με τη δικαιολογία ότι αυτό δεν γνώριζε πόσα θα εισπράξει από τις πωλήσεις της ανταλλάξιμης περιουσίας. Για το λόγο αυτό έδωσε περισσότερα ποσοστά στους πιο φτωχούς και λιγότερα στους πλούσιους. Άλλη μια επιπλέον περικοπή έγινε με τη δραχμοποίηση της λίρας με ποσό κατά 10% κάτω από τη χρηματιστηριακή τιμή. Η σοβαρότερη όμως περικοπή ήταν η παρακράτηση του 25% του οφειλόμενου ποσού με τη δικαιολογία ότι θα δοθεί αργότερα. Αυτό το 25% οι πρόσφυγες δεν το πήραν ποτέ. Το υποσχέθηκε ο Π. Τσαλδάρης στις εκλογές του 1932, πήρε άφθονες ψήφους των προσφύγων, αλλά δεν κράτησε την υπόσχεσή του. Τελικά οι πρόσφυγες πήραν το υπόλοιπο 75% με περικοπές κατά $\frac{1}{4}$ μετρητά και τα $\frac{3}{4}$ σε ομόλογα ονομαστικής αξίας 1.000 δραχμών, τα οποία, όταν έφθασαν και ρίχθηκαν στην αγορά, αγοράστηκαν με 250 δραχμές¹.

¹ 1922-2002. 80 χρόνια από την Ιωνία στη Ν. Ιωνία. Ειδική έκδοση της εφημερίδας «ΠΡΩΤΗ», Νέα Ιωνία Μαγνησίας, 2002, σ.62

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Hirshon-Φιλιππάκη, Μνήμη και ταυτότητα. Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες της Κοκκινιάς στο Ε. Παπαταξιάρχη-Θ. Παραδέλη (επιμ.) «Ανθρωπολογία και παρελθόν. Συμβολές στην κοινωνική Ιστορία της Ελλάδας», εκδ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ Αθήνα 1993.

Thompson Paul, Φωνές από το παρελθόν, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 2003.

Vilanova M., Οι αόρατες πλειοψηφίες. Εργατική εκμετάλλευση, επανάσταση και καταστολή εκδ. Κατάρτι, Αθήνα 2000.

Χαράλαμπος Δ. Ασημακόπουλος «Το χωριό μου το Μοναστηράκι», αυτοέκδοση 2012

Βεργόπουλος, Κ., Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα: το πρόβλημα της κοινωνικής ενσωμάτωσης της γεωργίας, Αθήνα 1975, σελ. 192.

Βερόπουλος Νίκος, Ξερίζωμα - Ξαναζωντάνεμα, Μικρασιατικά Χρονικά τ.10ος, Αθήνα 1963, σ.293-333.

Γκιζέλη Β., Κοινωνικοί μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα (1920-1930), Αθήνα 1984, σ.165

Δαλακούρα Βερονίκη, Τα χρόνια της παράγκας, Ιστορικά Ελευθεροτυπίας, 30-8-2001.

Εθνικό Συμβούλιο: περιληπτικά πρακτικά εργασιών της πρώτης συνόδου του (Κορυσχάδες 14-27 Μάη 1944), εκδ. Κοινότητα Κορυσχάδων Ευρυτανίας, 1988.

Κυριακίδου - Νέστορος Άλκη: Λαογραφικά Μελετήματα τ.2ος, εκδόσεις Πορεία, Αθήνα 1993, σ.233-240

Λεοντίδου, Λ., Πόλεις της σιωπής. Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά 1909-1940, Αθήνα 1989, σελ. 248.

Μιχαλή Λίζα, Προσφύγων βίος και πολιτισμός, εκδόσεις Δρώμενα, Αθήνα 1992, σ.142.

Μανούσης Νικόλαος: Η συμβολή των προσφύγων εις την οικονομικήν πρόοδον της χώρας μας, Μικρασιατικά Χρονικά, τ.11ος, Αθήνα 1964, σ.193-219.

Ναυπλιώτης Αναστάσιος, Μικρασιάτες Έλληνες πρόσφυγες στη Νάξο, Αθήνα, Ιωλκός 2008, 480 σ.

Νοταράς, Μ., Η αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων, Αθήνα 1934, σελ. 189.

Οι πρόσφυγες του 22/επιμ. Γιώργος Ραμιώτης και Ροδία Νικολάου, περιοδικό Ιστορία Εικονογραφημένη, τευχ. 439, 2005.

Πασσερίνι Λ. «Σπαράγματα του 20ού αιώνα. Η ιστορία βιωμένη εμπειρία», εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1998.

Πέρα από την Καταστροφή: Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Αθήνα 2003.

Πρακτικά Διεθνούς Ημερίδας με θέμα: «Μαρτυρίες σε ηχητικές και κινούμενες αποτυπώσεις ως πηγή της Ιστορίας» εκδ. Κατάρτι, Αθήνα 1998.

Σιαμαντάς Γιάννης, Οι αγώνες και ο γολγοθάς ενός αντάρτη, Ναύπακτος 2005.

Σκόπελος. Η ιστορικότητα της καθημερινής ζωής. Οι χειροτέχνες αφηγούνται..., εκδ. Κατάρτι, Αθήνα 1999.

Ευρετήριο ονομάτων

Αναστασιάδης Αναστάσιος	90	Καϊρης Απόστολος.....	115
Αναστασιάδης Γιώτης.....	92	Κάκνος Ιωάννης.....	205
Αναστασιάδης Σταύρος	92	Καμπούρη Γ.	51, 198
Αντωνόπουλος Αλέξανδρος	195	Κανέλλος Μιχαήλ	51, 198
Αντωνόπουλος Γεώργιος Α.	50	Καραγιάννης Δ.,	50, 198
Αντωνόπουλος Γεώργιος Ν.....	53	Καραντζάς Παναγιώτης	118
Αντωνόπουλος Δημήτριος Α	50	Καραπιπέρης Φώτιος.....	198
Αντωνόπουλος Νικόλαος Α.....	53, 195	Καραχάλιου-Μαστραπά Φρ.	84, 107
Βαγιανός Ιωάννης.....	196	Καρολίδης Σταύρος.....	199
Βακάλογλου Ελευθέριος	51, 97	Καρολίδου Ελένη.....	199
Βακάλογλου Κυριάκος	94	Καρολίδου Σεβασμία.....	199
Βακάλογλου Κωνσταντίνος.....	63, 96	Καρπίδης Λάζαρος.....	153
Βακάλογλου Σταματούλα	81	Καρύδη Ζανθίπη.....	198
Βακάλογλου Χρυσάνθη.....	83, 97	Καψάλης Δημήτριος του Π.	51, 198
Βουνοφάκος Αντώνιος Ι.	196	Καψάλης Δ.	198
Βουνοφάκος Αντώνιος του Νικ.	50	Κελεσίδης Κωνσταντίνος.....	119
Βουνοφάκος Ιωάννης.....	196	Κεπέρης Κωνσταντίνος.....	200
Βουνοφάκος Νικόλαος.....	196	Κοκόλη Δήμητρα	50, 200
Βουνοφάκου Σοφία του Νικ.	50	Κορεκένογλου Ζηνοβία.....	200
Γεωργουδάκη Βασιλική.....	182	Κοσμίδης Γεώργιος Σ.....	51
Γεωργουδάκης Αδάμ.....	181	Κοσμίδης Σπυρίδωνος.....	201
Γιακουμής Ιωάννης.....	52, 99	Κουκουρής Αθανάσιος	52, 201
Γιόβας Γεώργιος.....	102	Κουρεμένου Φρόσω	32
Γιόβας Δημήτριος Γ.	54, 205	Κουτσοβίκος Χρήστος.....	201
Γονατάς Χρήστος.....	104	Κριδεράς Άγγελος του Μ.....	50, 124
Γραμμάτης Απόστολος.....	134	Κριδεράς Γρηγόριος του Μ.....	124
Δαγωνίδης Αριστείδης	196	Κριδεράς Δημήτριος	63
Δάλλας Αναστάσιος.....	49, 196	Κριδεράς Μιχαήλ	121
Δίντας Κωνσταντίνος.....	106	Κριδεράς Νικόλαος Ι	86
Δογάνη Ζωή.....	108	Κριδεράς Παντελής του Μ.	125
Δογάνης Σάββας.....	109	Κυζίλογλου Ελευθέριος.....	205
Δρακούλης Δημήτριος.....	110	Κυριλή Ελένη	129
Δρόσος Χαράλαμπος.....	205	Κυριλή Κωνσταντίνα.....	126
Δρόσου Κωνσταντίνα	196	Κυριλή Μαρία.....	129
Ελευθερίου Ευάγγελος	111	Κυριλής Εμμανουήλ.....	54
Εμμανουήλ Δημήτριος	49, 197	Κυριλής Ιωάννης του Α.....	50, 128
Εμμανουηλίδης Κ.....	51, 197	Κυριλής Μανώλης	128
Ζάγκας Ν.	53, 197	Κυριλής Φώτιος	128
Θεοτοκάτος Κωνσταντίνος.....	197	Κωτιάδης ή Ευγενίδης Θεόδ	187
Θρασύβουλου Έλλη.....	197	Λαδάς Ιωάννης Π.....	53
Ιορδάνης Αθανάσιος	205	Λαδάς Νικόλαος Π.	52, 201
Ιορδανίδης Γ.....	50, 197	Λαδάς Π.	53, 201
Ιωαννίδης Στέλλιος.....	185	Λαδόπουλος Χρήστος.....	205

Λαζάρου Τριαντάφυλλος.....	201	Παναγιωτίδης Βάσος.....	34, 36, 77
Λεμονίδης Δημήτριος.....	132	Παναγιωτίδης Γιώτης.....	157
Μαθίος Ευάγγελος.....	54, 202	Παναγιωτίδης Πέτρος.....	155
Μακρή-Ζινέλη Ευαγγελία.....	133	Παπαδέλου Άννα.....	203
Μακρίδη-Κοκώνα.....	135	Παπαδημητρίου Δημήτριος Μ.....	52
Μαλιόγλου Παντελής.....	141	Παπαθανασίου Ραλλού.....	24, 74, 179
Μαλλίδη Δήμητρα.....	78	Παπαθανασίου Χαράλαμπος.....	53, 179
Μαλλίδης Γεώργιος.....	139	Παπαπέτρου Χ.....	53, 203
Μαλλίδης Κοσμάς.....	136	Πατσανάς Ι.....	54, 203
Μαλλίδης Μανώλης.....	137	Πατσαούρας Γεώργιος.....	25
Μαμουνής Δ.....	52, 202	Πλατής Αθανάσιος.....	205
Μανδάνης Αθανάσιος.....	205	Πουμελιώτης Γεώργιος.....	205
Μανιάτογλου Διαμαντούλα.....	140	Ρούντος Σταύρος.....	205
Μανιάτογλου Παναγιώτης.....	140	Σαναχείρης Δημήτριος.....	204
Μανιάτογλου Παρασκευή.....	140	Σαρρή Αικατερίνη.....	159
Μανιάτογλου Τασία.....	140	Σαχανάς Δημήτριος.....	204
Μανώλης Εμμανουήλ.....	112	Σμυρνιός Βασίλειος.....	161
Μαυρίδης Μιχαήλ.....	183	Σμυρνιός Γεώργιος.....	51, 161
Μελάς Ευάγγελος.....	142	Σμυρνιός Ιωάννης.....	161
Μεσηνέζης Αθανάσιος.....	145	Σμυρνιός Χαράλαμπος.....	161
Μεσηνέζης Αλέξανδρος Γ.....	149	Σόμαλης Σάββας.....	204
Μεσηνέζης Γεράσιμος του Αθ.....	54	Σοφούλης Παναγιώτης.....	189
Μεσηνέζης Δημήτριος του Αθ.....	51, 147	Σταγωνάς Γεώργιος.....	204
Μεσηνέζης Ιωάννης του Αθ.....	51	Σταματίου Ιωακείμ.....	165
Μεσηνέζης Λάμπρος του Αθ.....	51	Σταματίου Μάριος.....	167
Μήτσου Ι.....	50, 202	Σταματίου Χρήστος.....	168
Μίλλιος Ιωάννης.....	51, 202	Στυνομόπουλος Ανδρέας.....	190
Μπαλαβούτης Ιωάννης.....	202	Συνανίδη Ελπίδα.....	65, 173
Μπαλαμπάνη Σοφία.....	151	Συνανίδης Δημήτριος.....	170
Μπανάκας Ιωάννης.....	54, 202	Συναχείρης Δημήτριος.....	204
Μπιζμπαλώφ Στέργιος.....	188	Ταφυλλόπουλος Γεώργιος.....	204
Μπουμέλης Δημοσθένης.....	50, 52, 202	Τουμπουλάνης Σ.....	53, 204
Μπράνης Δ.....	53, 203	Τριφυλλόπουλος Σπυρίδων Γ.....	53
Μυτιληναίος Αλέξανδρος.....	205	Τσαπαντζής Κώστας.....	191
Μυτιληναίος Ιωάννης.....	205	Τσαχτσαρλής Αντώνιος.....	51
Νεολόγος (εφημερίδα).....	25	Τσαχτσαρλής Νικόλαος.....	175
Νικήτας Σταύρος.....	50, 203	Φωκά Άννα.....	204
Νικήτας Στέργιος.....	50, 203	Φωτιάδης Θεράπων.....	177
Νικολαΐδης Αθανάσιος.....	203	Χαλάτσης Λάμπρος.....	64
Ντιβανής Νικόλαος.....	50, 203	Χατζηδημητρίου Χρήστος.....	193
Ντομπογιάν Συμεών.....	51, 203	Χατζημήτσος Δημήτριος.....	205
Ντούμα Κυριακή.....	152	Χατζηνικολάου Αθανάσιος.....	194
Ντούμα Μαρία.....	152	Χρήστου Γρηγόριος.....	205
Ντούμα Χρυσάνθη.....	152	Χρυσαφή Μαρία.....	180
Ξαρχής Κωνσταντίνος.....	26	Ψαράδέλλης Γεώργιος.....	205
Παλινάς Γεώργιος.....	154		

Το φωτογραφικό υλικό συγκεντρώθηκε από τις οικογένειες των προσφύγων. Δεν αναγράφονται οι δημιουργοί των φωτογραφιών γιατί δεν τους γνωρίζουμε. Πάντως οι περισσότερες φωτογραφίες της συγκεκριμένης εποχής προέρχονται από τα φωτογραφεία του Αντωνίου Φλέγκα με φωτογράφο τον Βαγγέλη Παναγιωτίδη, του Βασιλείου Κουρμούση και του Βασίλη Κανέλλου.

